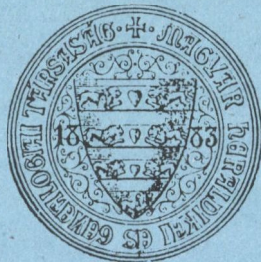

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL
SOÓS ISTVÁN

HETVENÖTÖDIK KÖTET
2002/1–2. Füzet

BUDAPEST

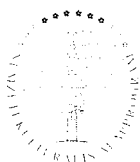
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMII

E számunk szerzői

Bodor Imre, dr., művészettörténész (Hadtörténelmi Múzeum, Budapest)
Draskóczy István, dr., egyetemi docens, ELTE BTK
Emődi Tamás, a Nagyváradi Körösvidéki Múzeum régésze
Hadobás Pál, a Kulturális Központ, Könyvtár és Múzeum igazgatója, Edelény
Halász Éva, levéltáros (MOL)
Harmath Arisztid Sándor, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkár-helyettese
Körmendi Tamás, Phd ösztöndíjas, ELTE BTK
Nyulásziné Straub Éva, dr., levéltáros (MOL) a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Pandula Attila, dr., egyetemi adjunktus, ELTE BTK, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Rainer Pál dr., régész-muzeológus (Veszprém)
Somogyi Gábor, ny. mérnök (Budapest)
Sunkó Attila, levéltáros (MOL)
Šišmiš Milan, a Slovenska genealogicka-heraldická spoločnosti pri Matici Slovenskej Turócszentmárton (Martin)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült

TURUL
LXXV. évfolyam
2002/1–2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.
A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.
Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.
Nyomdai kivitelezés: Kurucz Gábor, 1025 Budapest, Törökvészi út 110/b.
ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések

Kard és koszorú – Tallózás ezer év katonai jelképeiből c. konferencián 2000-ben elhangzott előadások, II. rész

Bodor Imre: A magyar állami címer a középkorban.....	1
Harmath Arisztid: A Szent Jobb rejtélyes útja nyombán	4

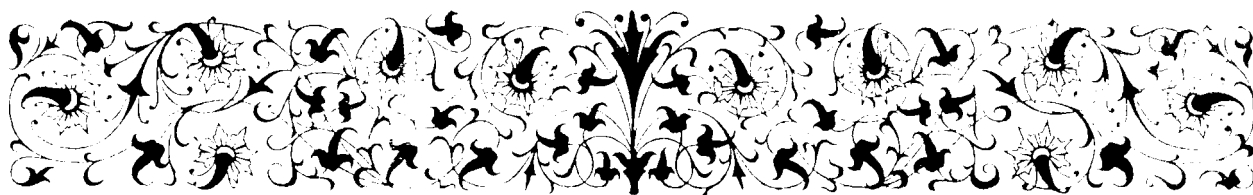
2. Önálló cikkek

Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink, II. rész. Egyházi és világi pecsétek	11
Rainer Pál: Gesztely Nagy János: címeres néemesi levele 1615-ből	23
Somogyi Gábor: A váradi Fekete család 1618-i címeres néemeslevele és genealógiája	29
Šimšiš Milan: Genealógiai tevékenység Szlovákiában és a szlovák vonatkozású külföldön	39
Körmendi Tamás: A premontrei szerzetesrend megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon (A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig), II. rész, I–Z	45
Emödi Tamás: Hozzászólás	55

3. Kisebb rovatok

Könyv- és CD-ROM ismertetés

Molnár András szerk.: Zala megye archontológiája 1138–2000 (Ism.: Sunkó Attila)	56
Piti Ferenc szerk.: Anjou-kori okmánytár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium ullstratia 1301–1387. (Ism.: Halász Éva)	57
Zachar József szerk.: A magyar huszár (Ism.: Pandula Attila)	58
Hegedűs András szerk.: Megpecsételt történelem (Ism.: Pandula Attila)	59
Spira György: Vad tűzzel (Ism.: Pandula Attila)	59
Mario Kramp–Anette Fuesing szerk.: Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos (Ism.: Pandula Attila)	60
Thomas W. Breyette–Bogor James Bender: Tank killers (Ism.: Pandula Attila)	62
Makai Ágnes: „Hű vitézségért...” (Ism.: Hadobás Pál)	63

MAGYAR ÁLLAMI CÍMER A KÖZÉPKORBAN

Állami címerünk – miként több más ország esetében is – első uralkodóházunk címeréből, illetve címeireiből alakult ki. Keletkezését, fejlődését, jelentésének módosulását elsősorban középkori uralkodóink pecsétjein követhetjük nyomon.¹

Imre király (1196–1204) 1202. évi aranybullájának hátlapján tűnt fel először a vágásos címer, oroszlánokkal a vágások között.² (1. kép) Csekély eltéréssel ugyanez a hátoldali címere II. András (1205–1235) aranybullájának és viasz kettőspecsétjének. (2–3. kép)

II. András utódai alatt a vágásos címer eltűnt uralkodóink kettőspecsétjeinek hátlapjáról. Helyét kettőskeresztes címerpajzs foglalta el. Ezt látjuk IV. Bélától (1235–1270) kezdve egészen V. László haláláig, 1457-ig.³ (4–6. kép)

A vágásos címer – oroszlánok nélkül, a felségi pecsétek címerkoszorúja élén, illetve a liliomos Anjou-címerrel egyesítve – csak I. Károly (1308–1342) és utódai alatt tért vissza. Nyilvánvalóan az Anjou-ház Árpád-rokonságát, azaz törvényességét volt hivatott megjeleníteni. Ez a mondanivalója a 14. század végére elhalványult. Zsigmond (1387–1437) felségi kettőspecsétjein már csak az előlapi trónképet, illetve a hátlapi kettőskeresztes pajzsot keretező címerkoszorú egyik – de továbbra is legelőkelőbb – eleme. (5. kép)

A kettőskereszt minden valószínűség szerint a királyi kincstárban őrzött, és talán uralkodói felségjelvényként ismert Szent Kereszt-ereklyetartó képeként került a kettőspecsétek hátlapjára.⁴ Voltaképpen az előlap trónoló királyképének felelt meg: az uralkodói hatalmat jelképezte. Ezt, a Koronát szimbolizáló jelentését mindvégig megtartotta. Korona-szimbólum-

ként jelentette ugyanis a királyt, a királyságot, mindelemlőtt pedig magát a Szent Koronát.

1401-ben és 1444–1452 között is – amikor a király helyett a Magyar Szent Korona nevében koronatanács intézkedett – a prelátusok, bárók pecsétjének képe a Szent Korona, illetve a kettőskereszt volt. pajzsban, illetve anélkül.⁵ (7–8. kép)

A 15. század közepe táján kialakult a címerpajzsra helyezett, rangra, méltóságra utaló fejékek ábrázolásának szokása. Először főpapi címereket egészítettek ki kardinális kalappal, püspöksüveggel, majd megjelentek az uralkodók címerpajzsaira helyezett koronák.⁶

Tudjuk, hogy 1440-ben ellopták a Szent Koronát Visegrádról, és Mátyás csak jelentős összegért tudta III. Frigyesztől visszaváltani. Mátyás a visszaszerzett Szent Koronával uralkodásának hetedik évében 1464. március 29-én ünnepélyesen újra megkoronáztatta magát – immár érvényesen. Ettől az időponttól kezdve használható csak – teljes jogú szuverenitása kifejezőjeként – királyi kettőspecsétet.

Újonnan készült kettőspecsétjének hátlapján a címerpajzs fölött zárt, keresztpántos koronát látunk. Ez a kép, amely a keresztpántok jobb érzékeltetése végett heraldikailag szabálytalanul, kissé elfordítva ábrázolja a koronát, tulajdonképpen a több, mint két évtizedes távollét után hazakerült Szent Korona első képi megjelenítése.⁷ (9. kép)

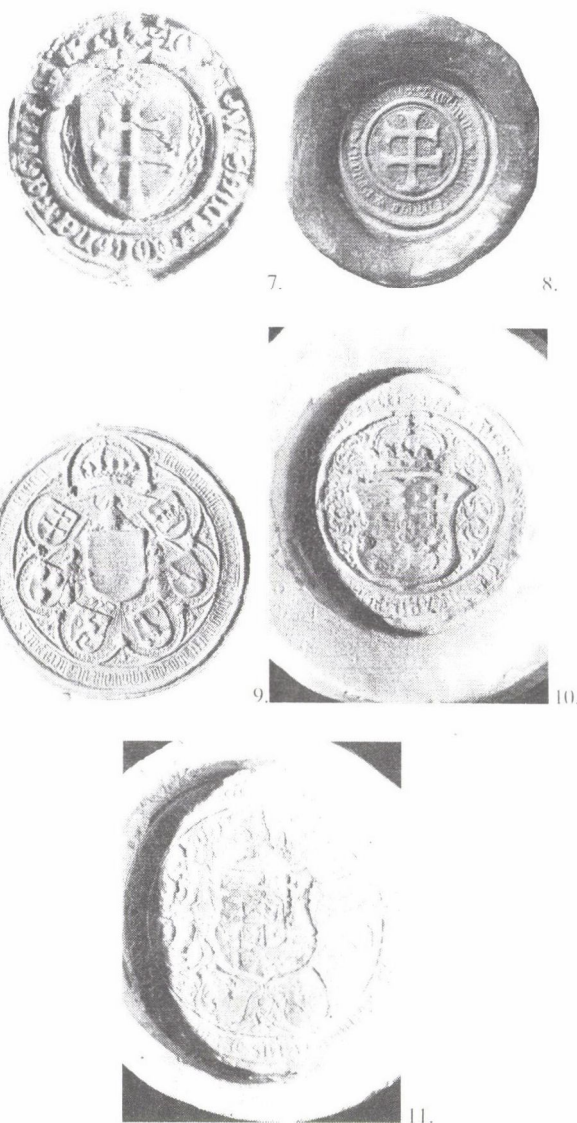
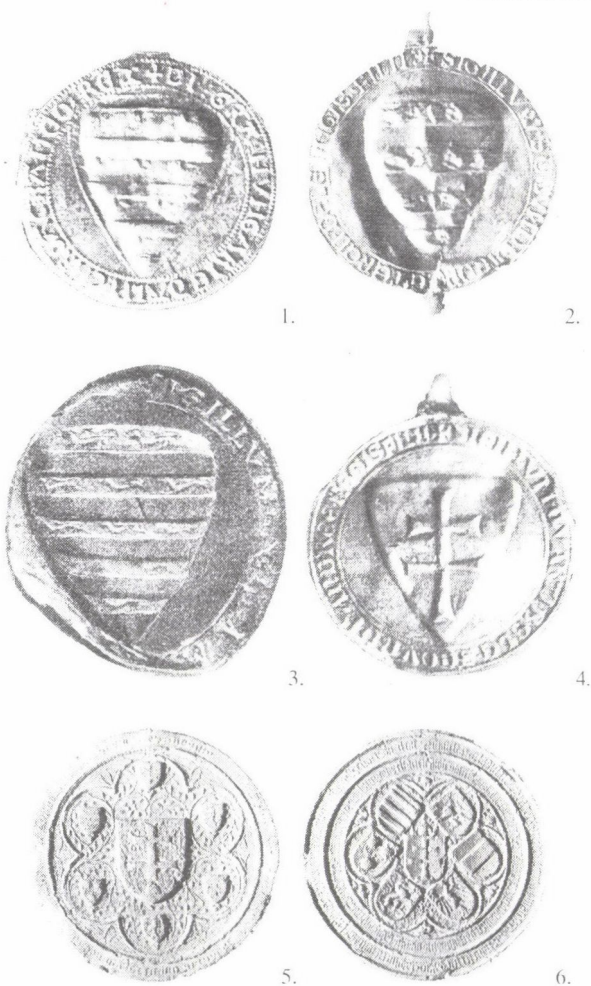
A hátlap középső címerpajzsa maga is megváltozott. A Szent Korona ábrázolása heraldikai koronaként főlegessé tette a kettőskereszt, mint koronaszimbólum központhba helyezését, ezért az helyet cserélt a címerkoszorúban ábrázolt vágásos pajzsral. Utóbbi, tehát a hétszer vágott mezejű pajzs, ekkorra már – jellegzetes reneszánsz értelmezés folytán –

mintegy topográfiai jelentést kapott: a hétszer vágott mező vágásait négy pólyaként fogva fel, azokat a négy folyóval, azaz az ország szimbolikus térképével azonosították.⁸

Ezt a helyzetet látjuk a Jagellók és Zápolya János esetében is: a valóságra egyre jobban hasonlító Szent Korona képe alatt a vágásos (pólyás) pajzs van, osztott pajzs esetén a jobb felső mezőben, azaz a címer legelőkelőbb helyén.⁹ (10–11. kép)

Állami címerünk tehát a 13. század elejétől a 15. század második feléig alakult ki, és vált családi címerből az ország és a királyság jelképévé. Mindazonáltal valamennyi alkotórésze, a minden lényeges elemében Árpád-kori Szent Korona és a vele ékesített hasított pajzs mindkét oldala államalapító első dinasztiánk korából ered.

Bodor Imre

Képjegyzék

1. Imre aranybullájának hátlapja, 1202.
MOL. DI. 39249.
2. II. András aranybullájának hátlapja 1221.
MOL. DI. 39250.
3. II. András vász kettőspecsétjének hátlapja, reprodukció: Turul, 38. (1924–1925) 22.
4. IV. Béla aranybullájának hátlapja 1251.
MOL. DI. 50617.
5. Zsigmond I. magyar királyi felségi pecsétjének hátlapja 1406.
MOL. DI. 8295.

6. V. László felségi pecsétjének hátlapja
1456.
MOL. DL. 14605.	9. I. Mátyás felségi pecsétjének hátlapja
1464.
MOL. DL. 15222.
7. A Magyar Szent Korona Pecsétje
1401.
MOL. DL. 87685.	10. II. Lajos bírói pecsétje
1520.
MOL. DL. 1428.
8. Magyarország Prelátusainak és Báróinak Pecsétje
1446.
MOL. DL. 13897.	11. Zápolya János titkos pecsétje
1537.
Eszterházy hg-i es. lt.
Rep. 44. f. D. No. 109. p. 108.

JEGYZETEK

¹ A pecsétek tanulmányozását az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének 1976–1990 között általam gondozott pecsétmáslat-gyűjteménye tette lehetővé. E gyűjtemény túlnyomórészt azonos a Magyar Országos Levéltár V.8. jelzetű anyagával.

² Donászy Ferenc spanyol hatásra keletkezett címerfelvételt tételez fel. Szerinte Imre király feleségének, Aragóniai Konstanciának kíséretében érkezett spanyol uraktól közvetített spanyol hatással kell számolnunk. Közelebről az egymással szoros kapcsolatban álló Aragónia, Leon és Kasztília lovagi kultúrájából vezethető le az oroszlános címer. (*Donászy Ferenc: Az Árpádok címerének kérdése.* Turul. 49. [1935] 24–33.) Kérdés azonban, hogy nem a keresztes háborúkra, III. Béla fiainak vállalt kötelezettségére utal-e a Szentföld jelképeként is értelmezhető ábrázolás.

³ A kettőskereszt már III. Béla (1172–1196) pénzein megjelent (pl. CNH. 112.). II. András (1205–1235) veretein mind a kettőskereszt pajzs nélkül (CNH. 116., 189., 224. stb.) mind a vágásos pajzs (CNH. 201., 204., 206. stb.) gyakran előfordul. A vágásos pajzs csak II. András érmein található, előtte-utána nem. A kettőskereszt III. Béla és II. András veretein kívül IV. Béla (1235–1270), V. István (1270–1272), IV. László (1272–1290) és III. András (1290–1301) pénzein is látható, de mindig pajzs nélkül. Kettőskereszttel pajzsban legelőször III. András egyik érmén (CNH. 376.), majd pedig Károly Róbertnél (1308–1342) találkozunk.

⁴ A kérdéssel részletesen foglalkozik *Kovács Éva: A középkori magyar királyság jelvényeinek történetéhez.* In: Szekesfehervár évszázadai 2. Szekesfehervár, 1972. 103–112. továbbá: uő.: *Signum crucis – lignum crucis (A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól).* In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Székely György. Bp., 1984. 407–423.

⁵ A Magyar Szent Korona Pecsétje, 1401. vörös viasz, ranyomott. átm. 32 mm. MOL. DL. 87685.

Magyarország Prelátusai, Bárói – a királyi tanács pecsétje, 1446., vörös viasz, természetes színű fészekben, függő, átm. 40 mm. MOL. DL. 13897.

⁶ *Bodor Imre: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai.* In: *Ars Hungarica* 1980/1. 17–24.

⁷ A 6. jegyzetben i.m. továbbá Bodor Imre: *Reneszánsz stílus-elemek a Mohács előtti magyar pecséteken.* In: *Művészettörténeti Értesítő* 1982/2. 96.

⁸ Ld. a 6–7. jegyzetben i.m.

⁹ Pénzeken az egyesített címer hasított pajzsban – igaz, hogy még nyílt lilomos koronával – már I. Ulászló (1440–1444) uralkodása idején megjelent. (CNH. 141., 143A., 145A.)

A SZENT JOBB REJTÉLYES ÚTJA NYOMÁN...

Nemzeti ereklyénk sorsa, akár a Szent Koronát, Szent István kardját, az aranybulla eredeti példányait vagy a Corvinákat tekintjük, mind-mind kalandos és ellentmondásos, s ez alól a Szent Jobb sem kivétel.

Hosszan eltűnik a szem elől, míg sokára, valahol egészen másutt, távol, újra felszínre bukkan. Századok telnek el anélkül, hogy hírünk lenne felőle, útja furcsa vargabetűt ír le Székesfehérvártól Biharig, vissza oda, majd Raguzáig és Bécsen át Budára. Elmenekítik 1944-ben Németországba, míg végre 1945 Szent István napjára hazatér.

Kedves olvasóimat már most arra szeretném figyelmeztetni, hogy az értekezésemben szereplő adalékok többsége nem új, azok már századok óta ismeretesek, de ebben az összevetésben, ebbe a hadrendbe állítva, és ilyen megvilágításban még nem találkoztam vele.

Nem vagyok sem egyház-, sem művészettörténész, még kevésbé régész vagy antropológus. Ez a téma egészen véletlenül került eléem, amikor egy pálos kolostornak a 30 éves vallásháború alatti történetével foglalkoztam. Meghökkenem, amikor az ún. Acta Paulinorum jegyzékében ezt olvastam: De brachio S. Stephani. Mit kereshet itt a Szent Jobb története, kérdeztem magamtól. Érdekel a téma, de csak arra futotta az időmből, hogy lemásoltassam és félretegyem „jobb időkre”. Készülve később a jubileumi előadássorozatra, eszembe jutottak ezek az írások, elővettem őket, lefordítottam, és be kell valljam, azonnal megfogott a téma és rabjává tett. Az a közel egy év, amelyet ennek szentelhettem, sajnos nem volt elég ahhoz, hogy minden részletre kitérhessek, újabb és újabb, még nem ismert forrásokat derítsek fel – ha vannak ilyenek. Nem volt elég, de ehhez a témához mérten szűk idő, amely rendelkezésemre állt, mégis csak adott útjat. Reméltem, hogy amíg írásom a tisz-

telt érdeklődőkhöz eljut, talán újabb ismereteket is szerezhetnek. Így is történt, de erről majd később...

Most csak röviden összegezném a főbb tényeket, egyúttal kerülni szeretném azokat a részleteket, amelyeknek csupán narratív jellegük van abban a feltevésben, hogy ezeket a tisztelt érdeklődők amúgy is ismerik, másfelől ezek túlságosan is igénybe vennék a szűkre szabott terjedelmet. Nem kívánnék foglalkozni az ereklye transzcendens kérdéseivel, mert ebben távolról sem vagyok illetékes, még ha teljesen nem is idegen tőlem.

Annyit azért a tudomány iránti tisztelet megkövetel: minden ereklye vagy kegytárgy csodáiban az elsődleges szerep a hité. Jézus is gyakran mondta: Menj, a te hited meggyógyított téged!...

Kezdjük tehát mindjárt az első, kritikus kérdéssel: mikor és hányszor emelték ki Szent István hamvait a sírjából? Első királyunkat a székesfehérvári Boldogasszony-bazilikában temették el 1038-ban. (Érdeemes megemlíteni, hogy első királyunk a Szűzanyának ezen templomát egy 14. századi krónikakompozíció szerint az erdélyi Zoltántól kapott hatalmas kincsek-ből emeltette, ékesítette, mely vagyon eredetileg Kean bolgár herceg tulajdona volt. A krónika szerint azért pusztította azt a templomot tűzvész, mert az erdélyi Gyula gonoszul szerezte azt a pénzt, amelyből építették.) Győrffy György elmélete szerint – amely többek véleménye szerint nem csupán elmélet – Szent István testét alighanem két ízben is felemelték sírjából. Az 1060 körül uralkodó zavaros időkben, sírgyalázástól félve, a kanonokok kivették első nyughelyéről a bebalzsamozott testet, és egy kevésbé megközelíthető sírba, a templom közepén egy kőkoporsóban, annak padozata alá süllyesztették.

Ezt 1970-ben – mint Szántó Konrád ferences atya 1985-ben megjelent dolgozatában írja – régészeink

meg is találták. Győrffy még azt is állítja, hogy ekkor leválasztották a kart, s azt a káptalani kincstárban ama Mercurius nevű szerzetes őrizte, aki később el tulajdonította, és magával vitte a Berettyó mentén épült templomába. Erről majd később. Sajnos Győrffy forrását nem ismerem, amelyből mindezeket merítette vagy elméletéhez felhasználta. A második exhumálás időpontja 1083. augusztus 20. Kétségtelen, hogy István szentté avatása után Szent László és az előkelők jelenlétében megnyitják a sírt, és kiemelik a király földi maradványait.

Ez pápai engedély alapján történik. Az exhumálásról a Hartvik-legenda számol be. Annyi tény ebben az elbeszélésben – amely két korábbi legenda nyomán íródott, s amelynek csak a második, tárgyyszerűbb hangú része tűnik a püspök sajátjának –, hogy éppen ez a felemeltetés-történet képezi második kritikus pontját a Szent Jobb kalandos históriájának. Itt az a fő kérdés, hogy mit emeltek fel a sírból? Egy kezét vagy egy kart? Tudjuk, hogy a király gyűrűjét hosszasan keresték a koporsót megtöltő illatos folyadéokban.

Fraknoi Vilmos, akit az ereklye története eddigi legalaposabb ismerőjének és elemzőjének kell tekintenünk, történészként nem fogadja el a feltalálás misztikus részleteit, különösen azt nem, hogy Katapán kanonok apja, Mercurius – akit Szent László rögtön elzavart a helyszínről – egy angyal-szerű lénytől ott kapta volna meg a kart. Már Katapán is hűtlen őrzőnek bizonyult korábban, feltehetőleg ő tette lehetővé, hogy apja az első 1061–63 körüli kiemelés után magához vegye a becses ereklyét.

Elzavartatásának oka bizonyosan ebből fakadt. Fraknoi teljesen logikusan következteti, hogy a kar már nem lehetett a koporsóban, azt nem kellett volna olyan sokáig keresgélni, csakis a gyűrűt, amely könnyen eltűnhetett a folyadék alján a mély kőkoporsóban. De akkor mit kerestek volna? Itt azonnal le kell szögezni, és ez rendkívül fontos: Szent Istvánnak nem a kezét, hanem a karját tulajdonította el Mercurius. Bár vannak olyan források szép számmal, amelyek azt állítják, hogy csak a kéz maradt épen – pont ebben látja a csodát Hartvik szövege –, de ennek ellentmond, hogy a szent király feje, balkarja, egy-két bordája is megmaradt. A középkor áhítatvilága sajnos annyira kevés kritikával kezelte ezeknek a testrészeknek, vagy egyes szent tárgyaknak eredetét, sorsát, akkora volt az igény – mai, profán szóval élve –, a kereslet irántuk, hogy jámbor tévedésekre, és visszaélésekre is számos alkalom nyílt az által.

A kéz-kar probléma másokat is foglalkoztatott. A latin nyelv idevágó elemzései sem adnak megnyugtató választ, manus csak kezet jelöl, de brachium alsókart, míg dextera jobbot is jelent és kezet is. Mikor 1771-ben, Bécsben vizsgálták a Jobbot, ujjai között kis papíron latin szöveg találtatott, amelynek két változatát ismerjük. Bajzáth József c. püspök ekként olvasta: „Vera manus sancti regis Stephani et confessoris gloriosi.” Ugyanezt Pray György jezsuita szerzetes – akinek közreműködésével az ereklye hazakerült – így olvasta: „Dextera beati Stephani regis et confessoris gloriosi.” Mi lehet az oka a furesa eltérésnek? Talán a Bajzáthnak tulajdonított variáns utóbb egy német nyelvű szövegkörnyezetbe áttéve, közvetve került abba a jelentésbe, melyet Kollár Ádám udvari könyvtárigazgató intézett Mária Teréziához, így eshetett meg, hogy ő talán pontatlanul adta tovább a püspök elemzését. Itt is látható, hogy míg Bajzáth – állítólag – kézzel ír, addig Pray György a „Dissertatio historico” kezdetű tanulmányában már „dextera”-t említ. Ez hitelesebb, mert ő maga írja le, közvetlenül tőle származik. Furesa az, hogy a Bajzáth-verzió Istvánt szentnek nevezi, míg a Pray-változat boldognak, holott szentté éppen az exhumálás évében avatta őt a pápa. Nincs egzakt magyarázat az eltérésekre... Bár Hartvik közlései, amelyek a Szent István-legendák nyomán születtek, kevésbé objektívek, mégis rendkívül fontosak, mert az első részletes beszámoló tőle ered. Forrása, a kisebb és a nagyobb legenda, egy magyar és egy idegen pap műve, vázlatos, sőt befejezetlen, keletkezését Kálmán király alatt 1110 körülre tehetjük, tehát meglehetősen közel esik Szent István újratemetéséhez. A legfontosabb hiteles kútfő azonban mégis későbbi, III. István okirata. E királyunk 1168–1172 között uralkodott. Amíg Hartvik az ereklyelopást csodás keretbe foglalva, jámbor cselekedetté szépíti, és akinél számunkra teljesen logikátlanul, a Szent Jobb hollétéről értesülő László király, szinte helyeselve Mercurius tettét, fényes kísérettel utazik annak kolostorába, megjutalmazva értékes adományokkal, addig III. István kertelés nélkül tolvajnak minősíti a papot, akit László, mintegy rehabilitálva, a Szent Jobb legális örvévé tesz, és egyúttal gondoskodik egy szépívű ereklyetartóról is. Köztudott, hogy az ereklyéket olyan edénybe foglalták, amely annak alakját formázta. Nos, ez talán eldöntheti a kéz-kar vitát. Ugyanis az apátság pecsétlenyomatai egy könyöktől ujjvégig formált, felállított kart ábrázolnak. III. István hivatkozott okirata kivonatos másolatokban maradt fenn. Az egyik Gyöngyösi Gergely pálos

rendfőnök „Inventarium” kezdetű kézírata. (A pálosok vették át a bencésektől a Szent Jobbot őrző kólostort.) Ez az 1500-as évek elején készült, s egy másik pálos szerzetes, Kolarich Joachim is átvette, de legismertebbé Simon Máté pálos atya Vácott, 1797-ben nyomtatott „Supplementum” kezdetű műve tette, aki Kolarichra, mint forrásra hivatkozik, de egyben Pray Györgynek előbb említett munkájával polemizál. A másik kivonatot Marcellevich György készítette, aki Károly Róbert-kori másolatából vette át a szöveget.

Fraknoi és mások is kiemelik, hogy míg III. István a Szentjobb-i vagy Szent Job-i apátság privilégiumait megerősítette, kiterjesztette, addig elődei közül ezt csak Géza, és még korábban Álmos herceg rendelte el.

Ebben láthatók a dinasztikus ellentétek, időről időre a nádor vagy fia hatalmaskodnak, elorozzák az apátság javait, míg azután a következő király ezt elveszi tőlük, sőt átokkal fenyegeti azt, aki a jövőben hasonló tette ragadtatná magát. Most érkezünk el ahhoz a ponthoz, amikor a Szent Jobb története elhomályosodik.

1300 után pár évvel még kétségtelenül ott van a tiszteletére emelt templomban, erre Gazdótt Ágost zágrábi püspök egy zsinati beszédében utal. Horneck Ottokár krónikája – talán tévesen – azt említi, hogy az ifjabb Vencel a koronázási „játékon” (sic) fején a Szent Koronával, egyik kezében a királyi pálcával, a másikban az ereklyével állt a főpap előtt. Ennek dátuma 1303. A történészek ezt tévedésnek vélik, valószínűbbnek tűnik, hogy az országalma volt a másik kezében. Ezek után már minden évszámnak, forrásnak döntő jelentősége lesz. Tapasztalhattuk, és látni fogjuk, hogy mind a kéz-kar, mind a Szent Jobb holléte tekintetében számos ellentmondó adatra bukkanunk. Simon Máté a „Supplementum”-ban azt írja, hogy IV. Béla és leányai magukkal vitték Dalmáciába a Szent Jobbot, és onnan kerülhetett később Raguzába, ahonnan Pray György kezdeményezése nyomán jutott vissza Magyarországra. Ezt több jó forrás is cáfolja, de a legjelentősebb Károly Róbert 1326-ban kelt híres dokumentuma III. István nagy fontosságú iratának kivonatáról. Sajnálatos módon az szüli a számos bizonytalanságot, hogy egy-egy vitatott kérdésre nincs, vagy csak egyetlen kútfő akad. Vagy az sem ritka, hogy találkozunk kettő is, de ezek ellentmondóak. Ide sorolhatnánk a Kálmánról szóló hagyományt, amely szerint ő választotta le a kezét a karról, Fehérvárra küldve a kézfejet, és Szent Jog-ra vissza a kart. Ott van persze V., vagy Postumus László

adománya, amelyet Bécsben Szent István mártír templomában őriznek. Amikor nemrég ez az ereklye itt volt Budapesten, osztrák részről nem engedték meg a vizsgálatát. A Kálmán-féle történetet annak ellenére, hogy ő nem tartozott Szent István legkeltebb tiszteletői közé, erős kritikával kell fogadni. Azt sem hihetjük el egykönnyen, hogy a csonkítás V. László nevéhez fűződne.

Ezek után 1326-ot követően az ereklye hollétére jó egy századnyi csend borul. Történészeink kivétel nélkül azon a véleményen vannak, hogy addigi őrzésének helyéről ekkor került vissza Fehérvárra. Tény, hogy 1525-ben II. Lajos elrendelte különböző kincstárak vagyonuk felének beszolgáltatását a török elleni felkészülés költségeinek fedezésére. Egyesek szerint ekkor Budára vagy Fehérvárra került a Szent Jobb. Ez aligha hihető, a Szent Jobb nem kereskedelmi forgalmú tárgy. Többen, így Fraknoi, Pauler, Uxa stb. Zsigmond 1433-as, pápához intézett kérelmében vélik felfedezni azt az időpontot, amikor az ereklye már nincs a régi helyén Biharban. A király ekkor búcsúra nyert engedélyt a pápától Fehérvárra és Váradra. Kérelmében azzal érvelt, hogy e helyeken szent ereklyéket őriznek. Nem említi viszont Szent Jog apátságát. Ez aligha dönti el a kérdést, mert igaz ugyan, hogy mind Fehérvárott, mind Váradon voltak relikviák, ott Szent István csontjai, emitt Szent László hermája, de az sem kizárt, hogy Várad püspöki székhely lévén, itt mutatták be a Szent Jobbot, alkalmassabb lévén arra, mint az ekkorra leromlott apátság. Talán már vissza sem került oda. Két váradi komendátor is beszámol az apátság siralmas állapotáról 1467-ben, illetve 1498-ban, amidőn Vitéz János 1469-es kérelme nyomán azt már a káptalan felügyelte. E századból ellentétes értelmű híreink is vannak, erősítve, illetve némileg gyengítve az előbb már említett feltevést, hogy a Jobb már nincs az eredeti őrzési helyén. Laskai Osváth 1484-ben, Nürnbergben kinyomtatott szentbeszédei közt található az alábbi sor: *Dexteram pia devotione in civitate Albensi (sic) positam, olim misericordiae operibus plaenam, omnis populus veneratur*. Vagyis: A Fehérvár városában kegyes fogadalomból elhelyezett Jobbot, mely egykoron jótékony cselekedetektől volt telve, mindenünnen (érkező) népek tisztelik. Kérdésünk kettős: kinek, miféle fogadalmából helyeztetett át az ereklye Fehérvárra? Biztos-e Laskai Osváth – akit Pray György nem ismert és Temesvári Pelbárttal téveszt össze – a maga értesülésében? Ha igen, ő lehet a koronatanú a Jobb őrzési helyének ügyében.

Van még egy adalék – igaz ez közvetett –: Bonfini művében (*Historiarum regni*) megismétli Hartvik nyomán a Szent Jobb feltalálásának történetét. Beszélt 1490 körül az apátsági kormányzóval, Saloni Antallal, aki közölte vele az apátság eredeti kiváltáslevelének tartalmát. De nem szólt furcsa mód arról, hogy az ereklye már nincs az őrzetében. Ez alig érthető, nem is logikus, de nincs magyarázata. Ezután kerek száz év telik el, a Szent Jobb minden híre nélkül.

1590-ben a raguzai dominikánusok kolostorában – erről a zágrábi rendtárs, Cerva Scraphinus számol be – új ereklyetartót készítenek a szent kéz számára. Hogy került oda? Fehérvárt a török földig lerombolta, felégette, kifosztotta. Hogy élte túl ezt az ereklye? Nincs válasz, csupán annyi, hogy a szerzetesek török kereskedőktől vették meg. Hová lett maga a díszes ezüst foglalat? Még az a legenda is járja, hogy talán a magyarból törökké lett, és azután tolmácsként működő Mahmud Terdzsülmán közvetítette az ügyletet. Ennek csupán annyi alapja van, hogy ő egy magyar tárgyú krónikát fordított latinból törökre, melyet a fehérvári bazilikában talált. Csupa rejtély, feltevés. De ezután felgyorsulnak az ereklye körüli történetek. Színre lép a ferencesek kolostora Lemberghen, amely Szent Andrásról nevezetik. Itt őrznek egy ereklyét, amelyet ott Szent István jobb kezeként tisztelnek. Forgách nádorunk neje, Pálffy Kata asszony, a pápai udvarhoz fordul levélben, annak hazahozatalát eszközözendő. Esztergomban ekkor püspöki konzistoriumot tartanak erről. Sajnos, ennek jegyzőkönyvét nem láthattam. A lembergi ereklyéről, meglepő módon nem a ferenceseknél, hanem a pálosok aktái között találtunk a Magyar Országos Levéltárban anyagot. Többen is tudtak erről a tucatnyi feljegyzésről, Simon Mátétól Uxa József, de nekem az az érzésem, hogy még Fraknoi sem olvasta-fordította kellő alaposan. Ő ugyanis azt hámozta ki ezekből a levelekből, hogy Lemberghen egy vagy akár két Szent Istvánnak tulajdonított kart is őriztek. Kart, kézfej nélkül. Az iratok 1729-től 1774-ig terjednek, s egy kivétellel latin nyelvűek.

Az 1773. évi dátum azért érdekes, mert ekkor már két éve Budán őrzik a Raguzából bonyodalmas körülmények között hazatért ereklyét. Ebből az évből több irat is datálódik. Hogy ott két kar lett volna, magam részéről kizártnak tartom, kivéve 1773. évet, de akkor is csak rövid időre. Erről azonban később. Azt hiszem a téma iránt érdeklődők számára szükségtelen elmondani, miként találtak rá a dominikánusok

őrizte Szent Jobbra, és hogyan sikerült azt visszaszerelni tőlük. Legyen annyi elég, hogy előbb nem sokkal Buda visszavétele előtt, egy magyar főúr bukkant rá, majdnem sikerült is I. Lipótnak hazahozatnia, de a török háborúk, Bécs, majd Buda ostroma miatt feladásba merült az ügy. Ismét el kellett telnie majd egy évszázadnak, míg Pray György újra a nyomára bukkant. 1771-ben aztán ünnepélyes ceremóniák közepette helyezték el a budai vár Szent Zsigmond-kápolnájában. De előbb még Mária Terézia 150 aranyért csak Szent István koponyájának egy részét kapta meg a szerzetesektől, akiknek mind megbecsülésben, mind anyagiakban sokat jelentett az ott tisztelt és csodált ereklye. Végül az oroszok hadiflottáival fenyegették Raguzát, mivel a törökkel való cimborasággal vádolták őket. Ekkor királynőnk diplomáciai segítséget nyújtott a városköztársaságnak, és ennek fejében, no meg 200 arany fájdalomdíj ellenében megkapta a Szent Jobbot, immár magától a köztársaság szenátusától, gyolesba, vattába csomagolva. Lemberghen ekkor zavar és talán féltékenység is támadt, hiszen ők eddig biztosak voltak benne, hogy övék az igazi ereklye. Vízitációk, szemlék, rendfőnöki látogatások és jelentések sora bizonyítja ezt. Említés tétetik egy szemléről 1773. augusztus 23-ai keltezéssel, amely 1654. szeptember 8-án tartatott Malomfalvy Gergely provinciális vezetésével, s egy másik 1659-ben a káptalani választói kongresszus alkalmából.

Igen részletes adatokat találhatunk az 1713. október 11-ai jegyzőkönyvben. Ez arról szól, hogy 1634-ben Lengyelország királya, János Kázmér, miután boldog duklai János közbenjárására Isten jószágából csodás kegyekben részesült, fogadalomból a szent sírhöz vitte Szent Istvánnak a mintegy 1000 gramm tiszta aranyból készült, művészi tartóba és vitrinbe zárt kezét. A foglalatban látható írás szerint bévül Szent István ereklyéje van, amelyet minden év szeptemberének 2-ik napján, ünnepélyes köztiszteltetre tesznek ki, ahol is a hívek ájtatos csókkal illetik. Hitelességére nincs semmilyen bizonyíték, feltehetőleg a közös magyar–lengyel királyok egyike, alighanem Nagy Lajos hozatta ide, aki 1382. szeptember 11-én hunyt el, s aki mint magyar király 40, mint lengyel, 11 évig uralkodott.

Az ereklyét ismertető levelek annak alakját többnyire úgy írják le, hogy az romlatlanul a csonkolástól könyökig terjed „a carpo usque ad cubitum”. De hogy a csonk hol van, ez ebből a fogalmazásból nem derül ki. Egyesek még azt is tudni vélték, hogy két ereklyét is őriznek egyidejűleg Lemberghen, az egyik

egy kéz, a másik egy kar, kézfej nélkül, vagy a szemlélők csak a foglalatot látták, amely azonos formájú a bihari Szent Jobb apátságban elhelyezettel, de magát a csontot nem tartalmazta. Az egyetlen magyar nyelvű irat sem dönti el a kérdést: Az 1774. július 7-én Nisnovban kelt levél címzettje a rend ügyvéde, írója, Golitsch Pál prior. Az ereklyét Szent István jobb kezének egy darabjaként jelöli, fél kartól felállított tartóban, amiről azt hihetnénk, kezét és kart is tartalmaz, de ez nem ennyire egyértelmű. A régi tartóval azonos módon, 3 kinyújtott ujjal, és kettővel, a gyűrűs és kisujjal tenyérbe fordítva, „a tenyértől mintt egy két hövelknyivel alább látszik a nyílás, melyet kristálydarab előz s ez alatt nyilván a Szt. tsont, majd egy arasznyi” – írja a rendfőnök – ezen nyomtatott írással: „S. Stephani primi Regis Hungariae Apostolici”. Végül azt írja, hogy a nyílás után „illendő mértékkel vagyon a más része a kéznek egészen könyökig aranyból”. Alul a lengyel király neve látható. De hogy van-e folytatása a csontnak, az nem derül ki a szövegből. Érdekes, hogy a rend engedélyével Koháry János gömöri főúr 1659-ben kapott egy darabkát belőle bőr- és ínreszkekkel.

Bár a „carpo” inkább arra utal, hogy a csontolás a csuklónál kellett kezdődjön, de akkor mi értelme van a „más rész”-nek? Festmény is őrzi emlékét, János Kázmér látható, amint kezében tartva áhítattal csokolja meg a teljes kart formázó kegytárgyat, egy másik előkelő férfiú jelenlétében. De újabb meglepő dolgokról is árulkodnak a szerzetesek levelei: 1777. október 11-én Lembergben ugyanúgy írja le Caspar Maniewicz prior az ereklyét, mint későbbi utóda, 1774-ben, de kevésbé részletesen.

Nem mehetünk el szó nélkül két további levél mellett. Bár ezek egy folyamatos levelezés megmaradt részei csupán, annyi azonban kitűnik belőlük, hogy a raguzai relikvia 1773. szeptember 2-án Lembergben volt tiszteletadásra kihelyezve. Erről semmilyen más forrásból nem hallunk. Lehet, hogy a kezdőbetűkkel jelzett szerzetes, talán a ferencesek rendfőnöke, összetévesztette a két ereklyét, mégis arról számol be, hogy ez a Raguzából Budára került kéz. Még meglepőbb a Pozsonyban 1773. december 2-án kelt levél, amelyet Eugen Kósa írt előljárójának. Ebben az áll, hogy a lemergi ereklye alighanem már Ausztriában van, és a páterek aggódnak, nehogy ezt a becses kegytárgyat ott marasztalják. Ez utóbbi levelekből tehát az derül ki, hogy egyfelől a raguzait, Lembergbe vitték, míg az ottanit valószínűleg Bécsbe. Onnan visszakerült, mert ottlétéről a korábban

említett 1774. évi jelentés beszámol. Sajnos, Lengyelországra zivataros idők jöttek, így amikor 1900 táján Fraknoi Vilmos érdeklődött ott barátja által, csak annyit tudott meg, hogy egy kéz formájú bronz tartóban az eredetinek egy kis töredéke lelhető már csak fel. A budai Szent Jobb ezek után a Szent Zsigmondkápolnában őriztetett, s a Vár 1849. májusi ostroma során, hajsza híján odaveszett. Fontos szerepe volt 1860-ban, amikor is a hagyományos augusztus 20-ai körmenet valóságos hazafias, nemzeti demonstrációvá alakult az elnyomók ellen. Ugyanilyen jelentősége volt az 1945. évi körmenetnek is...

Mint köztudott, a Szent Jobb új ereklyetartóba helyeztetett hazatérte után. Ezt az ezüst-üvegszekrényt 1862-ben Scitovszky hercegprímás kezdeményezésére egy, a ma is látható gyönyörű, művészi tartóra cserélték. Levágták a kézről a 7 pecsétet, amellyel még Mária Terézia idején látták el. Az ujjak közt tartott kis papír, amelyet egy ezüst szelencében őriztek, és amelybe a szöveget is belevésték, most az új szekrényke aljára lett rögzítve. Az arany emlékérem, amelyet a királynő veretett, szintén átkerült az új tartóba. Különösebb, említésre méltó esemény ezek után nem történt a Szent Jobbal kapcsolatban 1944-ig, amikor is Nyugatra menekítették, és 1945-ben épp Szent István napján adták vissza az amerikaiak.

Mivel az ostrom során a várbeli kápolna elpusztult, ma a Bazilika ad otthont az ereklyének. Sajnos, sem az arany érme, sem az ezüst szelence, a belezárt papírkával, nem maradt meg. Nagy kár ez, mivel a mai fejlettebb technika és kiváló szakembereink segítségével bizonyítékot nyerhetnénk a dokumentum kora, hitelessége felől.

Mint az eddigiekből is látható, sok kérdésre nem ismerjük a biztos választ. Nem tudjuk teljes bizonyossággal eldönteni: az eredeti ereklye kéz vagy kar volt? Nem ismerjük eléggé az útját, századok nem felelnek számos kérdésre: ekkor és akkor hol őrizték? Hány hiteles ereklye létezik és hol találhatók? Hogy került Raguzába az egyik, és Lembergbe a másik? Ki, és mikor vitte a ferencesek ottani kolostorába? Hová tűnt 1944 után az eredetiség szempontjából oly fontos papírdarabka? Raguzában milyen ereklyetartót cseréltek újabbra? A Szent Jobb tenyerében tartott selyemnek látszó textildarabka mikor került, és milyen céllal a kézbe? Hová lett a Mária Terézia által veretett aranyérme? Létezik-e irat a Prímási Levéltárban azokról a püspöki konzisztóriumokról, amelyek két-három ízben a két Jobb ügyével foglalkoztak? Mikor, hol készült a

csuklót lezáró cizellált lemez? Csupa lényegbevágó kérdés vár még a jelen és az utókor kutatóinak a válaszára. Végezetül, ha valakiben komoly kétely merülne fel, a ma oly nagy tiszteletnek örvendő nemzeti ereklye hitelességét illetően, lenne-e az illetékesek részéről szándék arra, hogy modern eszközökkel, DNS-, izotópvizsgálatokkal kiegészítsék azokat a magaménál átfogóbb történelmi kutatásokat, amelyek elvégzésére részben az idő hiánya, részben szakmai okokból, én eddig nem vállalkozhattam. Nem véletlen, hogy egyrészt e nemzeti ereklye fontossága, másrészt sorsának fordultatos, rejtélyes volta miatt annyian foglalkoztak vele, mind egyházi, mind világi tudományos körökben. Ezek közül érdemes még megemlíteni Ipolyi Arnold, Szántó Konrád, avagy Fábián János kanonok, a várbéli Boldogasszony- (Mátyás-) templom plébánosának nevét. Nagyon fontos kutatómunkát végzett a felsoroltakon kívül 1930-ban Lepold Antal, majd a Serédi Jusztinián érsek vezette tudóscsoport, amelyet a prímás az Akadémia kérésére alakított ki. Ez a munka-kabinet 1937–38 folyamán tevékenykedett Szent István halálának 900. évfordulója kapcsán. Kutatásukat Emlékkönyv stb. című művükben jelentették meg, ennek harmadik kötete foglalkozik a Szent Jobb történetével. Lényegileg semmi újat nem tesz ez a cikk sem az addig már ismertekhez. Nem tudja feloldani a kéz-kar dilemmáját, a leválasztás problémájára is csak hipotéziseket állít fel.

Ténynek fogadja el Simon Máté állítását, amely szerint IV. Béla vitte Raguzába a teljes kart, Bunyitayt idézve bonyodalmas oda-vissza vitelét ebbe az időbe helyezi, megtoldva azzal, hogy az elválasztás gyakorlati okokból történt. Sőt, még Nagy Lajos, illetve Báthory István személye sem marad ki annak magyarázatából, hogy ki által és miként került Lembergbe a kar. Mert mindenki csak karról szól, mivel az általánosan elfogadott nézet két vagy három hiteles Szent István végtagot ismer. Ezek egyike Lembergbe, a másik Bécsbe került, a szent kézfeje pedig Magyarországon található.

Arról sajnos, szinte kivétel nélkül elfeledkeznek a kutatók, hogy jóval a tatárjárás után, bizonyítottan az eredeti helyén, a szent Jog-i kolostorban őrizték a relikviát. Mivel senki nem kívánja, nem meri a Budán található kézfej autentitását megkérdőjelezni, nem óhajt abba a polémiába bocsátkozni, melyik a hiteles: a budai vagy a lengbergi? Mindenki a leválasztásra keres magyarázatot, noha Fraknoi már 1901-ben tudta, hogy Lembergben csupán egy bronz tartóba foglalt kézfej található. Ez pedig a napnál világosabban mutatja, ott volt egy ehhez tartozó kar, amelyből

ennyi maradt a ferenceseknél. Mielőtt a kérdésben szinte drámai fordulatot jelentő ponthoz érkeznénk, utalnék még Lepoldra is, aki a forrás megnevezése nélkül állítja, hogy a lengyel ereklye II. József idején új tartóba került, amely már nem aranyból, hanem rézből készült. Itt újabb kérdőjelek merülnek fel. Felületes volt tán Fraknoi informátora, vagy pont abban az időben nem volt Lembergben a relikvia? Mindenesetre Lepold 1930-ban ott tudja ismét a bernardinus ferenceseknél. Furcsa módon mégsem tűnik fel senkinek, hogy újra ott látható, senki nem kezd el töprengeni azon, hogy Nagy Lajos vagy másvalaki, egy egész emberi kart kezestül Lengyelországba menekített, tán a török elől, vagy nagyúri kegyből, netán politikai gesztusból odaadományozott.

A kényes dilemmák azóta sem oldódtak meg, de egy izgalmas fordulatról magam is csak a fentiekre szóló előadásom elhangzása után értesültem. Kutatásaim kezdete körül, Puskás László úr, a lengbergi g. kath. Teológiai Akadémia tanára, levelet írt Paskai László bíboros-prímás úrnak, örömmel jelentve, hogy az elveszettnek hitt ottani ereklye megkerült!

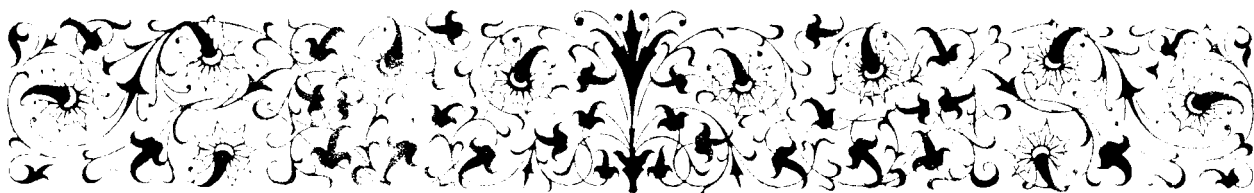
A szerzetesek 1946 után a duklai ferences monostorba kerültek, eredeti otthonukból raktárak, irodák lettek. A kegytárgyakat nyilván a helyi Ateizmus Múzeumba vitték, soknak azonban nyoma veszett. Puskás László közlése szerint a szerzetesek megmentették az ottani Szent István-ereklyét, amelynek hollétét Jaroslaw Gienza muzeológus derítette ki: jelenleg Lezsajszkban, az ottani kolostor egyházművészeti gyűjteményében őrzik. Puskás úrral való megismerkedésemet Semjén Zsolt egyházügyi államtitkár úrnak köszönhetem, de hasonlóképp hálás vagyok neki azért a jó szolgálatért, amellyel dr. Szabó Géza örkanonok úrral, a Bazilika plébánosával kapcsolatba hozott. Dr. Szabó Géza úr lehetővé tette, hogy a Szent Jobbot közeli is megismerhessem, tőle sok értékes információt is kaptam.

Véleményem megegyezik Puskás úr elképzelésével, ezt a két ereklyét, történelmünk vélhetően hiteles tárgyi tanúit, azonos tisztelet, gondoskodás kell, hogy megillessen. Anélkül azonban, hogy bárkinek vallási meggyőződését, kegyeleti érzelmeit sérteni szándékoznám, úgy vélem a három ereklyét, az ittenit, a bécsi kar-részt és a lezsajszkit, korszerű, tudományos vizsgálat alá kell vetni. Ez azért is nélkülözhetetlen, mivel korunk lehetőséget nyújt arra, hogy mind vallásos, mind történelmi emlékeink kultusza hiteles bizonyítékokon alapuljon.

Harmath Arisztid Sándor

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK:

Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Acta Generalia, A 39, OL Filmtár 37239–40 d.	<i>Szántó Konrád</i> : A Szent Jobb tisztelete, Vigília 1985, V.
MOL, Acta Paulinorum, E 153, OL: De brachio St Stephani.	<i>Lepold Antal</i> : Az esztergomi székesegyház ereklyéi, 1930/31. évf. IV–V. , 557–571. in: Magyar Katholikus Almanach.
<i>Fraknói Vilmos</i> : A Szent Jobb. Századok (35) 1901, 880–904.	<i>Tarczai György (=Divald Kornél)</i> : Az Árpád-ház szentjei. Bp. 1930.
<i>Uxa József</i> : A budavári királyi kápolna s a Magyar Királyi Udvari és Várplébánia története. 1934.	<i>Szilárdfy Zoltán</i> : A Szent István király felajánlásai... Művészettörténet Értesítő, XLVIII. 1999.
<i>Gábor Gyula</i> : A Szent István napi ünnep... 1927.	<i>Zalýtkow Sztalo Lezajsk</i> : Katalog, Warszawa 1989.
<i>Pray György</i> : Dissertatio historico-critico de sacra Dexterâ Divi Stephanis primi Hungariae regis. Vindobonae 1771.	

ÁRPÁD-KORI PECSÉTJEINK II.

Egyházi és világi pecsétek

A 13. század elejétől az írásbeliség kiterjedésével egyrészt megnövekedett az uralkodói pecsétek fajtáinak száma és mennyisége, másrészt új pecséttulajdonosok – egyházi és világi méltóságviselők és testületek – jelentkeztek. Pecsétjeik közös tulajdonsága, hogy az uralkodói pecséteknél kisebbek, közírataik rövidebbek, ábrázolásaik egyszerűbbek, mint azoké.

Egyházi méltóságviselők pecsétjei

Általános ismertetőjegyük az alul-felül csúcsos, ún. mandorla-forma, mely az érseki és püspöki pecséteknél kizárólagos, az alacsonyabb rangúaknál is túlnyomó, de utóbbiaknál gyakori a kerek pecsét. Kivétel nélkül egyoldalúak: a lenyomatot domború hátú pecsétfészek veszi körül. Minden főpapnak – egy méltóság viselése idején – csak egyfajta pecsétje volt ebben az időben, kivéve az esztergomi érseket, akiknek nagyobb és kisebb pecsétjük is volt. Fügedi Erik vizsgálatai szerint az esztergomi érsek nagypecsétjei 68×44 mm és 60×35 mm közötti, kisebb pecsétjei leggyakrabban 55×35 mm körüli nagyságúak. A többi főpap pecsétje általában az esztergomi érsek kisebb pecsétjének méretét követte.¹

A méreten kívül a köriratok is meglehetősen hasonlóak. A S (=sigillum) rövidítés után a főpap neve, DEI GRACIA formula és a méltóság megjelölése következik. Pl. Fülöp esztergomi érsek (1262-1272) nagy pecsétjének körirata: + S PHILIPPI DEI GRACIA ARCHIEPI(scopi) STRIGONIEN(sis). (1. kép) Az esztergomi érsek kisebb pecsétjeinek körirata csak abban különbözik a nagypecsététől, hogy a MINUS vagy az AD CAS (=ad causas) szavak közbeiktatásával utal a pecsét eltérő voltára. Az

első kisebb pecsét éppen Fülöp érseké 1272-ből. Körirata: + S MINUS AD CA(usa) S PHIL'I DEI GRA(cia) STRIGON(iensis) ARCHIEPI(scopi). (2. kép)

A köriratot egyszerű gyöngysor vagy vonalgyöngysor-vonal keretezi. Ezen belül a mandorla alakú pecsétmezőben foglal helyet a pecsétkép, mely az Árpád-kor végéig egyöntetűen főpapot ábrázol bő redőzetű ruhában, fején püspöksüveggel, vállán és mellén palliummal. Jobbját áldásra emeli, bal kezében pástorbotot tart. (Kivétel Bertalan veszprémi püspök 1231. évből ismert pecsétje, melyen a főpap jobbjában pástorbotot, baljában térdére támasztott könyvet tart.)

Feltűnő – és egyelőre nem ismerjük az okát – hogy egyes főpapok állatfejekkel és -lábakkal díszített lábzsámolyos faldistoriumon, esetleg támlás trónpadon ülve, míg mások állva jelennek meg a pecsétképen. Fügedi Erik elveti a korábbi kutatás tetszetős érvelését, miszerint a hierarchikus rangfokozat kifejezése volna a kétféle ábrázolás. Igaz ugyan, hogy a fennmaradt érseki pecséteken kivétel nélkül ülő főpapot látunk, ugyanakkor azonban a veszprémi püspökök közül többen vagy pl. Miklós szerémi püspök 1299. évből fennmaradt pecsétjén ülve látható. (3. kép) Következésképpen csak az egrí, győri és nyitrai püspököket ábrázolták állva. Pl. Tódor győri püspök szintén 1299. évből ismert pecsétjén.² (4. kép)

Az érseki és püspöki pecsétek mellett nemsokára, már a 13. század elején megjelentek az apátok, prépostok, főesperesek, majd a század közepe táján a kanonokok, rendfőnökök, sőt elvértve plébánosok pecsétjei is.

Az apátok és főesperesek pecsétjei a pontifikális típust követik kisebb méretben. Köriratukból esetenként elmarad a DEI GRACIA formula. Ilyen Kon-

rád borsmonostori apát pecsétje 1222-ből (mérete 38×24 mm), melyen álló főpap mellére hajtott jobb-
jában pásztorbotot, baljában könyvet tart. (5. kép) Hasonló hozzá György telki apát ismeretlen évből
származó 44×22 mm-es pecsétje. Az álló főpap ki-
nyújtott jobb kezével tartja a pásztorbotot és ugyan-
csak kinyújtott baljával a könyvet. (6. kép) Urias pan-
nonhalmi apát 1237. évi 55 mm átmérőjű kerek pe-
csétje csak alakjában és tulajdonosának címében tér
el az érseki és püspöki pecsétektől. Körirata: +
SIGILL(um) VRIE DEI GRA(cia) ABBATIS
S(an)C(t)i MARTINI. A főpap a pontifikális pecsé-
tekről ismert állatfejes faldistorium leegyszerűsített
változatán ül, fején mitrával, mellére hajtott jobb-
jában könyvvel (?), kinyújtott baljában pásztorbottal.
Tőle jobbra a pecsétmezőbe nyomva ovális gemma-
pecsét látható. (7. kép) Jakab somogyi főesperes
1237-ben kelt oklevélén függő, György telki apát pe-
csétjével azonos méretű pecsétjének főpapja gazdag
brokátmintás ruhája fölött palliummal, fején mitrával
áll. Jobbjában – az említettekhez hasonlóan – köny-
vet, baljában viszont nem pásztorbotot, hanem rövi-
debb pálcát tart. (8. kép)

A préposti és kanonoki pecsétek köriratából hi-
ányzik a DEI GRACIA formula, viszont a név előtt
esetenként szerepel a magisteri cím. Jellegükben in-
kább az egyházi testületi pecsétekre hasonlítanak.
Főképpen abban térnek el az előzőekben vizsgáltak-
tól, hogy a főpapot ábrázoló pecsétkép helyett eze-
ken inkább az egyház védőszentje, vagy a védőszent-
re utaló attribútum található. Ezek az ábrázolások te-
hát – kötöttségeiken belül – sokkal változatosabbak,
mint az eddig tárgyaltak. Oka az lehet, hogy tulajdo-
nosait nehéz méltóságukat kifejező jelvényekkel
ábrázolni, bár erre is van példa, ugyanakkor előfor-
dul, hogy apáti pecséteken az ábra az egyház titulusá-
ra utal. Pl.: Tamás kanizsai apát 1251. évi, Konrád
apátéval egyezően 38×24 mm méretű pecsétjén: + S
ABATIS S(an)C(t)i CRUCIS köriraton belül a pe-
csétmezőben kereszt látható. (9. kép)

Ákos mester budai prépost 1257. évi 35 mm átmé-
rőjű kerek pecsétjén a budai Szent Péter prépostsá-
gra utaló két kulcsot jobbról-balról egy-egy félhold, fö-
lötte csillaggal (nappal) fogja közre. (10. kép) Ürményi János budai prépost 1278. évi 39 mm átmé-
rőjű kerek pecsétjének mezejében Szent Péter fél-
alakja látható, feje körül diadémnyel, vállán pallium-
mal, jobbjában a két kulccsal. Tőle jobbra félhold,
balra csillag (nap). (11. kép) Zlaudus fehérvári olva-
sokanonok 1237-ből fennmaradt 47×36 mm-es

mandorlapecsétjének mezejében a sarkányt ledőfő
Szent György lovag lendületes ábrázolását találjuk,
mely nem törődve szimmetriával, sőt még a pecsét-
mező határával sem, a köriratot megszakítva a pecsét
külső széléig nyúlik. (12. kép) Érdekesen utal tulaj-
donosának hivatali méltóságára Sixtus mester eszter-
gomi olvasókanonok 1272-ből ismert mandorla-
pecsétje. A 46×29 mm méretű pecsét köriratán [+ S
• MAG(ist)RI • SIXTI • STRIGON(iensis)] belül a
mandorla alakú pecsétmezőbe komponálva olvasó-
pult előtt ülő, bokáig érő redőzött bő ruhába öltözött
alakot látunk, aki az olvasópultra helyezett könyvet
lapozza.³ (13. kép)

Egyházi testületi pecsétek

Az egyházi testületek legtöbbje már a 12. század
utolsó negyedétől kezdve oklevéladó tevékenységet
fejtett ki, ezáltal a királyi kancellária mellett a közép-
kori írásbeliség legfontosabb központjaivá váltak.
Okleveleik hitelesítésére eleinte az ún. chirogra-
phum-forma szolgált. Ennél az eljárásnál az oklevelet
kétszer írták azonos formában azonos hártýára, majd
pedig a hártýát a két szövegrész közé írt betűkön ke-
resztül kettévágták. A chirographum átvágott betűi –
melyek rendszerint az ABC nagy majuszkulákkal írt
kezdőbetűi – összeillesztve bármikor igazolták a két-
felé vágott hártýa összetartozását, ezáltal a rájuk írt
szöveg hitelességét. Az egyházi testületek által ki-
adott oklevelek chirographálását csak fokozatosan, a
13. század első harmadában váltotta fel a pecsét
használata. Éppen közhitelű (authenticus) pecsétjük
miatt kezdték az oklevéladó gyakorlatot folytató egy-
házi testületeket hiteleshelyeknek (loca credibilia)
nevezni. Hiteleshelyekként működtek az összes püs-
pöki székhelyen lévő székeskáptalanok, számos
társaskáptalan és szerzetesi konvent. A hiteleshelyi
tevékenység 13. század elején megindult széleskörű
kibontakozása tette szükségessé 1231-ben annak első
országos szabályozását.⁴

Maguk a pecsétek valamennyi egyházi pecsétípus
közül a legváltozatosabbak. Méretük különböző,
alakjuk vagy mandorla, vagy kerek. Ma még nem
tudjuk, hogy a pecsétek alakjában van-e valami sza-
bályszerűség. (Pl. a váci káptalan 1227. évi pecsétje
kerek, 1292-ből ismert pecsétje viszont mandorla.) A
körirat röviden megjelöli a pecséttulajdonost (S.
CAPITULI vagy S. CONVENTI), esetleg utal a véd-
őszentre. Solymosi László a hiteleshelyi pecséthasz-

nálat kialakulását vizsgálva idevágó legkorábbi ismert emlékünk az 1207. évből fennmaradt veszprémi hiteleshelyi pecsét körirata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a SIGILL(um) S(an)C(t)l MIHCAEL(is) (így!) köriratú Szent Mihályt ábrázoló pecsét magát a veszprémi székesegyházat jelképezi és nem a testületet.⁵ Az 1222-ből ismert új veszprémi mandorlapecsét körirata: SIGILL(um) CAPITULI VESPRIMIENSIS viszont már utal a testületre. Bár a többi káptalan első ismert pecsétje már testületi pecsét, a veszprémi példa alapján Solymosi más helyeken is hasonló előzményeket tételez fel. (14. kép)

Ha a hiteleshelynek egyidejűleg több pecsétje is volt, akkor a körirat jelzi, hogy a nagyobb pecsétről (sigillum maius) vagy a kisebbről (sigillum minus) van szó, (pl. az esztergomi káptalan esetében).

A pecsétkép legtöbbször a védőszentet ábrázolja állva vagy ülve attribútumával. A bácsi káptalan 1229. évi pecsétje Szent Pál álló alakját jobbában karddal, baljában könyvvel (15. kép), a budai társkáptalan 1270. évi pecsétje Szent Pétert trónon ülve főpapi öltözetben, jobbát áldásra emelve, baljában a kulcsokkal (16. kép). Ha a körirat nem utal a védőszentre, előfordul, hogy a pecsétmező tünteti fel az ábrázolt szent nevét. Pl. az esztergomi káptalan kisebb pecsétjén Szent Adalbert főpapi díszbe öltözött félalakja mellett (17. kép), vagy az esztergomi keresztes konvent mandorlapecsétjének Szent Istvánt ábrázoló trónoló király képe két oldalán: SC ST REX. Bár utóbbinál Szent István király nevét a körirat is említi. (18. kép) Máskor csak a védőszent attribútuma jelenik meg. Az egri káptalan tatárjárás utáni pecsétjén (melynek körirata: + S : CAPITULI : AGRIEN : ECCLESIE : POST : PLAGAM utal a közelmúlt eseményeire) Szent János evangelistát szimbóluma, a sas képviseli (a sas jobb szárnyán ovális gemmapecsét lenyomata látható). (19. kép)

Esetenként a védőszent életéből vett részleteket idéző két- vagy többalakos kompozíciókkal találkozunk. A sági (ipolysági) premontrai konvent kerek pecsétjének mezejében az angyali üdvözlét jelenetét látjuk. Szűz Mária, kire a Szentlélek galamb képében száll le, fogadja a jobbát áldásra emelő, baljában a köszöntő szavakat feltüntető mondatszalagot tartó Gábor főangyal üdvözlését. (20. kép) Szent Márton alakja lóháton jelenik meg a szepesi káptalan 1270-ből ismert kerek pecsétjén. Kardjával köpenyéből egy darabot hasít a két kézzel érte nyúló koldusnak. (21. kép) Az 1295. évi – és a középkor végéig használt – újabb pecsét képe lényegében hasonló, de a részletek kidolgo-

zottabbak, a koldus térdel, Szent Márton feje mellett pedig csillag található. (22. kép) A Szent Ányos orleansi püspök tiszteletére szentelt tihanyi apátság konventjének kerek pecsétjén a főpapi díszben ábrázolt védőszent – talán, hogy meg lehessen különböztetni az apáti pecsétek szokásos képétől – oldalnézetből látható, amint áldást oszt az előtte térdelő két szerzetesre. Ez az ábrázolási mód mindenestre az egyik legoldottabb Árpád-kori pecsétképünket eredményezte. (23. kép)

Épületet találunk a garamszentbenedeki konvent 1232. évből fennmaradt kerek pecsétjén. Kváderkő homlokzat szélén két kerek torony, csúcsán gombbal, közepén háromkaréjos záradéku kapu. A két torony között hegyes tetőzet emelkedik, gombján kereszttel. (24. kép) Hasonló a pozsonyi káptalan 13. századi pecsétjének templomképe. A + : S'ECLESIE : SALVATORIS : I POSO : köriratú pecsét mezejében két kerek toronnyal szegélyezett homlokzat, rajta közepén félköríves kapu, fölött hegyes tetőzet. A tetőzet fölé az Üdvözítő félalakja emelkedik, feje körül négy sugárvégű dícsfénnnyel, jobbát áldásra emelve. (25. kép)

Ezek közül a Kubinyi András meghatározása szerint topográfikus pecsétképek közül szokatlan ábrázolásmódjával tűnik ki az esztergomi káptalan 1230-ból ismert nagyobb pecsétje. A pecsétmezőben oldalnézetből látható kéttornyú templom előtt két hosszúruhas emberi alak áll. Kumorovitz Lajos Bernát szerint az ábra a pecsét istenítéletekkel kapcsolatos használatára utal.⁶ (26. kép) A domonkos apácák Nyulak szigetén épült rendházának 1282. évi mandorla alakú konventi pecsétje (mely köriratában a sziget nevét – éppen a rendház templomának titulusról – insula Sancte Marie-nek írja) ugyancsak kéttornyos templomépületet ábrázol, fölött a Madonna trónol, karján a Gyermekkel. A kéttornyú épület azonban ezen a pecséten tulajdonképpen karsú oszlopokon nyugvó kettős baldachin, mely alatt a térden állva imádkozó királyi pár látható. Ez esetben a pecsétkép a donátorok (a király és a királyné) alakjaival bővült.⁷ (27. kép)

Világi méltóságviselők pecsétjei

Az első világi pecséttulajdonosok olyan méltóságviselők, akiknek hivatali működésével kapcsolatban okleveleket kellett kiállítaniuk. Ilyenek: a nádor és alnádor, országbíró és alországbíró, erdélyi vajda, szlavón bán, horvát-dalmát és tenger melléki bán. Más udvari méltóságok: tárnokmester, főasztalnok stb. okle-

velei (így pecsétjei is) ritkábbak. Udvari méltóságot viselnek a kancellárok és alkancellárok is, bár ezt a tisztséget egyházi személyek töltötték be. A világi pecséthasználók közül a 13. században az ispánok viselték a legalacsonyabb hivatali tisztséget.⁸

A világi méltóságviselők pecsétjei a 13. század első felében – néhány nádori, országbírói és báni kettőspecséttől eltekintve – egyoldalúak. Köriratuk a tulajdonos nevét és hivatali rangját tartalmazza. Esetenként a nemzetség nevének feltüntetésével utal a származásra is. Pecsétképüket már a század első harmadában egységesé tette a kialakuló címerhasználat: a nemzetség címerét ábrázolják, olykor pajzs nélkül a kerek pecsétmezőt pajzsként fogva fel. Ilyen pajzs nélküli címerképpel találkozunk Bors comes 1233. évi, kiterjesztett szárnyú sast (28. kép), Renald comes 1237. évi (29. kép) és Tristanus comes 1255. évi, ökörfejet ábrázoló pecsétjén (30. kép). Tristanus comes pecsétjének archaikus ízü körirata (+ COMES TRISTANUS MEMISIT) egyébként valószínűleg a korábbi idézőpecsét (billog) emléke. Farkas fehérvári prépost alkancellári pecsétjének kerek mezejét kiterjesztett szárnyú, heraldikusan megfogalmazott sárkány tölti ki, feje fölött keresztrel. (31. kép) Gyakoribb azonban a címerkép pajzsba foglalása, mégpedig oly módon, hogy a pecsétnyomó – sőt maga a befogadó pecsétfészkek is – felveszi a mandula alakú vagy háromszögű címerpajzs alakját. A pajzs alakú pecsét peremén fut körbe a körirat, a pecsétmezőben pedig külön pajzs nélkül, vagy a pecsét szélével párhuzamos peremű pajzsba foglalva a címer helyezkedik el. Az előbbire példa Máté tárnokmester 1244. évi (32. kép), az utóbbira Endre alnádor 1235. évi (33. kép), Péter nádor 1278. évi (34. kép), István érsek országbíró 1298. évi pecsétje (35. kép).

Mindezekkel egyidőben megjelent a címeres pecsétek később általánossá vált formája is: kerek pecsétmezőben címerpajzs. A pajzsok eleinte néha mandula alakúak, pl. Rátold nembeli Miklós alországbíró 1239. évi pecsétjén (36. kép), többségük azonban inkább háromszögű. A század végefelé már a pajzstartók is megjelentek, pl. Aba nembeli Amadé 1288. évi, valamint 1299. évi nádori pecsétjének háromszögű pajzsa felett kiterjesztett szárnyú sas növekvő félalakja látszik, feje körül dicsfénnel. A pecsétmező pajzs körüli részét a kezdődő gótika jeleként indadísz tölti ki. A címerben látható pólya – talán a nádor országos méltóságának kifejezésére – a királyi címerből kerülhetett a pecsétre. (37. kép) Pólyát találunk más udvari méltóságok, így pl. Miklós királyi főasztalnok 1255. évi pecsétjének címerében családi címerével (két szembeforduló madár)

egyesítve. (38. kép) Péter tárnokmester 1281. évi pecsétjének címerpajzsában két pólya van (39. kép), Kozma udvarbíró hétszer vágott mezejű pajzsa pedig a királyi családi címerének teljes átvételét jelenti (1283. évi pecsétjén) (40. kép).

Roland nádor 1236. évi pecsétjén a háromszögű pajzs közepét a királyi kettőskereszt foglalja el, a pajzs három sarkában pedig egy-egy hársfalevél, a Rátold nemzetség címere látható. (41. kép)

Különleges pecsétípust alkotnak az ún. „lovaspecsétek”, azaz a pecséttulajdonost páncélos lovagként feltüntető magánpecsétek. A régebbi szakirodalom csak megemlíti őket, használatuk okát nemigen kutatja. Br. Nyáry Albert alighanem helyes úton járt, amikor a királyi, ifjabb királyi és hercegi pecsétek lovasábrázolásaiból kiindulva, a lovagi rangon túlmenően a hűbéresség, a lovag hűbérurától való függése kifejezőjének tekintette ezt a különleges ábrázolást. Az uralkodók a lovaspecsétet sosem önálló, független országuk után, hanem törzsbírodalmukhoz csatolt hűbértartóik pecsétjének jelzésére használták.⁹

A hűbértartományokat birtokló királyokon, ifjabb királyokon, királyi hercegeken kívül a hivatali méltóságok – mint a király hűbéresei – használhatták a lovaspecsétet.

Ezt az érvelést alátámasztják egyes méltóságviselők 13. század első felében használt kettős lovaspecsétjei. Gudkeled nembeli Opoj bán 1239. évi kettőspecsétjének előlapján jobbában fegyvert (lándzsát?) tartó lovas alakot, hátlapján pedig háromszor balharánt, háromszor vízszintesen vágott lekerekített sarkú háromszögű pajzsot látunk. (42. kép) Az uralkodói lovas kettőspecsétek előlapja mindig a hűbérurat, lovagalakos hátlapja a vazallust ábrázolja. (Még akkor is, ha a két személy azonos.) Itt fordítva: az előlap fejezi ki a vazallusi függést, a királyhoz tartozást, a hátlap csupán a személyt azonosítja. Lovaspecsétjeink sorában Benedek bán alországbíró 1221. évi pecsétje a legkorábbi. (43. kép) Ezen a lovag tulajdonképpen Szent Györgyöt ábrázolja, amint egy lombos fa tövében ledöfi a sárkányt. A ló lábai, farka a köriratba nyúlik. Gudkeled nembeli László mester 1236. évi egyoldalú pecsétjének zászlós kopját szegező csöbörsisakos lovagalakja talán valóban a lovagi rang kifejezője. (László mester rokona volt Opoj bánnak.) (44. kép) Ugyanczt fejezheti ki Roland bán fiának, Mátyás ispánnak 1281. évi pecsétje. Ezen a kopjás lovag alakja körül a Rátold nemzetségre utaló két hársfalevél lebeg.¹⁰ (45. kép)

Világi testületi pecsétek

A megyéknek a 15. század végéig nem volt saját pecsétjük. Egyetlen kivételt ismerünk a 13. század első feléből: a Zalán innen és túl lakó királyi serviensek pecsétjét, amely egykor négy másik pecséttel együtt az 1232-ben kelt kehidai oklevélen függött. Leírása szerint körirata: + SIGILLUM SERVIENTIUM DE SZALA. Kettőskeresztes pecsétmezőt zárt körül. A király nevében összegyűlt serviensek tehát a magyar királyi kettőskeresztes címet vették fel közös pecsétjükre.¹¹

Városaink oklevéladó gyakorlata csak a 13. század második felében bontakozott ki. Legrégebbi városi pecsétjeink azonban a század elejére utalnak. Kubinyi András Buda és Székesfehérvár korai pecséthasználataival foglalkozó tanulmányaiban részletes elemzéssel kimutatta, hogy az esztergomi kettőspecsét II. András uralkodásának első felében, de Nagyszombat, Székesfehérvár pecsétjei is még a tatárjárás előtt készültek.¹²

Esztergom 72 mm átmérőjű kettős pecsétjének előlapi körirata: + SIGILLUM: LATINORUM: CIVITATIS: STRIGONIENSIS. Az előlap két gyöngyör között városlátképet ábrázol: négy kerek, pártázatos tetején kúpalakú sisakkal fedett toronnyal megszakított pártázatos kváderkő városfal, középső szakaszán fedett városkapu, háromkaréjos nyílásában vasalt kapuszárnyal, két szélső szakaszán egy-egy kiskapu. A városfalon belül középen mérműves, csücsíves ablakkal áttört torony, melyhez jobbról-balról egy-egy négykaréjos mérműves ablakkal díszített palotaszárny csatlakozik. Hátlapi körirata: + SECRETUM : LATINORUM : CIVITATIS : STRIGONIENSIS (két gyöngyör között). A pecsétmezőben kilencszer vágott háromszögletű pajzs.¹³ (46. kép)

Székesfehérvár 56 mm átmérőjű egyoldalú pecsétjének typariuma 1237 előtt keletkezhetett. Körirata: + S • LATINORUM • CIVIUM • ALBENSIIUM. Háromtornyú várat ábrázol. A középső (kapu)torony magasabb, mint a két szélső. Aljában a kapu két szárnya kétfelé tárva. A két szélső tornyon egy-egy emelődaru.¹⁴ (47. kép)

A CIVIUM szóhasználat – mint az esztergominál a LATINORUM kifejezés – jelzi, hogy még nem a várost, – CIVITAS – mint jogi személyt, hanem a polgárokat kell alatta értenünk. Kubinyi András példaként említi meg Nagyszombat 13. századi nagyobb pecsétjét, melynek körirata: S'M CIVIUM DE ZUMBOTHEL CUM ROTA FORTUNE.¹⁵

Buda 71 mm átmérőjű kettőspecsétjének a címeres oldalát kell előlapnak tekintenünk. (48. kép) A két gyöngysor közé helyezett körirat: + SIGILLUM • NOUI • CASTRI • PESTIENSIS. A pecsétmezőben hétszer vágott mezejű háromszögű pajzs, melyet a fennmaradó tér kitöltése céljából leveles szőlőindák vesznek körül. A hétszer vágott mezejű pajzs II. András második kettőspecsétjén látható utoljára a 13. század folyamán, a város pecsétjére csak 1235 előtt kerülhetett. (Ugyanígy keltezi az esztergomi pecsét kilencszer vágott mezejét II. András első kettőspecsétje.) Ugyanakkor a szőlőindák csak a 13. század hetvenes éveitől bukkannak fel uralkodói pecsétjeinken. A typariumot csak 1276 után vésethette a város, azonban korábbi előzményére utal a címeren kívül kettőspecsét volta is, hiszen Magyarországon az uralkodói pecsétken kívül kettőspecsét csak a 13. század első felében volt használatban. (II. András alatt és IV. Béla uralkodásának első éveiben.) A pecsét hátlapjának körirata: + S HAC • SUB • CONCLAVI • PEST • CASTRI • VERBA • SERACI. Kubinyi a következő megfigyelt adja: „Pest vár ezen záros kulcsa (pecsétje) alatti szavai”. A gyöngysorok közé helyezett feliraton belül egy sziklákon vagy hullámokon emelkedő háromtornyos vár. Kétoldalt egy-egy kerek pártázott zsindelezett kúpalakú sisakkal fedett torony áll, egy-egy hosszúknál ablakkal. A két tornyot pártázatos fal köti össze, közepén félköríves záradékú nyílt kapuval. A kapu felett a pártázat mögött középen négyszögletes pártázott torony látható, hosszúknál ablakkal, pártázata a két szélső torony gombjával egy magasságú. A vár két oldalán térkitöltő szőlőindák.¹⁶

A szimmetrikus városábrázolások a pecsétmező kínálta lehetőség kihasználásával jöttek létre úgy, hogy a város legjellegzetesebb épületét (templom vagy városháza) szimmetrikusan átforgatták. Ezek az ún. „topográfikus ábrázolások” – mint már szó volt róla – az egyházi testületi pecsétken is megtalálhatók, sőt utóbbiak megelőzik a városi pecsétkeket. A háromtornyú épületeket bemutató városi pecsétkeket esetében az illető városok mindig várak is voltak. Kubinyi arra is felhívja a figyelmet, hogy ezek a várképek tulajdonképpen címerek. Ezt Székesfehérvár vagy Pest példája bizonyítja, ahol a pecsétkép később pajzsba foglalt címerként jelent meg.¹⁷

Selmecbánya 1275-ből fennmaradt pecsétje a későbbi idők címeres városi pecsétjei felé mutat. A 46 mm átmérőjű pecsét körirata: S CIVIUM SCHEB.... Háromszögű pajzsba foglalt pártázatos városfalat áb-

rázol, középen nyitott kapu, fölötte pártázatos torony. A városkapu alatt bányászcsákány.¹⁸ (49. kép)

A különleges jogállású területek hatóságainak pecsétetes oklevelei a 13. század második felétől jelentkeznek: a székelyeké és a szepesi szászoké 1280., az erdélyi szászoké 1302. óta.¹⁹ A szepesi szászok pecsétjének sérült példányain a körirat csak töredékesen olvasható. A pecsétkép viszont még kivehető: kétszintes kerek

pártázatos torony, szintenként ablakkal, pártázata fölött kúp (gúla) tetővel. A torony homlokzatán annak teljes magasságában kettőskereszt látható, mely a földtől a pártázatig ér. Jelentése nyilvánvaló: a királytól való közvetlen függést jelzi.²⁰ (50. kép)

Bodor Imre

JEGYZETEK

¹ Fügedi Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. In: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Szerk.: Bodor Imre, Bp., 1984. (továbbiakban: Fügedi i. m.) 15.

² Fügedi i. m. i. h.

³ Kumorovitz L. Bemát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Bp., 1993. (a továbbiakban: Kumorovitz i. m.) 58–59.

⁴ Kumorovitz i. m. 56.

⁵ Solymosi László: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. In: Magyar Herald. Forrásközlő családtörténeti és címertani évkönyv Nr. 1. Bp., 1984. 111–112.

⁶ Id. 4. jegyzet

⁷ Az egyházi testületek pecsétjeinek legteljesebb feldolgozása: Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján. Bp., 1992.

⁸ Kumorovitz i. m. 59–62.

⁹ Br. Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 208–211.

¹⁰ Veszprény László: Lovaspecsétek Magyarországon c. tanulmányában (In: Megpecsételt történelem – középkori pecsétek Esztergomból. Esztergom, 2000. 11–17.) elsősorban fegyvertörténeti szempontból vizsgálja hazai lovaspecsétjeinket.

¹¹ Kumorovitz i. m. 64.

¹² Kubinyi András: Buda város pecséthasználatának kialakulása. In: Tanulmányok Budapest múltjából XIV., Bp., 1961. (a továbbiakban: Kubinyi 1961.) 109–146.; Kubinyi András: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1972. (a továbbiakban: Kubinyi 1972.) 151–168.

¹³ F. Vattai Erzsébet: Az esztergomi latinok kettőspecsejtje. Archaeologiai Értesítő 90. (1963) 39–45.; Takács Imre: Esztergom szabad királyi város nagyobb pecsétje (1299) In: Megpecsételt történelem. Esztergom, 2000. 160–161. (korábbi irodalommal)

¹⁴ Kubinyi 1972. 152.

¹⁵ Kubinyi 1972. 155.; Takács Imre: Et Deus in rota – Nagyszombat város középkori pecsétjének ikonográfiája. Ars Hungarica XXV. (1997) 69–79.; Takács Imre: Nagyszombat város pecsétje (1347, 1348) In: Megpecsételt történelem. Esztergom, 2000. 164. (korábbi irodalommal)

¹⁶ Kubinyi 1961. 109–118.

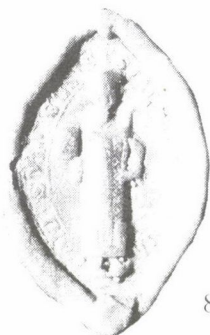
¹⁷ Kubinyi 1972. 163–166.

¹⁸ Br. Nyáry Albert i. m. 79.

¹⁹ Kumorovitz i. m. 65.

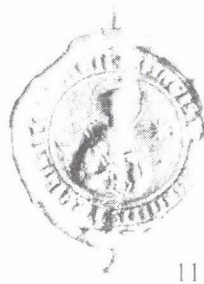
²⁰ Br. Nyáry Albert i. m. 81.

A közölt képeket Makky György készítette az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete pecsétmásolat gyűjteményének darabjairól.

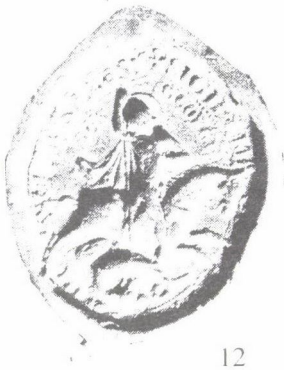

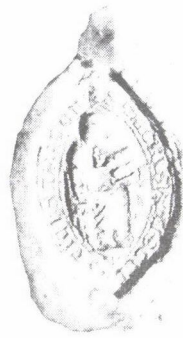
10

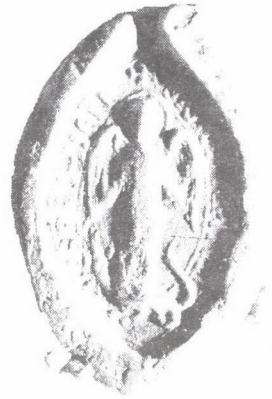
11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

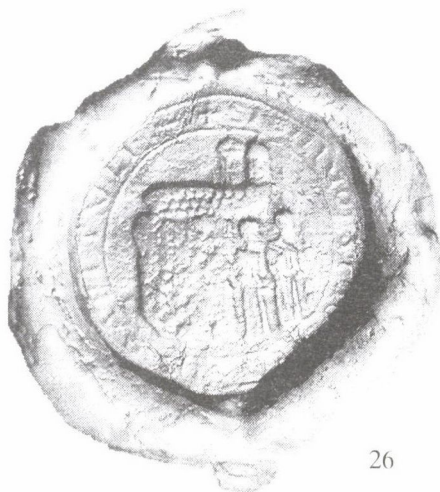
23

24

25

26

27

28

29

30

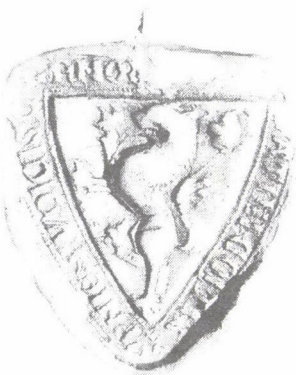
32

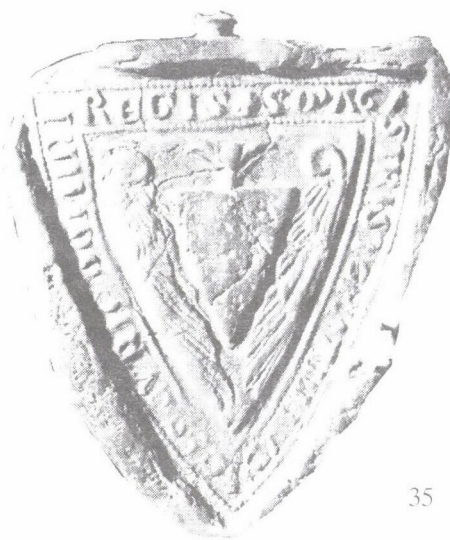
31

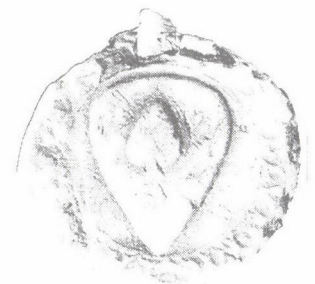
33

34

35

36

37

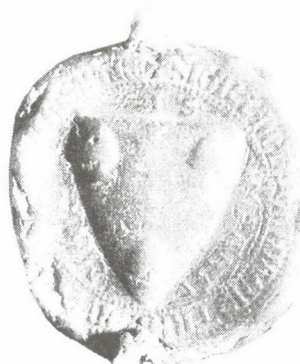
38

39

40

41

42/a

43

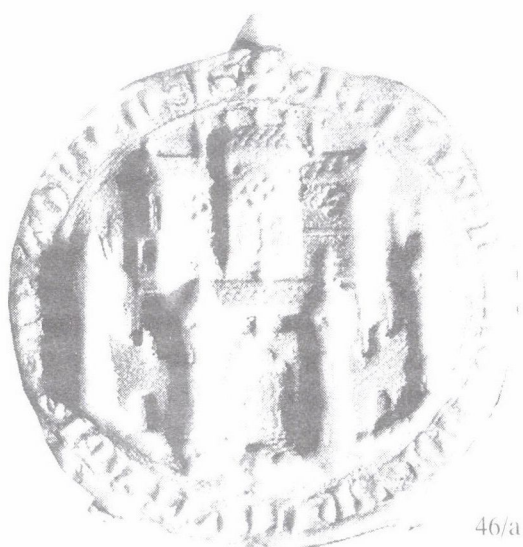
42/b

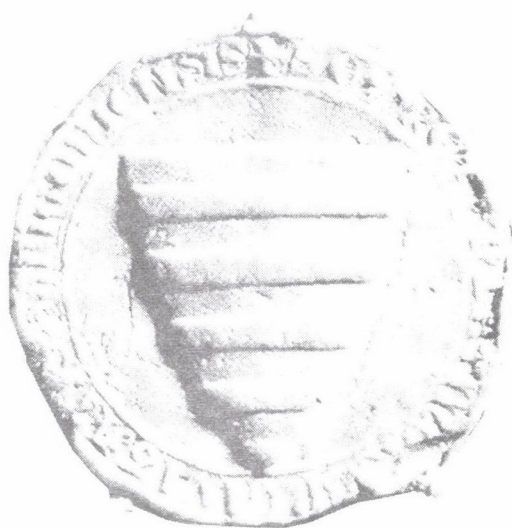
44

45

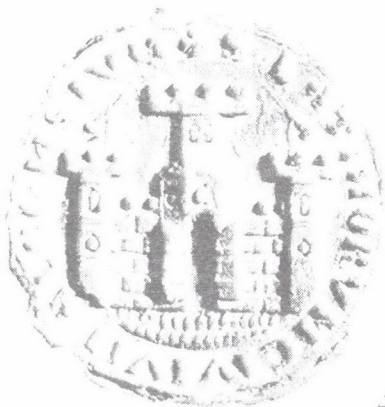
46/a

46/b

49

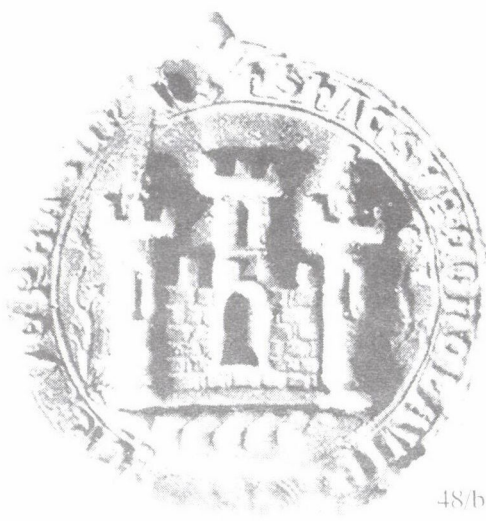
47

50

48/a

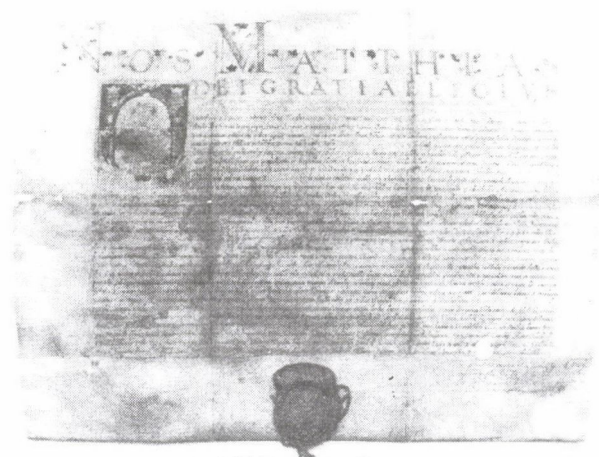

48/b

GEZTELY NAGY JÁNOS CÍMERES NEMESI LEVELE 1615-BŐL

Az oklevél formátumban kiállított adománylevelet II. Mátyás király Bécsben, 1615. február 26-án adta ki. Az ármális anyaga pergamen, mérete 64,5×58 cm, fekvő formátumú, alsó szélén 9,5 cm szélességben visszahajló plicával.

1. ábra. Geztely Nagy János címeres nemesi levele (Bécs, 1615. február 26.) (Fotó: Oszkó Zsuzsa, Veszprém)

Az oklevél latin nyelvű szövege a következő (az eredeti sorvégződéseket / jelzéssel láttam el).

NOS MATTHIAS/ DEI GRATIA ELECTVS/
Romanorum Imperator semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae/ Cumaniae, Bulgariaeq. Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Stiriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Dux/ Lucenburgae ac superioris et inferioris Silesiae, Wierthembergae et Thecae, Princeps Sveviae, Comes Tyrolis, Ferretis, Kyburgi et

Goritiae atque Habsburgi, Landgravius Alsatie/ Marchio sacri Romani Impery supra Anasum Burgoviae ac superioris et inferioris Lusatie, Dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc. Memoriae commendamus/ tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Qvod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humilimam supplicationem, nostrae propterea factam Maiestati, tum vero at/ tentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitys fidelis nostri Agilis IOANNIS NAGY de Geztely¹, quae ipse sacrae primum Regni nostri Hungariae Coronae, et dein/ de Maiestati nostrae, pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit, ac deinceps quoq. se exhibere et impendere velle pollicetur. Cum igitur ob id, tum vero ex gratia/ nostra et munificentia Regia, qua quosq. de nobis et Republica Christiana benemeritos, ac virtutis colendae studiosos, Antecessorum nostrum Divorum quondam Hungariae Regum/ exemplo prosequi, eisque certa virtutum suarum monimenta, quae ad maiora quoq. praestanda eos incitare possent decernere consuevimus. Eundem itaque Iohannem Nagy/ de Geztely simul cum sua Consorte Anna Kiraly, de statu et conditione ignobili, in qua hactenus persitisse dicuntur de Regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speci/ali exemptos in coetum et numerum verorum atq. indubitatorum Regni nostri Hungariae Nobilium duximus cooptandos, annumerandos et adscribendos. Annuentes animoq. delibera/to consedentes ut ipsi a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus, omnibus illis gratys honoribus, indultis libertatibus iuribus, praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri veri et indubitati Regni nostri Hungariae/ et partium ei subiectorum Nobiles hactenus quomodolibet de iure vel consuetu-

dine usi sunt et quasi, utunturq. et gaudent, uti frui et gaudere possint et videant, haeredesq. et posteritates ipsorum atriussq. sexus universae, valeant/ atq. possint. In cuius quidem nostre erga ipsos exhibite gratie et clementiae ac liberalitatis testimonium, veraeq. Nobilitatis signum, haec Arma seu Nobilitatis Insignia Scutum videlicet militare erectum, rubri coloris, in/ quo pisces Carpiones vocati, superior quidem ad dextram inferior vero ad sinistram scuti partem natantibus similes tendere, et/ effigjati esse cernuntur. Scuto incumbentem galeam militarem clausam, Regis Diademate ter/nos duobus quidem extremis, candidi, in medio autem rubri Lily. culmos, cum dilatatis suis floribus conspicuos, proferente ornatam./ A summitate vero sive cono galeae, lacynys seu lemniscis, hinc argenteis et rubris, illinc/ autem aureis et azureis, in scuti orant mixtim Lependentibus, illudq. decenter exornantibus, quemadmodum haec omnia, in principio seu capite praesentium literarum nostrarum, pictoris manu et artificio, proprijs suis coloribus/ clarius depicta esse conspiciuntur eidem Johann Nagy de Geztely ac per ipsum dictae Coniugi suae ANNAE KIRALY, ipsorumq. haeredibus et posteritatibus utriusq. sexus universis, gratiose dan/da duximus et conferenda. Decernentes animoq. deliberato concedentes ut ipsi á modo imposterum futuris semper et perpetuis temporibus, eadem arma seu Nobilitatis Insignia more aliorum Regni nostri Hungariae et partium/ ei subiectarum Nobilium sub his iuribus, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus ydem vel natura vel ex consuetudine untuntur et gaudent ubiq. in praelys, certaminibus, hastiludys, torneamentis, duellis, monomachys, alysq. omnibus et singulis ac quibusvis exercitijs militaribus et nobilitaribus necnon sigillis velis, cortinis, auleis annulis, vexillis, clypeis, tentorijs, domibus et sepulchris, generaliter vero in quarumlibet verum et expeditionum generibus sub meae vetustae ac sincerae Nobilitatis titulo, quo eos ac haeredes ipsorum utriusq. sexus universos, ab omnibus cuiuscunq. status, conditionis et praeminentiae homines existant, insignitos et ornatos, dici nominari/ haberiq. et reputari volumus et mandamus ferre gestare illisq. uti frui et gaudere possint atq. valeant, haeredesq. et posteritates ipsorum utriusq. sexus universae valeant atq. possint. Imo nobilitamus damusq. et concedimus/ presentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemq. perpetuam presentes literas nostras secretio Sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitas eidem IOANNI NAGY de/

Geztely, Consortiq. eiusdem ANNA KIRALY ipsorumq. heredibus et posteritatibus utriusq. sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi/ Valentini Leepes² Episcopi Ecclesiae Nitriensis, lociq. eiusdem Comitatus perpetui, Consiliary et per Regnum nostrum Hungariae, Aulae nrae Cancellary, in Civitate nostra Vienna Austriae de vigesima sexta Mensis February/ Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Decimo quinto. Regnorum Romani tertio Hungariae et aliorum septimo, Bohemiae vero Anno quarto Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus dominis Francisco Forgach de Ghymes³, Sanctae Romanae Ecclesiae Praesbytero Cardinale Strigonien., et Demetrio Napragy⁴ Colocensis et Bachiensis Ecclesiarum canonice vniatarum Archiepiscopi, Petro Domitrovith⁵ Zagrabien., Johanne Thelegdy⁶ el./ Varadien., Johanne Pyber⁷ Quinq. ecclesiens., Francisco Ergelio⁸ Vesprenien., eodem Demetrio Napragy Administratore Iaurien., Paulo David⁹ el. Tinninien., praefato Valentino Leepes Nitrien., Matth...¹⁰ ovitio el. Chianadien., Ladislao May/thiny el. Sirmien., Thoma Balasffy¹¹ el. Boznen., fratre Alphonso de Requesens Rosonen., et Vincentio Martena Segnien. et Modrusien. Ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus, Agri(en.¹², Tra¹³)nsilvanien. Cathedralibus sedi/bus vacantibus. Item Spectabilibus ac Magnificis Comite Georgio Thurzo de Bethlemffalva¹⁴ praedicti Regni nostri Hungariae Palatino, Comite Sigismundo Forgach de Ghymes¹⁵, Iudice Curiae nostrae Regiae, Benedicto Thuroczy de/ Ludbregh¹⁶ dictorum Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Bano, Thoma Erdeody de Moniorokerek¹⁷, Tavernicorum, Francisco de Batthian¹⁸ Agazonum, Andrea Doczy de Nagylwehie¹⁹ Cubiculariorum, Thoma Zeechy de/ Rimazeech²⁰ Dapiferorum, Georgio Drugeth de Homonna²¹ Pincernarum, Petro de Reva²² Curiae nrae, et Nicolao Istvanffy de Kisaszoniffalva²³ Ianitorum nrorum Regaliu. Magistris, et Stephano Palffy de Erdeod²⁴ Comite Posenien., Caeterisque quaplurimis saepedicti Regni Hungariae Comitatus tenentibus ac HONORES

Laurentius F

A plica felhajtásán:

Anno dni 1617 feria trtia proxima Ante festum die bti Modesti/ Martir in oppido Zemplin, loco... De die Celebrant. Sedis Iudriae/ Cottus Zemlns exhibitat, lectat, publitalat... solito ut par fuit/... Sunt pntes, per me Biro Macady per sedis Notar.

Ladislaus B...²⁵
 Vice(?) Comes
 Zemp.sis²⁶

... M. pria.

2. ábra. Geztely Nagy János nemesi levelének címertáblája (Fotó: Oszkó Zsuzsa, Veszprém)

A címertábla a szokásos gyakorlatnak megfelelően, az oklevél bal felső sarkában, egy 10,5×12 cm méretű, aranyos színű keretben, reneszánsz, építészeti ív alatt, lilás színű háttérben helyezkedik el. A címet közrefogó keretelés bal felső sarkában Magyarország kiscímere, a jobb felső sarokban pedig Csehország címere látható. Mindkét országcímet nyitott, liliomos korona ékesíti. A címer alatt különféle hadijelvények – zászlók, dob stb. – nyertek elhelyezést. A címertábla befejezetlen, kifestése csak részben készült el. A kifestetlen helyeken jól szembetűnik a ceruzával vagy íróónnal felvázolt eredeti vonalas rajz. A pajzs vörös színű, a halak megfestetlenek. A címetakarók (heraldikailag)

jobbra: ezüst-vörös, balra: arany-kék színűek (a valóságban még kifestetlenek). Jórészt kifestetlenek a címer alatti hadijelvények, a sisakdísz virágjai – az oklevél szövegéből tudjuk, hogy két szélén fehér, közepén vörös liliomai – és részint a keretelésen lévő két országos címer is.

Az uralkodó nevét feltüntető kezdősor díszes betűi között festett virágdísz látható.

Az oklevél alsó részének közepéhez erősítve, sárga-vörös-kék színű szálakból sodort zsinóron függ II. Mátyás király magyar titkos pecsétje. A 6 cm átmérőjű pecsétnyomót vörös pecsétviaszba nyomták. A pecséten a Német-Római Szent Birodalom koronás, gloriolás, kétfejű sasa látható. A sas mellén négyelt címerpajzs 1. mezejében a magyar vágások, 2. mezejében a cseh oroszlán, 3. hasított mezejében jobbra az osztrák pólya, balra Burgundia harántpólyái, 4. négyelt mezejében a spanyol tartományok címerei (1–4. bástya, 2–3. oroszlán) helyezkednek el. A sas mellén lévő címerpajzsot felül nyitott, liliomos korona, körben pedig az Aranygyapjas-rend láncá díszíti, amelyről alul közepén a rendjelvény (koszbor) függ alá. A pecsétnek az uralkodó címeit feltüntető körirata – sérülés folytán – részben olvashatatlan. A vörös pecsétviaszrész egy természetes színű viasz félgömb védelmezi, amelynek nagyobb része napjainkra már letört és elveszett. A pecsét teljes átmérője, e külső védőburokkal együtt 12 cm.

Az oklevél szövege csak meglehetősen sommásan, általánosságokban említi az agilis állapotú címerszerző, geztely Nagy János szakácsként végbevitt szolgálatait, amelyekkel nevezett az idők változatosságai során a királyi felséget és a Magyar Királyságot szolgálta. A pontyokat ábrázoló címertábla nyilván „összezseng” a megadományozott szakács mesterségével. A címerhasználat joga és a nemesi rangra való emelés kiterjed a címerszerző feleségére, Király Annára és mindkét nembéli utódaikra és örököseikre is.

A plicára rávezetett záradékból tudjuk, hogy az ármális „az Úr 1617. évében, Szt. Modestus mártír ünnepe előtt való kedden, Zemplén mezővárosban, Zemplén vármegye törvényszéke előtt bemutatott, felolvasott és kihirdetett”. Ezek szerint a megadományozott geztely Nagy János feltehetően zempléni lakos lehetett. (A címerkép akár a Bodrog folyó halbőségére is utalhat.)

A praedicatumként szolgáló Gesztely napjainkban is megtalálható helység – egykori mezőváros – Borsod-Abaúj-Zemplén (korábban Zemplén) megyében, Miskolctól K-re, a Hernád K-i partján.²⁷

3. ábra. II. Mátyás király magyar titkos pecsétje geztely Nagy János címeres nemesi levelén (Fotó: Oszkó Zsuzsa, Veszprém)

A címereslevél közepes megtartású, a hajtások mentén néhol kissé szakadozott, jobb alsó részén kisebb lyuk található. Az 1990-es évek elején a Magyar Országos Levéltár műhelyében restaurálták. Jelenleg a címeradományt nyert geztely Nagy János egyenesági leszármazottjának, Gesztelyi Nagy Ádám vegyész-mérnöknek (született 1943-ban) a tulajdonában van, Veszprém.

Ugyancsak az ő tulajdonában található egy olyan – eredetileg valószínűleg XIX. századbéli – papírlap, amely a családnak a címerszerzőtől való folyamatos leszármazását tünteti fel, utólagos kiegészítésekkel, sajnos mindenféle kronológiai adatok híján. A jelenlegi tulajdonos édesapja, Gesztelyi Nagy Lajos, nagypapa, Gesztelyi Nagy Kálmán lövőpetri (történeti Szabolcs vm.) református lelkész volt.²⁸ A család egyik tagja, dr. Gesztelyi Nagy László 1936-ban Kecskemét város törvényhatósági bizottsági tagjaként szerepelt.²⁹

Rainer Pál

FORRÁSMUNKÁK

- Áldásy 1937.
 Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei. 3. kötet (1601–1657). Bp., 1937.
 Borovszky
 Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Bp., é. n. – 1905 körül.
 Fallenbüchl 1988.
 Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főmáltóságai 1526–1848 – Die höchsten Würdenträger Ungarns 1526–1848. Bp., 1988.
 Fallenbüchl 1994.
 Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főispánjai 1526–1848 – Die Obergespanne Ungarns 1526–1848. Bp., 1994.
 Ivandija 1983.
 Ivandija, Antun: A zágrábi székesegyház (vezető). Zágráb, 1983.
 Kempelen

- Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Bp., 1911–1932.
 Kozicz 1996.
 Kozicz János: Kecskemét címerei és zászlói. Kecskemét, 1996.
 Nagy
 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. I–XII. Pest, 1857–1865.
 Pfeiffer 1987.
 Pfeiffer János: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII. München, 1987.
 Sugár 1984.
 Sugár István: Az egri püspökök története. Bp., 1984.
 Veszprémi névtár 1975.
 A veszprémi egyházmegye papságának névtára 1975. Veszprém, 1975.

JEGYZETEK

¹ Az oklevél szövegében csaknem valamennyi y betű felett két pont található.

² Lépes Bálint tinnini püspök (?–1608. IV. 9.), veszprémi püspök és főispán (1608. IV.), nyitrai püspök és főispán (1608. IV.–1619), udvari kancellár (1608. XII. 6.–1623. IV. 26.), kalocsai érsek és bácsi főispán (1619. IV.–1623. IV. 26.), győri püspök és főispán (1619. VII. 22.–1623. IV. 26.), †1623. IV. 26. (Veszprémi névtár 1975. 27., Fallenbüchl 1988. 99., 131., Fallenbüchl 1994. 62., 78., 88., 109.)

³ Forgách Ferenc pornói apát, váradi püspök és bihari főispán (1556. VIII. 26.–1565.), alkancellár (1560–1563), veszprémi püspök és főispán (1587. XII. 23.–1596. VII. 10.), nyitrai püspök és főispán (1596. VII. 10.–1607), udvari kancellár (1602. I. 24.–1607.

VII. 4.), Pest-Pilis-Solt vm. főispánja (1607. VII. 4.–1608. XI.), esztergomi érsek és főispán, kir. helytartó, kir. főkancellár (1607. VII. 4.–1615. X. 16.), †Szentkereszt (Nyitra vm.) 1615. X. 16. (Veszprémi névtár 1975. 25., Fallenbüchl 1988. 70., 96., 99., 101., 126., Fallenbüchl 1994. 69., 75., 88., 91., 108.)

⁴ Náprágyi Demeter esztergomi kanonok, egri prépost, pozsonyi prépost, pilisi apát, szerémi püspök, erdélyi püspök (1597–1601), erdélyi kancellár (1600), veszprémi püspök és főispán (1605. VIII. 10.–1606. XII. 21.), győri püspök és főispán (1606. XII. 21.–1619. III. 25.), kalocsai érsek és bácsi főispán (1608. X.–1619. III. 25.), †1619. III. 25. (Veszprémi névtár 1975. 27., Fallenbüchl 1988. 104., 134., Fallenbüchl 1994. 62., 78., 108.)

⁵ Domitrovith Péter zágrábi püspök (1611–1623), alkancellár (1613). (Ivandija 1983. 44., Fallenbüchl 1994. 101., 121.)

⁶ Thelegdy János választott váradai püspök (1615 körül), nyitrai püspök és főispán (1619. VII.–1644), kalocsai érsek és bácsi főispán (1623. V. 7.–1647. II. 13.), †1647. II. 13. (Fallenbüchl 1994. 62., 88.)

⁷ Pyber János született Nagyszombat, 1561. körül, tornai főesperes (1589–1599. is), sasvári főesperes (1601–?), felhévizi prépost (1608–?), pécsi püspök (1611. VI. 15.–1615. II. 26. is), királyi tanácsos (1612–), esztergomi nagyprépost (1616–1631), váradai püspök (1616–?), egri püspök és hevesi főispán (1625. X. 21.–1633. X. 20. előtt), †Nagyszombat 1633. X. 20. előtt (Sugár 1984. 297–301., Fallenbüchl 1994. 80.)

⁸ Ergelics Ferenc zágrábi prépost, boszniai püspök (1605–?), veszprémi püspök és főispán (1608. XI.–1628. VII. 11.), zágrábi püspök (1628–1637. IV. 13.), †1637. IV. 13. (Veszprémi névtár 1975. 28., Fallenbüchl 1994. 109.)

⁹ Dávid Pál született Felistál, 1573., nyitrai kanonok (1608–?), ludányi apát, szalkai apát, aradi prépost (1611–?), választott tinnini püspök (1615 körül), pécsi püspök (1625–1628?), pozsonyi prépost (1625–?), váci püspök (1625–1630), veszprémi püspök és főispán (1630. X. 25.–1633. I. 19.), alkancellár (1632), †Sümeg, 1633. I. 19. (Veszprémi névtár 1975. 30–31., Pfeiffer 1987. 21–22., Fallenbüchl 1988. 102., 121., Fallenbüchl 1994. 109.)

¹⁰ Itt az oklevél lyukas, a név olvashatatlan.

¹¹ Balásffy Tamás boszniai püspök (1613–1615-ben is), †1625.

¹² Az egri püspöki szék Szuhay István halálával (+ 1607. X. 30. vagy 1608. VI. 9.) üresedett meg. (Sugár 1984. 291.)

¹³ Az oklevélen itt kisebb lyuk található, a zárójelbe tett rész kiegészítés.

¹⁴ Thurzó György Árva vm. főispánja (1585–1616. XII. 26.), főpohárnokmester (1599. VII. 5.–1604. III. 12.), étekkfogó-mester (1604. III. 12.–1609), nádor és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. főispánja (1609. XII. 10.–1616. XII. 24.), †Bicse, 1616. XII. 24. (Fallenbüchl 1988. 70., 87., 91., 141., Fallenbüchl 1994. 61., 91.)

¹⁵ Forgách Zsigmond Nógrád vm. főispánja (1600–1621. VI. 23.), főpohárnokmester (1604. III. 12.–1607), országbíró (1606. VII. 15.–1608), tárnokmester (1608. XII. 1.–1610), országbíró (1610. I. 24.–1618. V.), Szabolcs vm. főispánja (1612–1621. VI. 23.), Sáros vm. főispánja (1614. V. 26.–1621. VI. 23.), nádor és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. főispánja (1618. V. 11.–1621. VI. 23.), †Nagyszombat, 1621. VI. 23. (Fallenbüchl 1988. 70., 72., 80., 91., 126., Fallenbüchl 1994. 87., 91., 93., 97.)

¹⁶ Thuróczy Benedek horvát bán (1615. II. 16.–1616) (Fallenbüchl 1988. 75., 141.)

¹⁷ Erdődy Tamás horvát bán (1583. IX. 21.–1595. III.), étekkfogó-mester (1598–1603. VIII. 19.), tárnokmester (1603. VIII. 19.–1608), horvát bán (1608–1615. lemondott – utódja Thuróczy Benedek Fallenbüchl szerint már 1615. II. 16-tól hivatalában volt), tárnokmester (Fallenbüchl szerint 1615. IV. 27-től, de jelen oklevél alapján már 1615. II. 26-án is hivatalában volt, – 1624. I. 15.), †1624. I. 15. (Fallenbüchl 1988. 75., 80., 87., 124.)

¹⁸ Batthyány Ferenc Sopron vm. főispánja (1604. XI. 11.–1625. VIII. 2. előtt), főlovászmester (1608. XII. 1.–1625. IX. 7. előtt), †1625. IX. 7. előtt (Fallenbüchl 1988. 82., 119., Fallenbüchl 1994. 96.)

¹⁹ Dóczy András Bars vm. főispánja (1602. VIII. 29.–1621), főpohárnokmester (1608–1609), Szatmár vm. főispánja (1610–1621), főkamrás (1610. I. 23.–1621), Arad vm. főispánja (1614), †megmérgezték 1621. (Fallenbüchl 1988. 93., 91., 121., Fallenbüchl 1994. 60., 65., 98.)

²⁰ Széchy Tamás Gömör vm. főispánja (1603. VIII. 19.–1618. II. 9.), főudvarmester (1608–1609), étekkfogó-mester (1610. VII. 1.–1618. I. 26.), †1618. I. 26. (Fallenbüchl 1988. 85., 87., 139., Fallenbüchl 1994. 77.)

²¹ Drugeth György Ung vm. főispánja (1603–1620), főpohárnokmester (1610. I. 23.–1618. VII. 2.), Zemplén vm. főispánja (1610–1620. VI. 21.), országbíró (1618. VII. 2.–1620), + 1620. VI. 21. (Fallenbüchl 1988. 72., 91., 122., Fallenbüchl 1994. 105., 113.)

²² Révai Péter Turóc vm. főispánja (1598. ?–1622), koronaőr (1608–1622. VI. 5.), főudvarmester (1610. I. 8.–1618), étekkfogó-mester (1618. VII. 2.–1622. VI. 5.), †1622. VI. 5. (Fallenbüchl 1988. 85., 87., 94., 138., Fallenbüchl 1994. 104.)

²³ Istvánffy Miklós nádori helytartó és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. főispánja (1581. I. 19.–1608. VI. 14.), Sopron vm. főispánja (1585. I. 25.–1587), főajtónállómester (1599. II. 5.–1615), †1615. (Fallenbüchl 1988. 70., 128., Fallenbüchl 1994. 90., 96.)

²⁴ Pálffy István pozsonyi ispán (1600–1640), koronaőr (1608–1625), †1653. (Fallenbüchl 1988. 95., 135., Fallenbüchl 1994. 92.)

²⁵ Valószínűleg szalai Barkóczy László Zemplén vm. alispánja (1600–1601 és 1616–1621) (V. ö. Borovszky 392., 439., 525., Nagy I. 196–197., Kempelen I. 419.)

²⁶ A címereslevél Zemplén megyében való kihirdetését említi Áldásy 1937. 96. Nr. 186. – A geszthelyi Nagy család címeres pecsétjeinek Pest és Heves megyék levéltáraiban való említése: Kempelen VII. 364.

²⁷ A helység vázlatos története megtalálható: Borovszky 47.

²⁸ Ismételtlen köszönöm Gesztelyi Nagy Ádámnak, hogy a címereslevelet megtekinthettem és ismertethettem.

²⁹ Kozicz 1996. 102.

A VÁRADI FEKETE CSALÁD 1618. ÉVI CÍMERES NEMESLEVELE ÉS GENEALÓGIÁJA¹

3. kép. váradi Fekete Pál (1868–1958),
mezőgazdasági száíró, földbirtokos
(Az 1. és 2. képet lásd a színes mellékletben)

II. Mátyás 1618. augusztus 14-én adományozott Fekete Istvánnak és általa feleségének Orsolyának, továbbá gyermekeinek: Miklósnak, Ilonának és Juditnak, valamint anyjának: Katalinnak címeres nemeslevelet.² Bemutatva, kihirdetve és ellentmondás nélkül elfogadva 1619. január 15-én lett Bihar vármegye közgyűlésén. Ezt a címeres nemeslevélen Torma János, Bihar vármegye esküdt jegyzője aláírásával igazolta.

4. kép. váradi Fekete György ezredes †1787-ben.

A címeres nemeslevél 58,1×66,5 cm méretű (ld. 1. kép) úgy, hogy alul még 13,4 cm vissza van hajtva. A címer 11,3×9,2 cm méretű (ld. 2. kép). A címeres

nemeslevél összehajtva, a hozzátartozó selyemzsinóron függő pecséttel 29,4×27,5×2 cm-es fémdobozban van tárolva úgy, hogy a pecsétnek a fémdoboz felső részén egy 13,4 cm átmérőjű, 2,5 cm-es magasztás van kialakítva. Ennek köszönhetően kiváló állapotban maradt meg, csupán a pecsét repedezett. Meglepően friss, üde színei vannak a festett címernek, amely okker színű, négyzetes keretben, ezen belül oldalról pillérekkel, felülről enyhén csúcsíves ornamentikával kialakított lilás-rózsaszín háttérű, ezen finom díszítőmotívumokkal rajzolt mezőben van elhelyezve. A családi címer négy sarkánál az adományozót szimbolizáló négy címer van: felül, baloldalt vörössel és ezüsttel kétszer vágott, ún. vágásos pajzs, amely a királyi méltóság jelképe; felül, jobboldalt vörös mezőben, zöld hármashalmon lévő, leveles koronán álló apostoli kettőskereszt, „amely a király legfőbb kegyuri hatalmának heraldikai kifejezője”³; alul baloldalt vörös mezőben ezüst pólyával Ausztria címere; alul jobboldalt az arannyal és kékkel – itt hatszor – harántosztott pajzs Burgundia címere. A címeres nemeslevelet négy oldalról virágos ornamentika díszíti.

A címeres nemeslevél szövege jól olvasható, de 1911. március 11-én Rimaszombaton 35/1911. számon Medveczky Sándor királyi közjegyző az eredeti oklevél szövegével s az arra rávezetett kihirdetési záradékkal mindenben egyező hiteles másolatot készített.⁴ Ennek alapján a címeres nemeslevél eredeti latin szövege az alábbi:

„MATTHIAS DIVINA FAVENTE CLEMENTIA electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Ramae, Seruiae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque etc. Rex, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgae, ac Superioris et inferioris Silesiae, Wierthembergae et Theke, Princeps Sueviae, Comes Habsburgi Tyrolis Ferretis Kyburgi et Goritiae, Landgravius Alsatie, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum Burgoniae, ac utriusque Lusatie Dominus, Marchiae Slavoniae Portus Naonis et Salinarum. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humilimam supplicationem nostrae propterea factam Majestati tum vero attentis et consideratis fidelitate ac fidelibus servitiis fidelis nostri eruditi STEPHANI FEKETE, quae ipse Sacrae imprimis Regni Hungariae

Coronae et deinde Majestati nostrae pro locorum et temporum varietate fideliter et constanter exhibuisse et impendisse ac in futurum quoque pari fide et constantia exhibere et impendere velle dicitur. Cum igitur od id, tum vero ex gratia et munificentia nostra Caesar, et Regia, qua quosque de nobis et Republica Christiana benemeritos ac virtutis colenda studiosos antecessor, nostrorum Divorum quondam Hungariae Regum exemplo prosequi, eisque certa virtutum suarum monimenta quae ad maiora quoque praestanda eos incitare possent decernere consuevimus. Eundem igitur ac URSULA uxore NICOLAUM, HELENAM et JUDITHAM liberos CATARINAMQUE matrem eius, de Regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali in coetum et numerum verorum atque indubitatorum Regni nostri Hungariae et partium ei subjectarum partiumque ei annexarum nobilium duximus aggregandos annumerandos et adscribendos. Annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis gratiis, honoribus, indultis, privilegiis et libertatibus, Juribus, praerogativis et immunitatibus, quibus coeteri veri antiqui et indubitati Regni nostri Hungariae et partium ei subjectarum nobiles hactenus quomodolibet de jure vel consuetudine usi sunt et gravisi, utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint, haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae nobilitatis signum haec arma sive nobilitatis insignia. SCUTUM videlicet militare erectum linea oblique a dextro superiori angulo ad sinistram inferiorem ducta, in candidum tribus purpureis rosis ornatum ac coeruleum fulvo leone integro insignem campos divisum. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam Regio diademate medium leonem ore hianti lingua rubicunda exerta pedibus anterioribus ad rapiendum protensis cauda supra deorsum reflexa proferente ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniiis seu lemniscis coeruleis et aureis sinistris argenteis et purpureis in scuti oram fluitantibus. Quemadmodum haec omnia in principio sue capite praesentium literarum nostrarum pictoris artificiosa manu recte depicta esse cernuntur. – Eidem STEPHANO FEKETE ac per eum dictis personis, ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes et ex certa nostra scientia

animoque deliberato concedentes ut ipsi a modo imposterum futuris ac perpetuis semper temporibus eadem Arma sive nobilitatis insignia instar aliorum verorum atque indubitatorum Regni nostri Hungariae et partium ei subjectarum nobilium sub iis Juribus, praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus iidem vel natura, vel vero ex consuetudine usi sunt et gravisi, utuntur et gaudent ubique in praeliis, certaminibus, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis omnibus et quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus, necnon sigillis, velis, cortinis, auleis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis domibus et sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae, vetustae ac syncerae nobilitatis titulo, quo eos ac heredes ipsorum utriusque sexus universos, ab omnibus cuiuscunque status, conditionis et praeminentiae homines existant, insignitos dici, nominari haberique et reputari volumus et mandamus ferre, gestare, illisque uti, frui et gaudere possint ac valeant heredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. Imo damus, nobilitamus et concedimus praesentium per vigorem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras Secreto Sigillo nostro quout REX Hungariae utimur impendenti communitas. Eidem STEPHANO FEKETE, ac per ipsum superius nominatim specificatis personis, ipsorumque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis – jam natis et deinceps nascituris – gratiose dandas duximus et concedendas. DATUM per manus fidelis nostri nobis dilecti Reverendi Valentini Leepes episcopi ecclesiae Nitriensis, locique eiusdem Comitatus Nitriensis, Consilarii nostri et Aulae nostrae per Hungariam Cancellarii, in Arce nostra Regia Viennensi, die decima quarta Mensis Augusti Anno Domini Millesimo Sexingentesimo Decimo octavo. Regnorum nostrorum Romani quinto Hungariae et aliorum nono, Bohemiae vero anno septimo. Reverendissimis ac Venerabilibus in Christo Patribus Dominis, Petro Pázmány Strigoniensis. Et Demetrio Napraghi Colonicensis et Varadiensis Ecclesiarum canonice unitarum Archiepiscopis, Comite Joanne Erdeodi de Moniorkerék electo Agriensis. Joanne Thelegdi Varadiensis. Petro Domitrouich Zagrabien. Francesco Ergelio Wesprimien. Praelato Demetrio Napragi Administratore Jaurien. Eodem Valentino Leepes Nitrien. Paulo Almássy Vaczien. Ioanne Pyber Quinqueecclesiensis. Matthia Heroutio Electo Chanadiensis. Ladislao Maytheni electo Sirmien. Paulo David electo

Tininien, Thoma Balásffy electo Boznen, fratre Alphonso de Requesens Rosonen, et fratre Joanne Baptista Agatich electo Segnien. Et Modrusien. Ecclesiarum Episcopis Ecclesias DEI feliciter gubernantibus. Item spectabilibus ac Magnificis Honore Palatinali vacante Comite Sigismundo Forgach de Ghymes Iudice Curiae nostrae, Comite Nicolao Thersachky de Frangepanibus, dictor. Regnor. Nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Bano, Comite Thoma Erdeodi de Moniorkerék Tavernicor. Francisco de Battian Agazonum, Andrea Deesi de Nagy Luchie Cubicularior, Thoma Zeechy de Rhymazech Dapiferorum, Georgio Drugett de Homonna Pincernarum, Petro de Rewa Curiae nostrae, et Ladislao Pethe de Hethes Janitorum nostrorum Regalium in Hungaria Magistris, ac Stephano Palffy de Erdeo Comite Posonien. Coeterisque quam plurimis Regni nostri Hungariae Comitatus tenentibus et HONORES. – – –

MATTHIAS, s.k. Valentinus Leepes Eppus Nitrien Laurentius Ferenczffy, s.k. – Exhibita, publicata, proclamata et acceptata nemine contradicente, in congregatione Comitatus Byhariensis, decima quinta mensis Januarii die, Anno domini millesimo sexingentesimo decimo nono et exadata per me Joannem Torma, juratum notarium Comitatus Byhariensis. P. M.”

Az eredeti latin szövegnek megfelelően a címer leírása: „Ennél fogva Mi, az ő irántuk tanúsított kegyelmünk, jóakaratunk és nagylelkűségünk bizonysgául, továbbá igazi és kétségtelen nemességük jeléül ezt a nemesi címert vagy jelvényt adományozzuk: *tudniillik egyenesen álló, a jobb felső sarokból a bal alsó sarokba vezető ferde vonallal megosztott katonai pajzsot, amelynek fehér mezejét három vörös rózsza, kék mezejét arany színű oroszlán díszíti. A pajzsra nyitott rostélyú, királyi koronával ékesített katonai sisak nyugszik, amelynek közepén egy nyitott szájú, vörös nyelvet kiöltő, mellső lábait ragadozásra nyújtó, felemelt farkú oroszlán látszik. A sisak csücséről innen kék és arany, onnan ezüst és vörös takarók vagy foszlányok omlanak alá, amelyek a pajzs két oldalát körül veszik, és pompásan ékesítik, amint mindezek jelen oklevelünk elején vagy fején a festő jártas keze és művészete által megfestve láthatók.*”

A címerszerző érdemeiről az eredeti latin szöveg fordítása: „...Mi néhány hívünknek Felségünk elé terjesztett legalázatosabb esdeklését meghallgatván, másrésről pedig megfontolván és figyelembe vévén hívünknek az *igen művelt Fekete Istvánnak* a hú és hú-

séges szolgálatait, amelyet Ő először is Magyar királyságunk Szent Koronájának, továbbá Felségünknek különböző helyen és időben híven teljesített és a jövőben is a korábbihoz hasonló hű és állhatatos engedelmességgel teljesíteni híven ígérkezik.” Tehát a címerszerzőt igen műveltnek minősíti, de az érdemeit csak általánosságban említi. Érdekes, hogy a címerszerzőnek felesége, Orsolya (Székely Orsolya) és gyermekei mellett anyja, Katalin is fel lett véve a kétségtelen nemesek rendjébe.

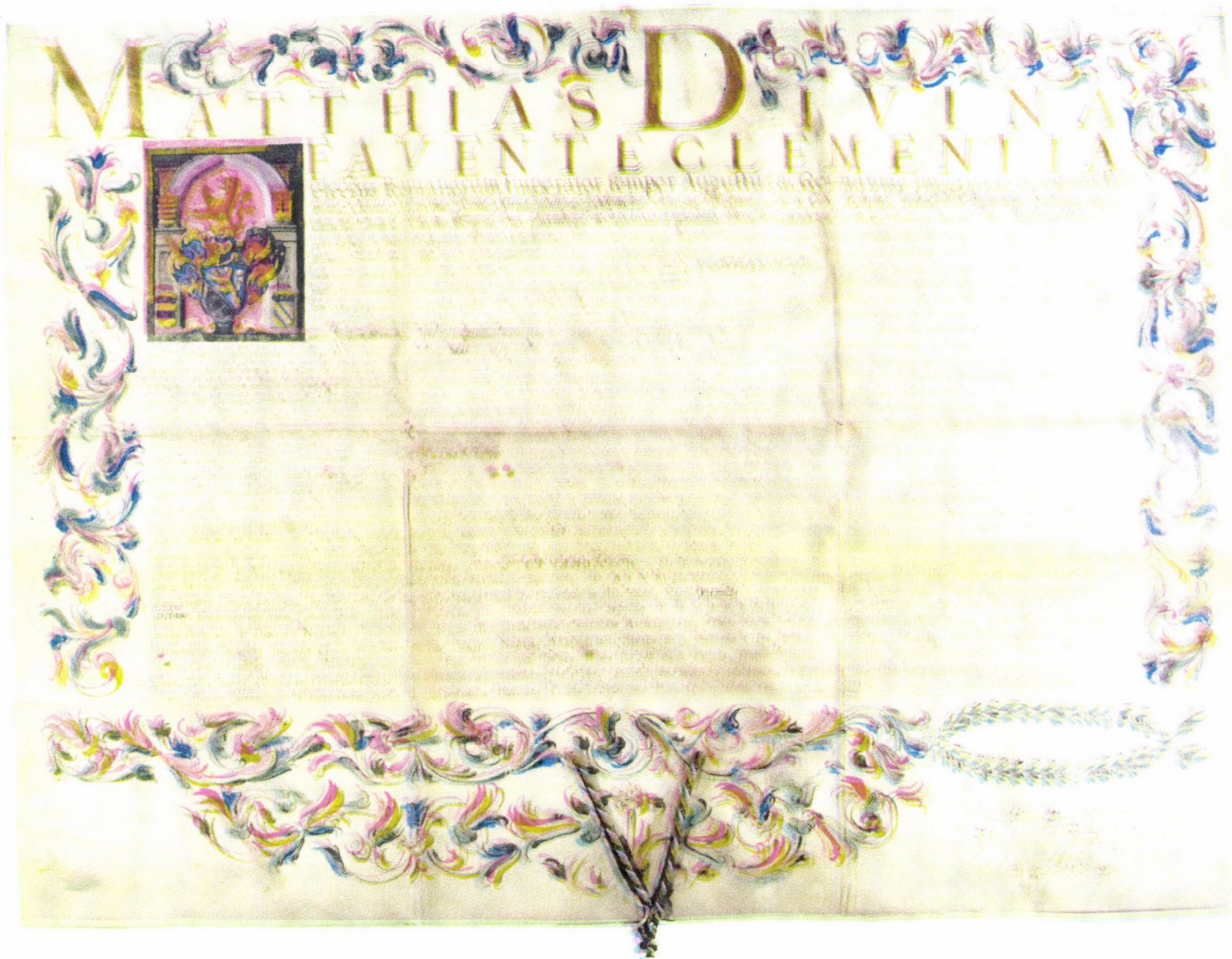
A kihirdetési záradék az oklevél jobb alsó sarkán látható a visszahajtott rész (plika) külső felületén. Az oklevelet II. Mátyás írta alá a bal alsó részen, amit a visszahajtott rész takar. A jobb alsó sarokban a visszahajtott rész nem látható felületén van Laurentius Ferencffynek, az oklevél készítőjének aláírása⁵.

Fekete Pál (l. 3. képen), hangácsi (Borsod vármegye) lakos nemesi előneve használati jogát a m. kir. belügyminisztériumtól 1929-ben kérte igazolni. Erre Borsod vármegye alispáni hivatala Bónis alispán aláírásával 1930. január 17-én 312/ai. 19. számú levelével⁶ megküldte a belügyminiszter 28.087/1929. II. sz. a. kelt határozatát – tudomás végett – hiteles másolatban, amely a következő: „M. kir. Belügyminister Szám: 28.087/1929. II. Válaszirat száma: 3090/1929. Tárgy: Fekete Pál nemessége. – Felhívom Alispán Urat, hogy Fekete Pál hangácsi lakost nemessége ügyében a következőkről értesítse. – A folyamodó attól a Fekete Lászlótól származik, aki mint az Országos Levéltár iratai is igazolják, 1714. január 12-én többedmagával III. Károlytól új adományt nyert a Borsod megyei Hangács, Nyomár, Lak stb. falvakban lévő birtokaira, s akinek Pál nevű fia 1763. július hó 29-én Borsod megyétől nemesi bizonyáglevelet nyert. Ennek a Fekete Pálnak három fia volt, úm. *Bálint a folyamodó dédapja*, László, ki gyermektelenül halt el és Miklós, akinek Pál és Károly nevű fiai 1837. május 11-én *Borsod megyétől újabb nemesi bizonyáglevelet* kaptak. A folyamodó a nevezett Fekete Bálinttól való leszármazását anyakönyvi kivonatokkal igazolván, *magyar nemességét elismerem*. – A »Várad« előnév használatához való jogát azonban az *eddigiek alapján* nem tartom elismerhetőnek, bár a folyamodó több 18. századi és a 19. sz. első feléből származó eredeti iratot csatol, amelyekből kitűnik, *hogy a család ezt a nevet valóban használta*. Ez a használat azonban nyilván tévedésen vagy félreértésen alapult, amennyiben nincs adat arra, hogy a család várad (nagyvárad) eredetű lett volna, s erről az előnévről az 1714-i új adománylevelében sincs említés téve. Vi-

szont szóban levő 1714-i új adománylevelét szerint (Liber regius 30 k. 218. l.) az adományos Fekete László egyik őse anyai ágon Várady Tamás volt, aki Réghy Klárát feleségül véve került azon Borsod megyei és egyéb falvak birtokába, amelyekre mint a Réghy család egykori birtokaira vonatkozólag leányági leszármazói – köztük a Fekete család is – 1714-ben új adományt eszközöltek ki. Ebből nyilvánvaló, hogy a Fekete család a 18. sz. második felében ennek az anyai ágon való őseinek a nevét használta megkülönböztetésül más Fekete családbeliectől, s így a Várady név voltaképpen nem nemesi előnév, *hanem második családnév*. – Amennyiben tehát a folyamodó a Várad előnévhez való jogát egyéb bizonyítékokkal nem tudná igazolni, ennek elismerésére vonatkozó kérelmét nem tartom teljesíthetőnek. Legfeljebb arról lehetne szó, hogy családnévnek kettősnévként »Várad-Fekete« alakban való használatát kérelmezze. – A folyamodó okmányait kézbesítés végett idezárom. – Budapest, 1929. december 20. A minister rendeletéből: [olvashatatlan aláírás] s. k. min. tanácsos”.⁷

Tehát a Belügyminisztérium a „várad” nevet nem előnévnek, hanem az anyai ág egyik őseire való hivatkozással második családnévnek minősítette, megadva a lehetőséget a „Várady-Fekete” névhasználat kérelmezésére.

Tény, hogy a címeres nemeslevelét sem birtokadó-mányozást, sem előnevet nem tartalmaz. A családi levéltárban azonban számos olyan okmány van – mint ahogyan a belügyminiszteri határozatban is van ezek egy részére hivatkozás, amelyeket a folyamodó a 18. századból és a 19. század első feléből eredetiben is csatolt –, ahol a család neve előnévvel van írva. Ilyenek pl. a Mária Terézia nevében kiadott 1765. május 25-én keltezett okmány⁸ „Pauli Fekete de Várad” részére, valamint Váradolasziban 1766-ban, továbbá 1770, 1771 és 1787-ben keltezett okmányok⁹ „Generosus Dominus Georgius Fekete de Várad” személyére vonatkozóan. Az 1807-ben hivatalosan lezárt, 1793 óta húzódó peres eljárás 21 oldalas jegyzőkönyvében¹⁰ is „Nicolaus Fekete de Nagyvárad”, „Colonelli Georgii Fekete de Nagy-Várad”, illetve „Colonelli Fekete de Várad”, „Anna Fekete de Várad”, „Cecília Fekete de Várad” szerepelnek. Fekete András 1830. június 18-án keltezett ügyvédi oklevelén is neve: „Andreas Fekete de Várad.”¹¹ A hangácsi református halotti anyakönyvben huszonhatszor fordul elő a Fekete család valamely tagjának neve, és ebből tizenháromszor előnévvel, hétszer nagyváradival, hatszor váradival írva. Érdekes, hogy az elő- vagy megkülönböztető név

1. kép. A váradi Fekete család 1618. augusztus 14-én keltezett címeres nemeslevele

2. kép. A címertan a nemeslevélben

használata mindig a családfő és ritkábban annak felesége elhunytakor volt beírva.

A Fekete családnak a Reéghy és Várady családokkal való kapcsolata a 2. számú genealógiai táblázaton látható. E szerint Reéghy Kelemen Klára nevű testvérének férje Várady Tamás valóban őse volt Fekete Lászlónak anyja, Lenkey Sónia apai ágán – ahogyan az a fentebb idézett belügyminiszeri határozatban is szerepel – de hat nemzedékrenddel feljebb! Közben több más családnév is előfordul, mint a Varsady, Monaky stb. De ha megnézzük Lenkey Sóniának anyai ágú felmenőit (ld. a 3. számú genealógiai táblázaton), onnan is választhatott volna a kettős név felvétele céljából családnévet Fekete László, aki 1694-ben már használta a váradi elő- vagy megkülönböztető nevet.

Azonban Fekete György (I. a 4. képen) – aki akkor a Siskovicsi magyar gyalogezred alezredese, tényleges parancsnoka volt – Várad-Olasziban 1766. június 11-én keltezett irata, továbbá az 1793–1807-ben folyt peres eljárásban váltakozóan használt „de Nagy-Várad”, illetve „de Várad” előnevek arra mutatnak, hogy a család egy időszakban Várad-Olasziban, Nagyvárad egyik városrészében¹² lakott, és itt valamilyen mértékű birtokuk, lakóházuk volt. A Mária Terézia nevében 1765. május 25-én kiadott okmányban is a „de Várad” előnév használata ezt a feltételezést erősíti meg. Az erre vonatkozó birtokadományozási okmány azonban lappang vagy időközben megsemmisült.

Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a belügyminisztériumi határozatot megfogalmazó tanácsos tévedett a kettős névhasználatra vonatkozóan, de a Nagyvárad területére vonatkozó rész-birtokadományozás vagy előnévhasználatra vonatkozó adományozó okmány hiányában az előnév használati jogát kénytelen volt elutasítani.

Az előnév adományozása a 17. század elején nagyon ritkán fordult elő. Az Illéssy és Petkó által szerkesztett Királyi Könyvek mutatójában a legrégebbi előnév-adományozás 1659-ből származik, de más forrás szerint már 1568-ban kapott egy Tóth Mihály nevű személy „nyitrai” előnevet. Az előnév keletkezése önkéntes felvétel alapján a 14. század közepe táján alakult ki, amikor a „de genere” alkalmazása kezdett megszűnni. Elsősorban olyan emberek neveinél alkalmazták, akik a keresztnévhez valamely testi vagy lelki tulajdonságot jelző, vagy más hasonló családnévet kaptak embertársaiktól.¹³

Valószínűsíthető, hogy ez esetben is megkülönböztető névként lett használva a „nagyváradi”, illetve

a „váradi” előnév annak alapján, hogy a család egy időszakban Várad-Olasziban lakott.

„A »de« szócska nálunk magyaroknál legalább, latin nyelvű okmányokban sem alkalmaztatott soha nemesség jelzésekképpen” és „csakis helynév előtt alkalmaztatott és alkalmazható”.¹⁴

A Fekete család javára történt birtokadományozást erősíti meg a Fekete Pál részére Borsod vármegyétől 1763. július 29-én latin nyelven írott nemességigazolás,¹⁵ amelynek magyarra fordított, erre vonatkozó szövegrésze az alábbi: „Mi tehát helyt adván az esedező igazságos kérésének annál is inkább, mivel a folyamodó részéről nemzeti Szathmáry Király György úr bemutatta az új adomány megerősítéséről szóló eredeti oklevelet, egykor a jóemlékezetű VI. Károly német római császár és magyar király által az 1714. esztendőben január 12-én Bécsben kelt, – nagyságos gróf Illésházy Miklós kancellár és nemzeti Hunyady László kancelláriai titkár aláírásával, valamint a király titkos függőpecsétjével hitelesített – vitézlő néhai Fekete István és fia László részére Hangács, Nyomár, Lak, Tomor, Péder stb. helységek adományozásáról és a törvényes birtokbaállásról szóló oklevelet, amely birtokbaállítás Pál kérésére megerősítettet. Ebből, továbbá a törvényszéki esküdtek és a közjegyzőség jelentéséből nyilvánvalóan kiderül, hogy a folyamodó Pál az említett László természetes és törvényes fia.”

Az 1714. évi új adománylevélre a belügyminiszter fentebb idézett 3090/1929. számú határozatában is van hivatkozás.

A Fekete és házasságkötések révén velük rokon családokra vonatkozóan 36 db osztályegyezség, záloglevél, birtokcsere stb. irat maradt meg a 17. század végétől a 20. század legelejéig, amelyek a család birtokviszonyaira vonatkoznak.¹⁶ Egy 1690-ben keltezett irat a négy testvér osztályegyezségéről (ld. I. sz. genealógiai táblázaton) így szól: „Mi testvér Atyafiak Fekete István, Sámuel, Fekete Mária, Fekete Christina Senore prestium recognoscálljuk hogy mi Idvezült Édes Urunk Atyánkról reánk maradt Jóságunk és Javaink felől tettünk ilyen végzést és osztozást.

Primo. Az Nemes Abauj Vármegyében Nagyidán, Komoroszon, Szesztán, Ujvárt, Tornyosnémetiben, Czészén, Buzitán, Szikszón, mindezekben a Helyekben levő Jobbágyok és Sellérek, Puszták, Kertek, Rétek, Szántóföldek, Malombeli Részek és Szőlők, valamelyeket említett édes Urunk Atyánk néhai Fekete Miklós Urunk aquizált volt, cum omnibus appertinentiis, ezek mindenestől maradnak Fekete István és Fekete Sámuel Uraiméknak. A Migletzi avagy kis Falusi

Portionis (:mely most vagyon Vilhemnél:) ha kiszerezhetik ez is léssen eő kigyelmeké.

Secundo. Az Tiszán túl Bihar Vármegyében levő Jákó-Hódos nevű Falunak Fele, s az Vajda Hegyen levő két darab szőlők és a Pusztá Kovátsi Hegynek Dézsmája az fél Malom Hellyel s az Majorság Szőlőkkel edjütt Fekete Mária és Fekete Christina Asszonyoknak marad olyan Conditioval hogy eő kigyelmek semmi szín és prextus alatt el ne idegeníthessék. Fekete István és Fekete Sámuel Uraimék ellen s ott casu quo ha szintén az szoros és utolsó szükség úgy kívánná is említett két vérek megkínálások nélkül még a 900 Forintokon is el ne adhassák. Magok pedig Fekete Mária és Christina, avagy Maradjékjok, mint Örököket építhessék az Épületeken kívül pedig 900 Forintoknál fellyebb megkínálás után is semmi prextus alatt fellyebb el ne adhassák.

Tertio. Az holott pedig Isten segítségével Várad keresztény kézre jutna tehát Fekete István és Sámuel Uraiméknak, a mostani Divisiók szerint, ha karokat látnánk tehát az Dusa falusi (az Cser avagy Cseszfalva) Fülöpháza nevű Falukból az jobb részből tartozunk Consentumot tenni és ha úgy kívánja a

szükség az specificált Faluknak kiszerezésében egyenlő költséggel tartozunk mind a négy atyafiak.

Quarto. Mindezeknek szentül való megállására kötelezzük magunkat száz Mforint vinculum alatt az meg nem álló Félén tons quotie az megálló Fél valaholott Jóságát vagy Javait találhattya, azon helyek competens Bírája által Executiot és Satisfactist tetethessen, abseissis omnibus Judicus Comediis non obsante tempore pc. Actum Mád d. 27-a Febr. Anno 1690. Fekete István mpr L.S. Fekete Sámuel mpr L.S. Fekete Christina L.S. × Fekete Mária × L.S. Coram me Paulo Borsi mpr Coram me Andrea Ujhelyi mpr Coram me Nicolao C. Comaromi mpr.”

A Fekete család további birtokrészekkel is gyarapodott házasságkötések révén. Fekete Bálint (1747–1815) szemerei Szemere György és Szathmáry Király Anna Borbála nevű leányával kötött házasságát követően (kb. 1778) költözött a Borsod megyei Hangács községbe. Itt a II. világháború végéig – kilakoltatásukig – szépen berendezett kúriában éltek ők és utódai. Az utolsó Fekete, várad Fekete Pál 1983-ban hunyt el és lett örök nyugalomra helyezve a hangácsi református temetőben.

Somogyi Gábor

JEGYZETEK

¹ A várad Fekete család címeres nemeslevele 1998-ban lett a Magyar Országos Levéltárban bemutatva és lefényképezve. Aktaszám: 11740/1998. OL. sz.

² A címeres nemeslevél magántulajdonban van.

³ *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve. Bp., 1897. 390.

⁴ A címeres nemeslevél hitelesített másolata magántulajdonban van.

⁵ *Nagy Iván*: Magyarország családai... IV. 154. szerint „Ferencffy Lőrinc 1637-ben III. Ferdinánd alatt m.kir. udvari kancellárián titkár volt”.

⁶ A hivatkozott levél magántulajdonban van.

⁷ A hivatkozott válasziratnak Borsod vm. iroda-főigazgatója által hitelesített másolata magántulajdonban van.

⁸ Az eredeti okmány magántulajdonban van.

⁹ Bihar vm. főlevéltárnokának 1610/1908. sz. levele szerint a hivatkozott iratok a levéltárban P. T. 233 Fasc.I.A.i.177.1.(7); P.P. VII. 1888 (:3); és P.T. 1885 Fasc. X.I.I. 1887 számon vannak archiválva.

¹⁰ Az eredeti Jegyzőkönyv magántulajdonban van.

¹¹ Lásd: Turul 73. k. 2000/1–2. füzet. 43. 2. táblán.

¹² *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. IV. 262.

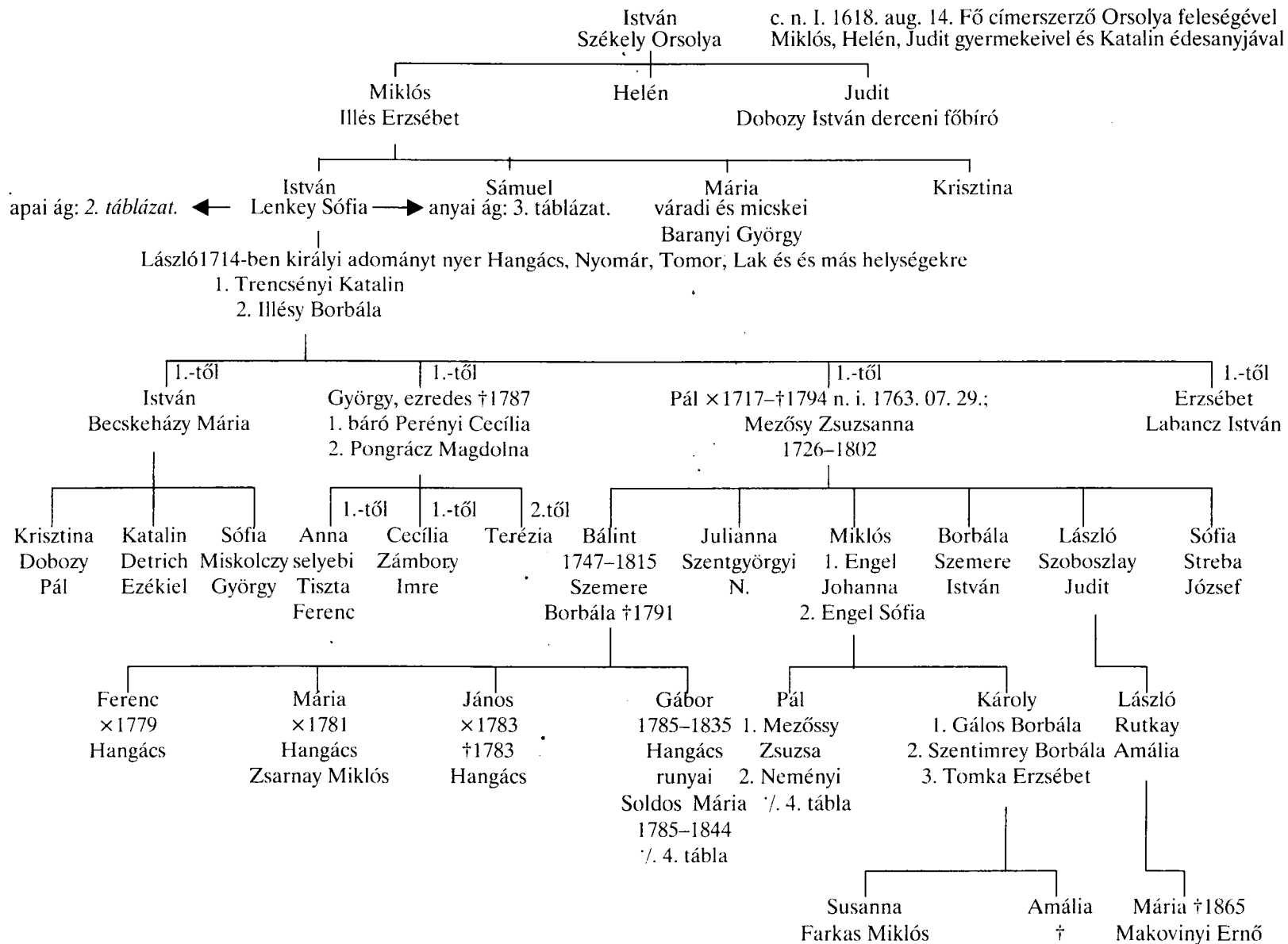
¹³ *Ölyvedí Vad Imre*: Nemességi könyv. Szeged, 1907. 291.

¹⁴ Uo.: 277.

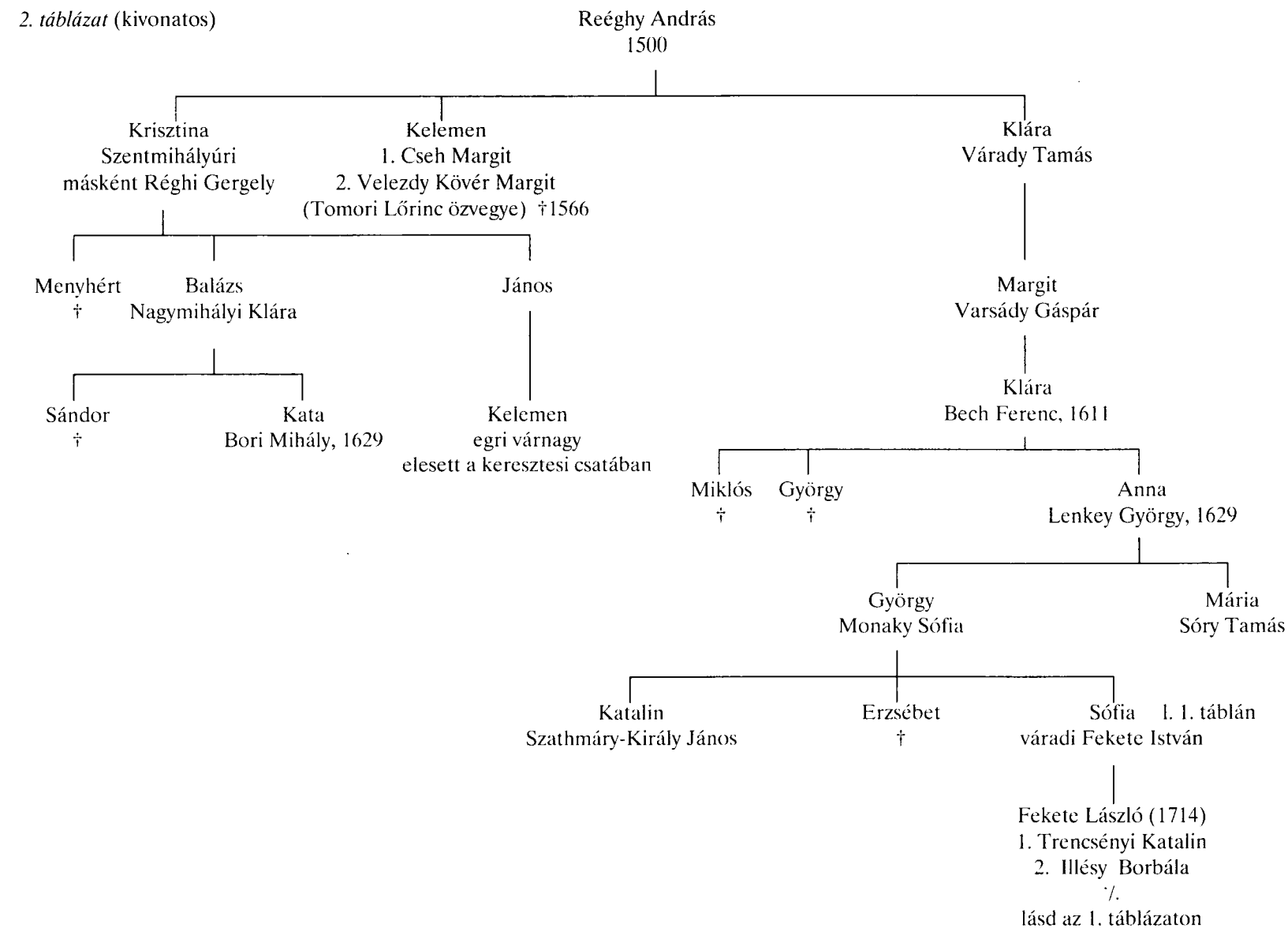
¹⁵ A Borsod vármegye által 1763. július 29-én kiadott eredeti nemességigazolás magántulajdonban van.

¹⁶ A várad Fekete és rokon családok birtokviszonyaira vonatkozó 36 db eredeti irat magántulajdonban van.

1. táblázat. A váradi Fekete család nemzedékrendi táblái

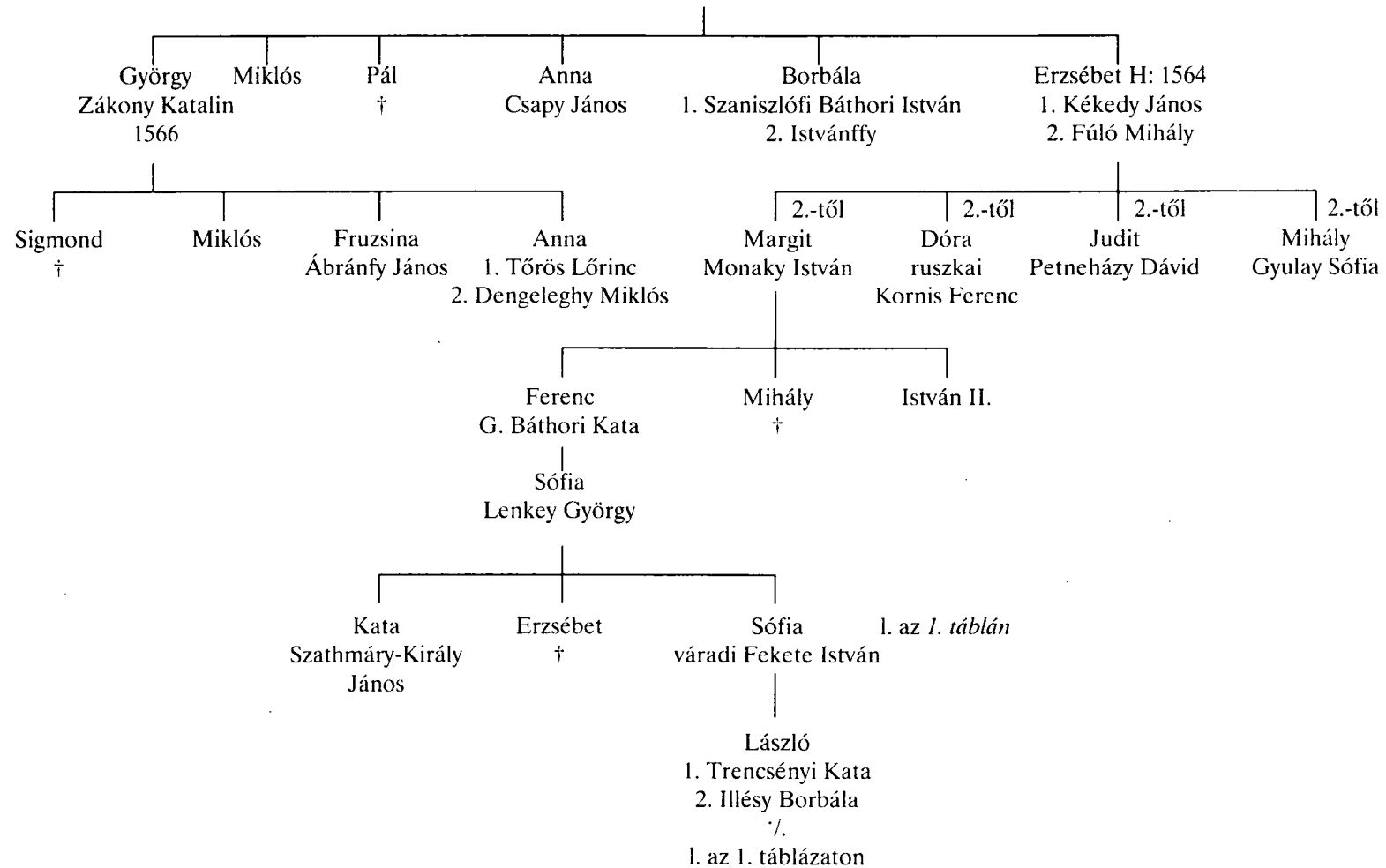

2. táblázat (kivonatos)

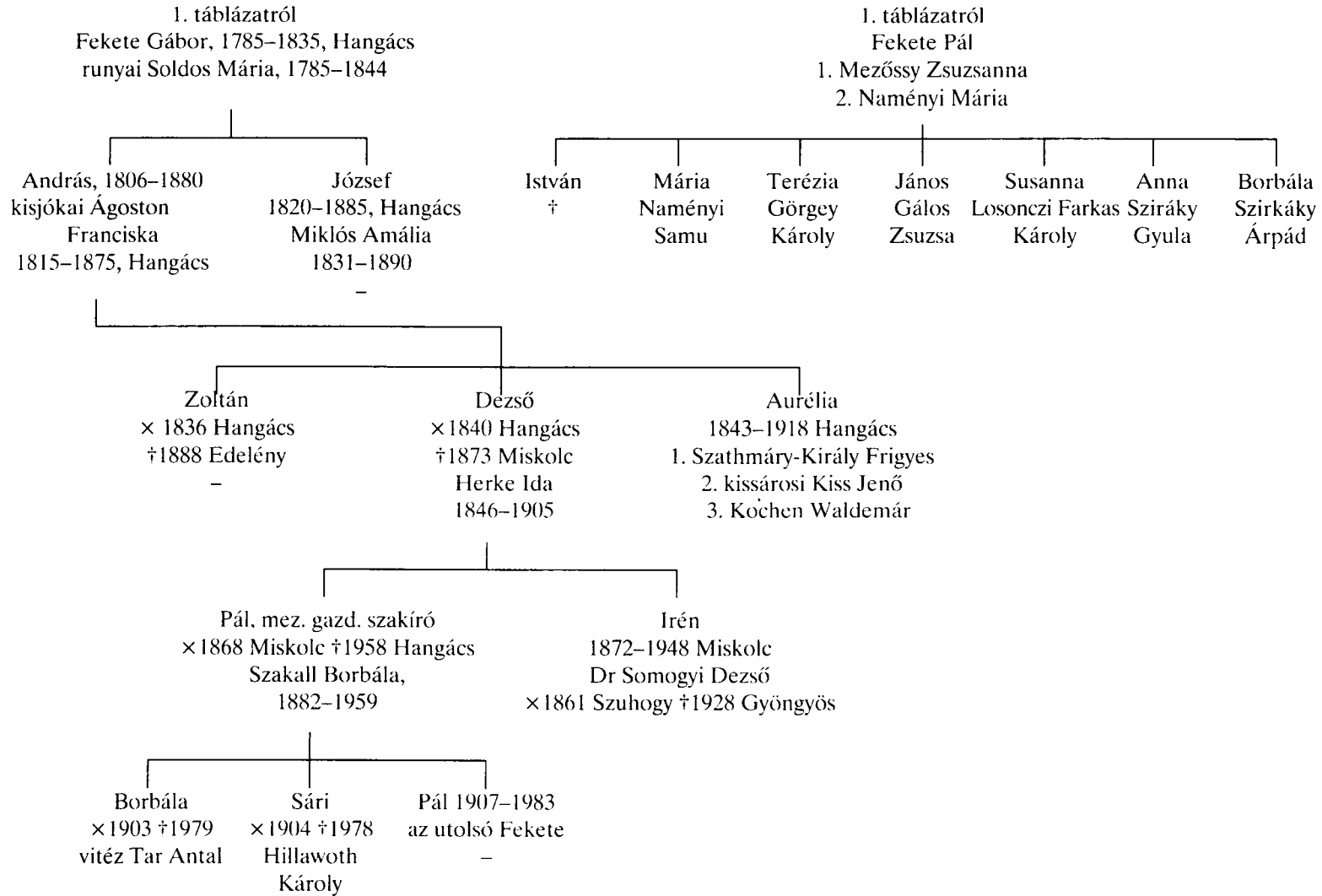

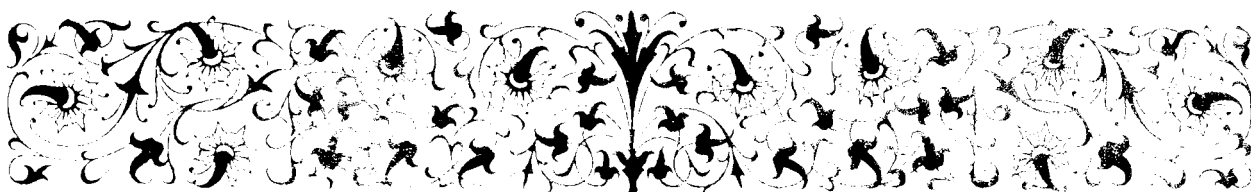
3. táblázat (kivonat)

Pallaghy László–Kőváry Magdolna (1521)

4. táblázat (kivonatos)

GENEOLOGIAI TEVÉKENYSÉG SZLOVÁKIÁBAN ÉS A SZLOVÁK VONATKOZÁSÚ KÜLFÖDÖN

A múlt század alkonyán felfigyeltünk Szlovákiában és a szlovákok lakta külföldön a genealógiai tevékenység nem szokványos fellendülésére. A genealógia az el nem ismerés évei után nyilvánosan is elismert ágazattá vált és többféle formában fejlődött tovább, így az állami-, a magán- és harmadik szférában is. Tanulmányunkban az utolsó évtizedben elért fejlődést tekintjük át.¹

Genealógia, mint érdeklődési terület

Szlovákiában a legtöbb genealógia után érdeklődő laikus a szlovákok és a csehek mellett amerikeiak, németek, magyarok és izraeliek. Az utolsóbbi időszakban kiemelkedő érdeklődést tanúsítanak a genealógia iránt az ún. alföldi szlovákok is (Jugoszláviában). Ezen a különböző végzettségű és szociális helyzetű emberek hobbiból foglalkoznak genealógiával. Kisebbségüket alkotják azok, akiket a genealógiai kutatásra örökségre való jogosultságuk, vagy társadalmi tekintélyük megalapozásához szükséges családfakutatás vezetett. A fellelkesült hazai- és külföldi genealógiai kutatók, valamint amatőrök alkotják összes levéltári kutatóink 30–50%-át, a Matica slovenská mellett működő Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság 90%-t, továbbá a Czechoslovak Genealogical Society International nevű egyesület teljes tagságát.

A tehetősebbek levéltárosaink, valamint a magán származáskutató cégek fizetett szolgáltatásait veszik igénybe. Míg 10 évvel ezelőtt ezeket a szolgáltatásokat inkább csak az USA-ban élő földijeink, vagy más fejlett országokból kérvényezők (akiket levéltáraink

előnyben is részesítettek) vették igénybe, addig az utolsó időben már a szlovákiai igénylők száma is megnőtt a genealógiai tanulmányok készíttetése iránt. A politikusok, jogászok és orvosok mellett elsősorban vállalkozók szerepelnek a megrendelők között. Genealógiai kutatást végeztetett többek közt Mečiar, V. volt szlovák miniszterelnök, továbbá több volt és jelenlegi szlovák miniszter és országgyűlési képviselő.

Levéltárak

A legtöbb genealógiai kutatást kétségkívül az állami levéltárak végzik Szlovákiában. Főleg az állami területi levéltárakról (Pozsonyban [Bratislava], Besztercebányán [Banská Bystrica], Nagybecsén [Bytča], Nyitrán [Nitra], Kassán [Košice], Eperjesen [Prešov] és Lőcsén [Levoča]), valamint a selmecbányai (Banská Štiavnica) Állami Központi Bányászati Levéltár-ról van szó. Az itt dolgozók évente 500 származáskutató tanulmányt állítanak össze. Az utóbbi évtizedben tehát az állami levéltárakban 5000 ilyen származáskutató tanulmányt készítettek.

A származáskutató tanulmányok készítéséről, az egyes levéltárakra nézve, a következő táblázat nyújt áttekintést.

A területi levéltárak mellett az állami járási levéltárak is készítenek genealógiai tanulmányokat (kb. 1820-tól rendelkeznek az anyakönyvi kivonatok másolataival). Az összetettebb genealógiai tanulmányokon kívül (családfakutatás stb.) a levéltárak intézik azokat a kérelmeket is, amelyek az anyakönyvi kivonatokkal kapcsolatosak. Az elmúlt 10 év alatt mintegy 8000 ilyen kérelmet intéztek el.

Sorrend	Levéltár	A kidolgozott tanulmányok száma évekre lebontva			
/a tanulmányok készítésének százalékos megoszlása szerint/		1991	1995	1999	Átlag
1. 26,2%	ŠOBA Eperjes	120	118	176	138
2. 18,7%	ŠOBA Pozsony	70	105	121	99
3. 17,4%	ŠOBA Kassa	52	64	159	92
4. 11,6%	ŠOBA Lőcse	49	64	71	61
5. 9,3%	ŠOBA N.biccse	39	57	51	49
6. 8,3%	ŠOBA Nyitra	18	59	54	44
7. 7,4%	ŠOBA Besztercebánya	22	32	63	39
8. 1,1%	ŠOBA Selmechánya	6	5	7	6
	összesen	376	504	702	527

Forrás: A Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumi Tanácsának levéltári és írnoki szakbizottsága

A levéltárak a gondozói a genealógiai források gyűjteményének is. A legjelentősebbek közülük – akárcsak mint más közép-európai országban – az egyházi anyakönyvek 1895-ig terjedő sorozata. 1991 január 10-én, hosszú tárgyalások után, a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumi Tanácsának levéltári szakbizottsága szerződést kötött a mormon Jézus Krisztus Egyházzal (USA, Utah állam), miszerint engedélyt adott a szepességi egyházi anyakönyvek mikrofilmzésére. További megegyezések is születtek. Ezek alapján további anyakönyveket mikrofilmmeztek. Főleg kelet- és közép-szlovákiai (ŠOBA – Lőcse, Kassa, Eperjes és ŠOBA – Nagybiccse, Besztercebánya) anyakönyveket vettek mikrofilmre.

1999-ben Nyugat-Szlovákiában (ŠOBA – Pozsony, Nyitra) is elkezdődött az egyházi anyakönyvek mikrofilmzése.

Az 1990-es évek végétől az anyakönyvek mellett fokozatosan filmre vették Sáros, Bars, Nyitra és Komárom megyék 1864-től fennmaradt lakossági névsorait.

A mikrofilmmásolatok a házi gyűjtemények mellett a Szlovák Nemzeti Levéltárban (Slovenskej národnom arcróhive), Pozsonyban és a Salt Lake City-i genealógiai könyvtárban is megtalálhatók. Ez a könyvtár az utóbbi években – főleg magyar és osztrák

levéltárakból – több szlovák vonatkozású genealógiai forrás (anyakönyvek, lakosság- és telekösszeírások) mikrofilmmásolatához is hozzájutott. Az amerikai és más országok levéltáraiból szerzett adatokkal együtt 2000-től az interneten is hozzáférhetővé tették az adatokat (www.familysearch.com).

A szlovák genealógiai kutatáshoz jelentősen hozzájárult a határontúli levéltárak segítsége is. Például a Magyar Országos Levéltár, amely önálló intézményt hozott létre a mikrofilmek tanulmányozására (ezt látogatták a szlovák kutatók is)². [*Nem önálló intézmény, hanem a MOL Bécsi úti részlege. Szerk.*]

A következő adomány a Hamburgi Állami Levéltártól jött, amely 2000 áprilisától a hamburgi kikötőn áthaladó migránsok névsorait az interneten is hozzáférhetővé tette (eddig az 1870–1890 közti adatokat hozták nyilvánosságra, www.hamburg.de). A következő adatbázist, amely a szlovák emigráns családok USA-ba és Kanadába vándorlásának kutatása szempontjából értékes, a New Yorkban székelő Emigráns családok történetének amerikai központja (American Family Immigration History Center) tette hozzáférhetővé. 2001. április 17-én közzétették azon utazók névsorát, akik 1892–1924 közt érték partot Ellis Island kikötőjében, vagyis New Yorkban (www.ellislandrecords.org).

A kutatások feltételeit is több szempontból javultak, több levéltár új épületbe költözött, amelyekben tágas olvasószobák állnak rendelkezésre, valamint mikrofilm leolvasó berendezésekkel vannak ellátva. A levéltárak egy részében megszűnt az eredeti anyakönyvek kiadása, a kutatók csak a már említett mikrofilmmásolatokkal dolgozhatnak. Sarmányová-Kalesná, J. publikációja mellett, mely az egyházi anyakönyvek elhelyezéséről szól (Egyházi anyakönyvek Szlovákiában a 16-19. században. Pozsony, 1991. 2. kiadás – Církevné matriky na Slovensku zo 16–19. storočia), több segédanyag is napvilágot látott, amelyek a genealógiai kutatásokat segítik a levéltárakban. Megjelent az első három, a négykötetesre tervezett, A Szlovák Köztársaság állami levéltárainak információs idegenvezetője c. kiadványból (Informatívna sprievodca štátnych archívov SR. Bratislava 2000, 2001.) és az összefoglalóbb jellegű Szlovákia levéltárainak vezetője c. kiadvány (Sprievodca po slovenských archívoch. Prešov 1999). Eddig még csak egy levéltár készített internetes honlapot (ŠOBA Besztercebánya 2001 elején), amelyből tájékozódhatunk az ott őrzött forrásokról (www.archiveneusohl.sk).

Kereskedelmi származáskutató cégek

A szlovák (szlovák eredetű) genealógiai tanulmányok készítőinek következő csoportját a kereskedelmi céllal dolgozó magángenealógusok alkotják. Többen közülük már 1989 előtt Szlovákiában tevékenykedtek. Elsősorban az USA-ból, Ausztriából és Németországból érkezett kutatók voltak. Az 1990-es évek kezdetén fokozatosan kialakult mellettük a hazai (szlovák), cseh, magyar és kevert, a mi történelmi környezetünkben fizikailag is székelő vállalatokból álló konkurencia. Ezek a szlovák genealógusok részben egykori levéltárosok, részben más hivatásos kutatók. Némelyek szűk területre korlátozzák tevékenységüket, míg mások szélesebb területen kínálják szolgáltatásaikat (volt Csehszlovákia, Osztrák–Magyar monarchia stb.). Az utóbbi időben az együttműködésre irányuló törekvések a jellemzőek (pl. szlovák kutatók közt kölcsönösen, cseh és szlovák, amerikai és szlovák kutatók között). Szlovákiában jelenleg mintegy 20 genealógiával foglalkozó vállalkozás létezik. Néhány a mi genealógiai honlapunkon is fel van tüntetve (www.genealogy-heraldry.sk).

Tudományos kutatók és a tudományos kutatás központjai

A genealógiai kutatók kisebb részét alkotják a tárgykörrel tudományosan foglalkozók. Főleg a tudományos központok dolgozóiról van szó, akik céltudatosan támogatják a genealógiai kutatásokat (Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete/Historický ústav Slovenskej akadémie vied Pozsonyban, Szlovák Nemzeti Könyvtár Életrajzi Intézete/Biografický ústav Slovenskej národnej knižnice Túrőcsentmártonban). Hozzájuk tartoznak még az egyetemek oktatói, tudományos munkatársai, hasomlóan a levéltárak és múzeumok szakemberei.

Többször egyéni kutatókkal találkozunk, csoportos kutatások csak elvétve fordulnak elő. Ezek közé tartozik a „Nemesség a középkori Szlovákiában”, nevezetű kutatási program. Ezt Dr. Lukačka, Jan vezetésével az 1990-es évektől végezi a Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete.

Az utolsó időben a genealógiai témák kutatói közül a termékenyebbek közé tartoztak, az idősebbek közül Horváth P. (Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete) és Spiritza J. (Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumi Tanácsának levéltári szakbizottsága), a fiatalabbak közül Ďuriška Z. (Szlovák Nemzeti Könyvtár Életrajzi Intézete), Žilák J. (ŠOBA Besztercebánya). Az utóbbi időben Feder-mayer F. (Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete, Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Pozsony) és Rábik V. (Nagyszombati/Trnava Egyetem).

Elsősorban történelmi témájú származáskutatásokon dolgoztak, vagy dolgoznak kutatóink. Ilyen témákon pl. mint „a középkori nemesség Szlovákiában”, „nemesség az újkorban”, „polgári családok”, vagy „a szlovák nemzeti értelmiség családjai a 19. században és a 20. század elején”. Az érdeklődés periferiáján maradt a nemesség 1918 utáni és 1945 utáni kutatása. (Ezzel inkább a magyar genealógusok foglalkoztak.) Kevésbé feldolgozott a szlovák politikai, kulturális és társadalmi élet 20. századi személyiségeinek genealógiája. Feldolgozták több irodalmár származását, kísérletek történtek Tiso Jozefnek, az első szlovák (katonai) állam vezetője származásának a feltárására; kidolgozták, de nem hozták nyilvánosságra hozva a jelentős szlovák politikus, reformerkommunista, Alexander Dubček genealógiáját is.

E kutatások eredményeit különféle szak- és népszerűsítő rendezvényeken mutatták be. A jelentősebb

bek közül említendő a Častá-Papierničkában megtartott konferencia, amelyet *A legrégebbi családok Szlovákiában*, címmel rendeztek meg. Ennek anyaga 1994-ben tanulmánykötetben is napvilágot látott (*Najštarsie rody na Slovensku*). Az egyes hozzászólásokat szintén publikálták szakfolyóiratokban (*Genealogicko – heraldický hlas*, *Biografické štúdie*, *Historický časopis*, *Slovenské archívnictvo*) és más regionális történelmi monográfiákban. A szlovák genealógia kutatási és publikációs aktivitás Frederik Federmayer: *A szlovák nemesség címereinek lexikona* I. Trencsén vármegye (Lexikón erbov šľachty na Slovensku. I. Trenčianska stolica) c. művében csúcsondodott ki. (A 2000 decemberében megjelent kiadvány mára már elfogyott.)

Több szlovák vonatkozású genealógiai munkát publikáltak Csehországban is (pl. Pokluda Z. hozzászólásai a magyar nemesség Morvaországban megtelepedett ágairól), de főleg Magyarországon jelentek meg ilyen művek. A Turul³ folyóirat cikkei és tanulmányai mellett főleg egyes összefoglaló jellegű művek számíthatók ide. Pl. Gudenus János: *A magyar főnemesség XX. századi genealógiája*. I–IV., illetve Szluha Márton: *Liptó vármegye nemes családjai*. Budapest 2000. Feldolgozásokként fontosnak számítanak egyes reprintben hozzáférhető klasszikusnak számító genealógiai művek, mint pl. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XII.

A képzés központjai

Bizonyos előrelépést az utolsó évtizedben a képzés területén is megfigyelhettünk⁴. A levéltártant, mint a potenciális professzionális származáskutatók számára kiindulásként használt egyetemi szakot, amelyet eredetileg csak a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán, Pozsonyban lehetett tanulni, az 1990-es évek elejétől már Eperjesen és Nagyszombaton is lehet hallgatni. Eperjesen ezt már 1973-tól oktatták a „segédtudományok a történelemtanuláshoz” tantárgy keretében (Bodnárová M., 1992-től ifj. Uličný F.)

Az 1990-es évek elején Pozsonyban, a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán szó volt a genealógia, mint önálló tantárgy bevezetéséről, de ezek a tervek nem valósultak meg. Zelenay R., az SGHS MS (a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság) elnöke, akinek vezetnie kellett volna az előadásokat, ugyanis 1993-ban meghalt. 2000-ben a levéltár szak

és a történelmi segédtudományok a pozsonyi Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán Történelmi segédtudományok és levéltár néven (Katedra archívnictva a pomocných vied historických) önálló tanszékké alakult át, amelynek vezetője Sokolovský L. professzor lett. Még ebben az évben elhagyta a tanszéket a szlovák történelmi segédtudományok nesztora, a levéltártan nagy öregje, Novák Jozef professzor, aki hosszú éveken át tartott előadásokat a történelem segédtudományairól. (Ő szintén volt elnöke a SGHS MS-nek.) Helyére a tanszéken Federmayer Frederik lépett, aki 2000 óta oktatja a címertant.

A történelem segédtudományait a 90-es évek folyamán más humán tantárgyakon, elsősorban a történelmen belül is oktatták a Komenský Egyetem Bölcsészettudományi Karán, éppen úgy mint az új egyetemeken Nagyszombatban (Šimončič J., Rábik V.), Besztercebányán (Fremal K., Žilák J.) és Nyitrán (Zemene R., Zubácka I.). Az eperjesi és nyitrai tanárképzéshez a tárgykörben önálló jegyzeteket is kiadtak. A tanszégeken végzettek közül néhányan mint professzionális genealógusok helyezkedtek el levéltárainkban (Ragač R. – ŠOBA Bratislava).

A határontúli egyetemek közül már hagyományosan a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemnek szentelték a legnagyobb figyelmet, hiszen ez a mi történelmi közegünket is érinti. A 90-es években itt is megnőtt a genealógiai témák utáni érdeklődés.

Genealógiai társaságok

A szlovák genealógusok szakmai fejlődésére az elmúlt években legnagyobb hatással a genealógiai társaságok voltak Szlovákiában, részben Cseh és Magyarországon, valamint Jugoszláviában. 1991-ben alapították a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaságot, amely a Matica slovenská mellett működik. 1969-ben alapították a Cseh Genealógiai és Heraldikai Társaságot Prágában. 1982-ben újjátöltötték meg a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságot⁵. A tengerentúlon főleg az amerikai, 1988-ban alapított, St. Paulban működő Czechoslovak Genealogical Society International játszik jelentős szerepet. Ezek a társaságok álltak az elmúlt évtizedben a genealógiai kutatások élén. Más intézmények levéltárak, tudományos intézmények, könyvtárak és kiadók mellett a genealógiai kutatások területén specializált információs, dokumentációs és módszertani feladatokat is elláttak.

Czechoslovak Genealogical Society International (CGSI) az 1990-es években igen nagy taglétszám-növekedést könyvelhetett el. Az 1988-as alapítás óta mára már mintegy 7500 tagja lett az egyesületnek. Ma ez a legnagyobb etnikai szervezet az USA-ban, mintegy 3800 fizető tagot számlál. Negyedüket szlo-

vák származású amerikaiak teszik ki. A CGSI a szlovák vonatkozású genealógia fejlődéséhez mindenk előtt a *Naše rodina* periodika kiadásával és nagy genealógiai és kulturális konferenciák szervezésével járult hozzá. Az utolsót 2001 október-november fordulóján Pittsburghban tartották⁶.

A CGSI-ben evidált tagok száma 1989-2001 folyamán

Év	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Tagok száma	160	784	1487	2131	2740	3461	4170	4994	5745	6420	6912	7347	7623

Az adatok 2001 január 1-jeiek. Forrás: CGSI (Paul Makousky)

A Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság (SGHS MS) is, habár kisebb mértékben, de szintén tagnövekedést regisztrált és megnőtt szolgáltatásai iránt a kereslet. Jelenleg mintegy 500 fizető tagunk van, internetes honlapunk, 1999-es megjelenésétől, mintegy 1800 látogatót regisztrált. A Társaság megalapítására főleg a laikus kutatók segítése céljából került sor. Ez a szervezet fokozatosan információstanácsadó központtá nőtte ki magát, amelynek szolgáltatásait úgy tudományos, mint kereskedelmi és amatőr genealógusok egyaránt igénybe veszik. A Társaság több szempontból is hozzájárult a szlovák genealógia fejlődéséhez: rendszeresen kiadja a *Genealogicko-heraldický hlas*-t, segédeszköz gyárt, vagy pl. a *Brother's Keeper* genealógiai szoftver szlovákosításával, amelyet jelenleg kb.500 használnak, ugyanakkor nagyszámú tudományos rendezvényt és versenyt is szervez. (Pl. *Genealógiai kutatások szóbeli forrásai és technikái* nevű szeminárium, 2 ciklusú gyakorlati genealógiai nyári iskola, *Legjobb genealógiai munka* elnevezésű verseny).

A társaság olyan adatbázisok létrehozásának is figyelmet szentel, amelyek felhasználhatók a genealógiai kutatásoknál, pl. sírfeliratok átírása, szlovák, szlovák kérdésekkel foglalkozó genealógusok címjegyzékének összeállítása⁷

Kilátások

Az elkövetkező időben további fejlődés várható a szlovák és szlovák vonatkozású genealógia terén. Fejlődés várható a mikrofilmmezésben és a genealógiai kutatások forrásainak digitalizációjában, az internetes ge-

nealógiában, az amatőr, a kereskedelmi és tudományos kutatásokban, valamint a képzés területén.

A Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság ehhez a fejlődéshez különféle on-line databázisok létrehozásával (sírfeliratok adatai, szakkönyvtárak), külföldi, szlovák vonatkozású genealógiai források felkutatásával és elérhetővé tételével, továbbá hagyományos és virtuális kiadványok kiadásával akar hozzájárulni. (Paleografikus olvasókönyv, genealógiai kutatás kézikönyve, genealogiai enciklopédia.) Pl. 2000-ben Alexy Zdenko feldolgozta a szlovákok által lakott magyarországi területeket és törekszünk egyházi anyakönyveiről készült mikrofilm csere útján történő megszerzésére.

Hangsúlyt fektetünk a világ minden részében élő szlovák, illetve szlovák vonatkozású genealógusok közötti összefogás fejlesztésére, természetesen a magyar kollégákkal fennálló kapcsolatok bővítésére is, továbbá a levéltárak, valamint a levéltárak – könyvtárak közti (belföldi és határon túli) kölcsönzések fejlesztésére, a genealógiai szolgáltatások minőségének javítására Szlovákiában, és többek közt a már létező genealógiai – információs-, módszertani- és dokumentációs – kutatóközpontok fejlesztésére. Ezek közül egy, a Genealógiai Kabinet, éppen most van születőben, hála a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság kezdeményezésének. A túrócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtár (Slovenska narodna knižnica, Martin) keretében. Hivatalosan 2001. június 1-jén kezdte meg működését (www.snk.sk). Ez a munkaterület a közeljövőben fontos szerepet játszhat a genealógiai kutatások élénkülésében Szlovákiában és a szlovák vonatkozású határon túli területeken.

Šišmiš, Milan

JEGYZETEK

¹ A tanulmányban azokból az információkból indulunk ki, amelyekhez a Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaságban való működésünkkor jutottunk (megj. a szerző a társaság titkára), vagy amelyeket a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumi Tanácsának levéltári szakbizottságától (Odbor archivníetva a spisovej služby ministerstva vnútra Slovenskej Republiky) ill. Mgr. Júlia Ragačovától és a szlovák levéltáraktól és területi szervektől (Paul Makousky) szereztünk. A közreműködést minden kollégának köszönjük.

² A szlovák (szlovák vonatkozású) genealógia fejlődésében kétségkívül nagy szerepet játszott néhány magyar, főleg megyei levéltár. 1999-ben ezek a levéltárak bekapcsolódtak abba a kérdőíves felmérésbe, amely a szlovák genealógiai források előfordulásához kapcsolódott, és amelyet a Matica Slovenská mellett működő Szlovák Genealógiai és Heraldikai Társaság szervezett. Ezúton is köszönjük az érintett levéltárak vezetésének és dolgozóinak az együttműködést. Hozzáállásukat és konkrét segítségüket nagyra értékeljük.

³ A szlovák kutatók, érdeklődők állandó jelleggel, rendszeresen tájékozódhatnak a Turulról az 1991-től megjelenő Genealogicko-heraldický hlas c. folyóirat hasábjain.

⁴ Ehhez a problémához bővebben: *Genealogicko-heraldický hlas* 1997/2. sz. (VII. évf.), u.ott: **Pandula Attila**: Štúdium pomocných vied historických na Univerzite Loránda Eötvösa v Budapešti. (Történelmi segédtudományok oktatása a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen.) 22–24. és 2001/1. sz. (XI. évf.)

⁵ **Kállay István** professzor erről a témáról hozzászólást publikált Szlovákiában: Maďarská heraldická a genealogická spoločnosť. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.) In: *Genealogicko-heraldický hlas*. 1993/1. sz. (III. évf.) 39–40.

⁶ A CGSI mellett a szlovák vonatkozású genealógiával az USA-ban, a Kaliforniában működő, ma már sajnos nem létező Hungarian/American Friendship Society is foglalkozott, amely kiadta a *Régi Magyarország* című periodikát.

⁷ Az SGHS MS az utóbbi időben egy sor partnerszervezettel tartott élénk kapcsolatokat külföldön, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságot is beleértve. Az összefogás főleg az információcserére, folyóiratok és publikációk cseréjére összpontosult. A magyar oldalról ennek a kezdeményezésnek a lelke Dr. Pandula Attila volt, aki a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtíkára. Ezúton is szeretnénk neki köszönetet mondani mindazért az erőfeszítésért, amelyet a genealógia, a heraldika és a rokontudományok területén tett a szlovák-magyar kapcsolatok fejlődéséért.

A PREMONTREI REND MEGTELEPEDÉSE AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig II.

Jánoshida

A jánoshidai Keresztelő Szent János-monostort, amely fölött a váci püspök gyakorolt lelki joghatóságot, a késő középkori hagyomány szerint III. Béla király idejében alapították,¹ s ezt a lehetőséget az időközben barokk stílusúra átépített templom műemléki feltárása sem zárta ki. A többszörösen átalakított formában ma is álló épület kőfaragványai a III. Béla korabeli esztergomi palotaépítkezések hatását mutatják: elsősorban a Fehér-torony és a hozzá csatlakozó várkapolna anyagával állíthatók párhuzamba. A királyi székhely reprezentatív épületeinek faragványait készítő, francia iskolázottságú műhely tagjai minden bizonnyal III. Béla és Capet Margit 1186-i esküvője táján érkeztek az országba: ez a dátum jelenti az egyetlen *terminus post quem*et a jánoshidai építkezések megindulására, és így az alapításra is.² A monostornak hazai említése nemcsak korszakunkból, de a későbbi Árpád-korból sem ismert. Az 1235-i Második ninivei katalógus szerint Kökényes leányegyháza volt.

Jászó

A Keresztelő Szent János tiszteletére emelt jászói monostor, amelynek anyaapátsága a váradhegyfoki rendház volt, püspöki főhatósága pedig az egri egyházmegye, a 12. század végén vagy a 13. század elején létesülhetett.³ Ennél pontosabb dátumot csak filiáinak történetéből kiindulva határozhatnánk meg, de Jászónak a Második ninivei katalógusban szereplő leányegyházai közül Ócsának szintén az 1235-i monostorjegyzék jelenti az első írásos említését, a garábi prépostságot pedig nem Jászóról telepítették be, ha-

nem a lotharingiai Riévalból.⁴ A jászói rendház alapítója és alapítási ideje ismeretlen. Mivel a monostor oklevelei a tatárjárás során elpusztultak, IV. Béla király a prépost és a konvent kérésére megújította a rendház javára tett valamennyi korábbi adományt.⁵ Az alapítás körülményeiről ez az 1255-i oklevél semmit sem mond, ám abból, hogy a prépostság javait IV. Béla „*a nostris antecessoribus*” valóknak mondja, arra következtethetünk, hogy a jászói monostor *fundatio*ja is valamelyik korábbi uralkodó nevéhez köthető – talán III. Bélához vagy Imrééhez. Ugyancsak IV. Béla megerősítő leveléből tudjuk, hogy a tatárjárás idején elhalálozott Kálmán herceg komoly adományt tett a jászói prépostság javára,⁶ sőt még új szerzetesház építésébe is kezdett, ám a munkálatok befejezését már nem érte meg.⁷ A monostor egykori épületeinek csak igen csekély maradványait tárta fel a régészeti kutatás, s azok is inkább későbbi építési fázisokhoz köthetők.⁸

Spilka Lőrinc Tibor meggyőzően bizonyította, hogy a jászói prépostság már a tatárjárás előtt is folytatott hiteleshelyi tevékenységet:⁹ az egri káptalan egy 1249-i irata szerint ugyanis amikor az Örsúr nemzetség tagjai eladták a Borsod megyei Szalonnában fekvő birtokrészüket Tekus sárosi ispánnak és testvéreinek, a határokat többek közt Péter jászói prépost oklevele alapján jelölték ki.¹⁰ IV. Béla már említett, 1255-i privilegiálisából viszont tudjuk, hogy a jászói prépost a tatárjárás alatt és a királyi oklevél kiállítása idején is Albert volt. Péter tehát csak a tatárjárás előtt, Albert hivatalviselését megelőzően állhatott a monostor élén.

Kökényes

A ma Nagykökényesnek nevezett faluban egykor valószínűleg az azonos nevű Kökényes nem alapított premontrei prépostságot. Korai történetéről semmit sem tudunk. A Második ninivei jegyzékben két filiája is szerepel: a jánoshidai és a sági rendház. A jánoshidai templomot régészeti párhuzamai a 12. század végére kelteznek; okkal feltételezzük hát, hogy a kökényesi monostor is ebben az évszázadban létesült. Mivel pedig Horváth Antal hitelt érdemlő módon bizonyította a kökényesi prépostság anyaházának, a garábi monostornak 1171 előtti alapítását, megvan a *terminus post quem* is.¹¹ A kökényesi prépostság a váci püspök lelki joghatósága alá tartozott, titulusa nem ismert.¹² Egykori épületének maradványaira épült Nagykökényes ma is álló, barokk stílusú templomának a tornya.¹³

Lelesz

A hiteleshelyi tevékenysége révén később országos hírnévre emelkedő leleszi prépostságot¹⁴ az a Boleszló váci püspök alapította a Szent Kereszt tiszteletére, akit forrásaink 1188-ban említenek először e főpapi cím viselőjeként. Egy 1214-re keltezett hamis irat szerint III. Béla maga adott az alapítást megerősítő levelet a püspöknek, ez azonban Imre király idejében elpusztult. Boleszló ugyanis András pártjára állt az uralkodó és öccse harcában, ezért aztán Imre fegyveresei elrabolták volna a váci székesegyházból a monostoralapításra szánt kegyzsereket.¹⁵ IV. Béla 1252-i hiteles oklevele szerint a prépostságot valóban Boleszló alapította, de csak II. András uralma alatt, királyi engedéllyel, a kegyuraságról pedig lemondott az uralkodó javára.¹⁶ A monostor közvetlenül Prémontré filiája volt. A Második ninivei jegyzék adata, amely szerint a jászói rendház az egri püspökmegye területén fekszik, földrajzi szempontból kétségtelenül helytálló, ám a lelki joghatóságot – *regalis ecclesiáról* lévén szó – alighanem az esztergomi érsek gyakorolta az itteni premontreiek fölött. Korszakunkból egy jászói prépostot ismerünk név szerint: Jánost, aki 1210 előtt állt a rendház élén.¹⁷ 13. századi épületeit nem ismerjük.¹⁸

Majk

A Boldogságos Szűz oltalmába ajánlott majki prépostság, a váradhegyfoki apátság leányegyháza fölött a veszprémi püspök gyakorolt lelki joghatóságot. Alapításának időpontjára éppen az adja az egyetlen támpontot, hogy a Második ninivei jegyzék már említi. Alapítója és kegyurai valószínűleg a Csák nem tagjai

közül kerültek ki, mivel úgy tűnik, hogy a Vértes északi oldalán a 12–13. században kizárólag a Csákok birtokoltak.¹⁹ A prépostság épületének alapjait Csengel Péter tárta fel, s a régészeti nyomok alapján a 13. század elejére keltezte a templomot.²⁰

Meszes

Az egykor az erdélyi püspökség területén álló meszesi monostor első írásos említésével abban az 1165-i keltezésű oklevélben találkozhatunk, amelyben III. István király atyái és saját lelki üdvére adományt tett „*monasterio Almi ducis in honorem sancte Margarethe in Meches constructo*.”²¹ Alapítója az az Álmos herceg, aki másik jelentős egyházi alapítását, a dömösi társaskáptalant is Antiochiai Szent Margit patrocíniumába ajánlotta. Alapítási ideje a 12. század első évtizedére tehető.²² III. István idézett oklevelében elrendelte, hogy minden sószállító szekér, amely áthalad a Meszesi-kapun, adjon a szerzeteseknek egy kőst vagy ennek megfelelő értékű pénzt. III. Béla király első felesége, Châtillon Anna egy keltezetlen iratban a zilahi vámjövedelem egytötötét adományozta a Szent Margit-egyháznak.²³

A monostort eredetileg nyilván bencés szerzetesek lakták, s a rendkívül gyér forrásanyagból a történeti kutatás valószínűleg sohasem lesz képes megállapítani, hogy mikor vették át a meszesi egyházat a váradhegyfoki anyaapátságból érkező premontreiek. III. István király és Châtillon Anna idézett oklevelei egyetlen szóval sem utalnak arra, hogy az adományban részesített monostorban keltük időpontjában milyen szerzetbéli barátok éltek. Azt is legfeljebb csak valószínűnek mondhatjuk, hogy II. András keltezetlen, talán 1220 és 1235 között kiállított adománylevelének – amelyben a Szolnok megyei Kelewa birtokát juttatta a rendházat lakó szerzeteseknek²⁴ – már a fehér kanonokok voltak a kedvezményezettjei. A legkorábbi olyan forrásunk ugyanis, amelyben a meszesi *expressis verbis* premontrei szerzetesközösséggként fordul elő, a Második ninivei katalógus. Ebből tudjuk azt is, hogy az Álmos herceg által alapított prépostság a váradhegyfoki apátság filiája volt, és az erdélyi püspök lelki joghatósága alá tartozott. Mivel a későbbi rendi monostorjegyzékekben nem szerepel, igen valószínű, hogy a 13. század közepén a fehér kanonokok is elhagyták. Nem tudjuk, kik érkezhettek a helyükre, s kiknek a javára újjította meg valamikor 1264 után Châtillon Anna már tárgyalat adományát Mária, majd 1281-ben a magát Erzsébetként intituláló Izabella királyné.²⁵

A meszesi monostornak mára semmilyen álló építészeti nyoma nem maradt,²⁶ egykori létére ritka írásos említésein kívül csak a moigrad-pometi ásatások során felszínre került szórványos kőfaragványok utalnak, amelyek keltezését a II. Béla korától I. Lajos uralkodásáig terjedő időszakból származó éremleletek segítik.²⁷

Nagyolaszi

A Szent Kereszt tiszteletére alapított nagyolaszi rendház valószínűleg az első magyarországi premontrei monostorok egyike volt, ám mivel igen hamar tönkrement, és hazai oklevél egyáltalán nem említi, hosszú ideig még a létezéséről sem tudott senki.²⁸ Alapításának időpontját Horváth Antal az 1171 és 1179 közt eltelt évekre helyezi:²⁹ a lotharingiai Riéval premontrei apátságának birtokait megerősítő pápai oklevelek az előbbi időpontban még nem tesznek említést Nagyolasziról, utóbbi évben viszont III. Sándor többek közt „*locum Sancte Crucis de Marcia*” is felsorolja a fentebb mondott apátság javai közt, mint annak leányegyházát.³⁰ Két esztendővel később III. Lucius pápa oklevele is hasonlóképpen emlékezik meg a Szent Kereszt prépostságról:³¹ ez a rövid történetű nagyolaszi premontrei rendház utolsó ismert említése. 1231-ben már bencés apátsággént szerepel.³² Mivel a fehér kanonokok még 1235 előtt elhagyták, a Második ninivei jegyzékben nem tüntették fel. Anyaháza ismeretlen, püspöki főhatósága alighanem vitatott volt a kalocsai érsek és a pécsi püspök között.³³ Régészeti nyomait még nem találták meg.

Nagyszeben

A nagyszebeni női monostort, amely fölött az erdélyi püspök gyakorolt felügyeletet, Reinerth szerint nagyjából ugyanakkor alapíthatták, mint a brassói rendházat: az 1210-es években, amikor a premontreiek női ágának vesztfáliai, Rajna-vidéki és szászországi kolostorai egymás után néptelenedtek el.³⁴ Reinerth felvetését helytörténeti adataink sem cáfolják, hiszen tudjuk, hogy Nagyszebenbe és környékére már 1150 körül sok német telepest ültetett II. Géza király.³⁵ A város jelentősége ezután gyorsan növekedett, így akár az sem elképzelhetetlen, hogy a szebeni apácakolostor már a 13. század legelején is állt. A Második ninivei jegyzék után egyetlen forrásunk sem említi; valószínűleg a tatárjárás pusztította el. A városon belüli helye ismeretlen, romjai mindmáig nem kerültek elő.

Nyulak-szigete

Az ismeretlen időpontban és ismeretlen adományozó által alapított margitszigeti Szent Mihály-prépostság, amelynek kegyura a 13. század közepétől dokumentálhatóan a magyar király volt, annak ellenére nem szerepel a Második ninivei jegyzékben, hogy már 1225-ben említi oklevél: a kutató itt tehát hasonló helyzetben van, mint a bényi prépostság korai történetének rekonstrukciója során. Elképzelhető, hogy a Nyulak-szigetén álló rendház 1235-ben még nem volt a premontreiek kezén, s csak később, ordóváltás révén került a fehér kanonokok tulajdonába, de ugyanígy elképzelhető az is, hogy egyszerűen csak kimaradt a Frigyes hamborni apát vizitációs útjának állomásait rögzítő oklevélből vagy annak mintegy kétszáz évvel később készített regesztájából. A Nyulak-szigetén élő premontreiek anyaháza a váradhegyfoki apátság volt. Közösségük – kegyuruk az uralkodó lévén – közvetlenül az ország első számú főpapja, az esztergomi érsek lelki joghatósága alatt állt. A monostor első ismert említése 1225-ből való: II. András király ekkor lelke üdvéért két mansiót adott a monostornak a Pilis megyei Jenő faluban.³⁶ Az egyház nevével másodszor egy 1227-i keltezésű iratban találkozhatunk, amelyben Béla ifjabb király Pazándnok falu mellett egy malmot adományozott volna a monostornak.³⁷ erről az oklevélről azonban Györffy kimutatta, hogy 1260 körüli hamisítvány.³⁸ Egykori templomának rekonstrukciója ma is látható a Margitszigeten.³⁹

Ócsa

A Boldogságos Szűz oltalmába ajánlott ócsai monostornak egyetlen olyan említése ismert, amely a tatárjárást megelőzően kelt, az pedig ismét csak a Második ninivei jegyzékből való. Így az 1235-i évszám jelenti az alapítás időpontjára vonatkozó legpontosabb *terminus ante quem*-et. A prépostság alapítója alighanem királyi személy lehetett, hiszen Ócsa környéke a 12–13. században királyi birtok volt. A Második ninivei katalógus szerint a váci püspök lelki joghatósága alá tartozó ócsai monostor a jászói prépostság leányegyháza volt. Egykori temploma, amely valószínűleg a 13. század első felében épült, többszörösen átépített és restaurált formában ma is áll, s a magyar romanika egyik legjelentősebb emlékének számít.⁴⁰

Pályi

Pályin az Árpád-korban premontrei prépostság létezett. Nagyjából ennyit mondhatunk el ennek a rejtélyes szerzetesközösségnek a korai történetéről anélkül, hogy találgatásokba kelljen bocsátkoznunk. Ábrány és Adony esetében már láttuk, hogy miféle nehézségek elé állítja a monastorokat lokalizálni kívánó érdeklődőt, ha egyazon püspökmegye, sőt egyazon vármegye területén több települést ugyanúgy hívtak. Márpedig Pályiból is kettő volt Biharban, sőt a jelek szerint az Árpád-korban mindkét Pályin állott kolostor is. A pápai tizedjegyzék az 1332-i évnél a „*Nirpali*”-i prépostot is említi, ez pedig egyfelől bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy Nyírpályiban valóban volt valamiféle rendház, másfelől – tekintettel az előljáró címezésre – arra utal, hogy ezt a rendházat premontrei szerzetesek lakták. Az érpályi monostor létezését ugyanakkor a régészeti kutatás igazolta többé-kevésbé meggyőzően.⁴¹

A két monostorra vonatkozó Árpád-kori okleveles anyagot a névazonosság miatt képtelenség elkülöníteni egymástól. Teljes bizonyossággal csak azokról az adatokról tudjuk, hogy a premontrei rendházra vonatkoznak, amelyeket a 13. századi monostorjegyzékek közölnek velünk. A katalógusokból pedig mindössze annyi derül ki, hogy a fehér kanonokok pályi prépostsága a váradhegyfoki apátság leányegyháza volt, illetve hogy a várad püspök lelki joghatósága alatt állt. Titulusát egyértelműen közli Károly Róbert király 1322-i adománylevele, melyben az uralkodó Debreceni Dózsaának juttatja a hűtlenségen ért Mojs fia Mojs és Eleus, valamint Ákos nb. Erne fia István pályi birtokait, köztük a Keresztelő Szent János tiszteletére emelt egyházat.⁴² Alapítója és alapításának ideje egyetlen oklevelünkben sem szerepel. Utóbbira csak a Második ninivei katalógus ad biztos *terminus ante quem*-et, mivel abban már szerepel a prépostság.⁴³ A feltárt régészeti nyomok ennél jóval korábbi alapításra utalnak, s az a tény, hogy a pályi rendház egyetlen filiája, az ábrányi monostor már szintén felbukkan a ninivei jegyzékben, tovább erősíti ezt a gyanút. Egykori templomának csak az alapozása maradt fenn.⁴⁴

Ság

A sági prépostságot Hont-Pázmány nb. Márton bán emeltette Szűz Mária tiszteletére.⁴⁵ Az alapítás időpontját történészeink csupán a Ninivei katalógus által kínált *terminus ante quem*-mel határozzák meg.⁴⁶ pedig a rendelkezésünkre álló okleveles adatok alapján pontosabb keltezés is adható. A monostor temp-

lomának szentelésén IV. Béla állítólag már mint Magyarország királya jelent meg.⁴⁷ Amikor ugyanő 1245-ben, az időközben elhunyt Márton bán özvegyének kérésére megújította az alapító által a monostor javára tett birtokadományokat,⁴⁸ oklevelének szövege szerint azzal az Ipoly nevű nyitrai kanonokkal végeztette a határjárást, aki az alapításkor ugyanezt a feladatot kapta Jakab püspöktől. A nyitrai püspök 1214-ben még János volt; Jakab csak 1224-től szerepel okleveles anyagunkban ezzel a titulussal. Mindezek alapján a sági prépostság alapítását az 1214 és 1234 közti évekre kell tennünk, azzal a megjegyzéssel, hogy a *fundatio* valószínűleg inkább az 1220-as évekre eshetett. Szintén IV. Béla idézett okleveléből tudjuk, a monostor eredeti alapítólevele a tatárjárás során pusztult el.⁴⁹ Mivel a középkori egyházak levéltárai általában a templom sekrestyéjében kaptak helyet, feltételezhetjük, hogy a mongol betörés komoly károkat okozott a prépostság birtokaiban és épületeiben. Árpád-kori temploma a második világháborúban csaknem teljesen elpusztult.⁵⁰

Türje

A türjei monostor védőszentje a Boldogságos Szűz volt. A rendház alapításának ideje ismeretlen, elsőként a Második ninivei katalógus említi.⁵¹ Az alapító IV. Sándor pápa 1260-i oklevele szerint az Türje nb. (Szentgróti) Dénes volt, aki IV. Béla király egyik legbizalmasabb emberének számított.⁵² A türjei premontreiek egyházi főhatósága a veszprémi püspök volt, anyaházuk pedig a csornai monostor. A prépostság ciszterci hagyományokat követő temploma, amely egyben plébániaegyház is volt, valószínűleg a 13. század második negyedében épült.⁵³

Váradhegyfok

A rendtörténeti hagyomány szerint a magyarországi premontrei cirkária legkorábban fundált monostora a váradhegyfoki, más néven a váradelőhegyi volt. Királyi alapítója Váradtól északkeletre, a Sebes-Körös jobb partján emeltetett egyházat Szent István első vértanú tiszteletére. Hugo az Annalesben azt írja, hogy az alapítás és így a rend magyarországi meghonosítása II. István nevéhez köthető,⁵⁴ ám a monostort a magyar okleveles anyag csak 1213-ban említi először.⁵⁵

A váradhegyfoki apátság volt a magyarországi premontrei monastorok feje, az egyetlen hazai premontrei rendház, amelynek vezetőjét megillette az apáti cím, így nemcsak Váradhegyfok, de az egész magyar cirkária korai történetének kulcskérdése, hogy mikor

történt az első premontrei monostoralapítás Magyarországon. Mint említettük, Hugo szerint már II. István király behívta az országba a fehér barátokat, és mivel a rend pápai megerősítése 1126-i keltezésű, II. István pedig 1131-ben meghalt, ez a kor viszonyaihoz képest igen pontos datálást tenne lehetővé. Kérdés azonban, hogy mennyire megbízható kútfő az a rendi történetíró, aki az *Annales* 1734-ben, mintegy hatszáz évvel a váradhegyfoki alapítás általa feltételezett időpontja után jelentette meg, és aki maga is beismeri műve előszavában, hogy a rend magyarországi történetéről nincsenek megbízható forrásai. Hugo adatait esetünkben egyetlen egy oklevél vagy krónikahely sem támasztja alá, s Pauler Gyula már a 19. század végén megfogalmazta a maga kételyeit a II. István korabeli alapítással kapcsolatban, mondván: hogyan lehetséges az, hogy a nyugati kereszténység peremvidékén öt évvel a *deliberatió*t követően már meg is jelenjék egy szerzetesrend, ha Henrik Zdik olmtüzi püspök csak 1137-ben, a Szentföldön hall először a rendalapításról?⁵⁶ Pauler véleményét később a hazai rendtörténeti kutatás egyik legnagyobb alakja, Horváth Tibor Antal szombathelyi premontrei is elfogadta.⁵⁷

Velük ellentétben Oszwald Ferenc Hugo álláspontja mellett szállt síkra, méghozzá a prémontréi anyamostor halottaskönyvének adataira hivatkozva. A központi Obituárban elméletileg az összes rendtárs és adománytevő halálának hónapját és napját rögzíteni kellett, hogy aztán évente megemlékezhesenek róluk – az viszont, hogy ki melyik évben hunyt el, e szempontból nem volt fontos a szerzetesközösség számára. Az egyes rendtagok halálozási évéről így csak egyetlen módon nyerhetünk adatokat: ha ismerjük az adott napon a sorban előttük vagy mögöttük állók halálának időpontját. A 12–13. századi váradhegyfoki apátok közül az Obituare hétnek őrizte meg a nevét, s a halottaskönyv szövegkiadását gondozó Raphael van Waeffelghem így rekonstruálta ezek sorrendjét: Drogo, Tobias, Bata, András, Péter, Jónás és Warinus.⁵⁸ Drogo halálozási idejét közelebbről is meg tudjuk határozni, hiszen a nekrológban közvetlen előtte említett rendtag – *Lambertus praepositus Gratiae Dei* – 1160-ban halt meg. S mivel az Obituárnak ezt a részét 1175-ben írták, Drogo halála e két időpont közé kellett, hogy essen.⁵⁹ Abból, hogy Drogo neve mellett nem szerepel a „*primus abbas*” kitétel, Oszwald arra következtet, hogy nem ő volt Váradhegyfok első apátja. „*Így tehát még előbbi prépostokat is kell feltételeznünk, miáltal visszamenőleg könnyen eljutunk 1130-ig, mikorra a hagyomány Váradhegyfok alapítását helyezi.*” – állítja a ma-

gyar rendtörténész, meglehetősen furesza, hiányos logikával.

Amennyiben Hugo és Oszwald álláspontja a lehetséges legkorábbi alapítási dátumot jelöli ki, úgy Makk Ferencé az elképzelhető legkésőbbi. Makk névanalógia alapján III. István uralkodásához köti a premontrei szerzetesrend magyarországi megjelenését és térnyerését,⁶⁰ ám szellemes elméletét éppúgy nem támasztja alá semmiféle bizonyíték, mint ahogy Hugóét sem.

Sokkal könnyebb helyzetben lennénk, ha pontosan meg tudnánk határozni azt, hogy hova is temetkezett II. István király. Erről azonban a Képes Krónika szűkszavúan csak ennyit mond: „*sepultus est Waradini*”.⁶¹ Váradon belül nyilván csak két hely jöhet szóba: az ekkor még épülőfélben lévő székesegyház, ahol már volt egy királysír, benne Szent László Somogyvárról átszállított maradványaival, vagy az esetleg már megalapított, de fel még biztosan nem épített premontrei monostor altompla. Pontos forrásutalások híján eldönthetetlen, hogy melyikben kellene keresnünk II. István végső nyughelyét. Még az sem szolgáltat elegendő támpontot, hogy korai Árpád-házi királyaink közismerten szívesen temetkeztek saját alapítású vagy építésű egyházakba,⁶² hiszen éppen II. István apja, Könyves Kálmán volt az, aki megszakította a sort, és a székesfehérvári bazilikát választotta ki végső nyughelyül – az újabb kutatások szerint nem pusztán azért, mert példaképét látta a szent királyban, hanem mert első koronás uralkodónkhoz hasonlóan ő is családi egyházának tekintette a Nagyboldogasszony-templomot.⁶³ Könnyen lehet, hogy II. István is hasonló megfontolásból kívánt Váradra temetkezni. Ha apja a magáénak érezte a székesfehérvári bazilikát, amelyhez tudunkkal legfeljebb egyszerű érzelmi kötődés fűzhetett, mennyivel inkább a sajátjának tekinthette II. István azt a váradi székesegyházat, amelybe valószínűleg ő hozatta át Somogyvárról László király földi maradványait, s amelynek az építését éppen az ő uralkodása alatt fejezték be! Mindez persze fikció és elmélet, de a váradhegyfoki alapítás körülményeinek vizsgálata csupán ehhez hasonló teóriákból épülhet fel. S mindennek a tetejébe még afelől sem lehetünk bizonyosak, hogy korai premontrei monostoraink egy része, köztük akár a váradhegyfoki is, nem bencés közösségek számára létesültek-e eredetileg.

Azt mindenesetre biztosan tudjuk a központi Obituáréból, hogy Váradhegyfokra már a 12. században megérkeztek a premontreiek. A magyarországi cirkária legtekintélyesebb monostora közvetlenül Prémontré filiája volt, s a váradi püspökség területén

feküdt. Királyi egyház lévén, lelki joghatóságot az esztergomi érsek gyakorolt fölötté. Első okleveles említése 1214-ből való, amikor a rendház küldötte, Jónás testvér Rómában járt, és megszerezte a hazai monostorok számára III. Ince 1198-i „*In eminenti*” kezdetű bullájának másolatát, a premontrei rend kiáltásainak pápai megerősítését.⁶⁴ A váradhegyfoki az egyetlen magyarországi rendház, amely szerepel az Első ninivei katalógusnak nevezett regesztagyűjteményben. A Második ninivei katalógus kétszer is említi: először András váradhegyfoki kanonok Prémontreban tett 1234-i látogatása kapcsán, amikor a magyar szerzetes szerkönyveket kért és kapott monostor számára,⁶⁵ másodsor pedig Frigyes hamborni apát vizitációs körútjának állomásai közt. Korszakunkból kilenc váradhegyfoki apátnak maradt fenn a neve: köztük Konstantin, aki a cuissy apátság halottaskönyve szerint „*primus abbas*” volt⁶⁶ – nagy kár, hogy ez az Obituáré sem közli az elhunyt testvérek halálzási évét, hiszen az első váradhegyfoki apát életrajzi adatai alighanem sokat segítenének a monostoralapítás keltezésében. Az 1219-i oklevél keletkor Fülöp testvér állt a váradhegyfoki közösség élén. A rendház további hét, általunk ismert korai előjáróját már korábban felsoroltuk, Oszvaldnak a *fundatio* időpontjára vonatkozó elméletét tárgyalva. Az apátság 1235-ben már kilenc filiája létezett. Régészeti nyomait még nem találták meg.

Zich

Az erdélyi püspök joghatósága alatt álló, ismeretlen patrociniumú zich-i prépostságot nem tudjuk lokalizálni: Györffy Csicsón, Benkő Elek Széken, Jakó Zsigmond pedig Szécsen keresi az egykor volt rendházat,⁶⁷ ám okleveles adatokkal egyikük sem tudja alátámasztani a véleményét, mert Zich a Második ninivei katalóguson kívül egyetlen más forrásunkban sem szerepel. Bizonyos, hogy 1294-ben már nem létezett, hiszen amikor a mondott évben a generális káptalan az összes magyarországi rendházat cseh és morva apátok felügyelete alá rendelte, a zich-i prépostságot nem említették a döntéshez csatolt katalógusban.⁶⁸ Valószínű, hogy még 1270 előtt elpusztult: erre utal, hogy az egyébként rendkívül megbízhatatlan, *Vetus Registrum*-nak nevezett forráscsoport legkésőbb 1270 körül összeállított anyagában sem szerepel.⁶⁹ Oszvald szerint a tatárjárásnak eshetett áldozatul.⁷⁰

Zsámbék

A zsámbéki premontrei rendházat Váradhegyfokról érkezett szerzetesek népesítették be, s közösségük fölött a veszprémi püspök gyakorolt lelki joghatóságot. A hatalmas, ma már csak romjaiban látható templomáról elhíresült monostor alapításának körülményeit egy 1258-i királyi privilegiális világítja meg, amelyben IV. Béla a Smaragd nb. Eynard szolgagyőri ispán és királynéi lovászmester, Smaragd fehérvári prépost, alkancellár és választott kalocsai érsek, valamint testvéreik, Gilét kérésére megerősítette az alapítóknak: Egyed és Smaragd comeseknek a zsámbéki monostor javára tett adományait.⁷¹ Smaragd nb. Egyed comes, az egykori királynéi udvarispán, 1198 után egyetlen oklevelünkben sem szerepel. A másik alapító, Smaragd, akit működésének évköre alapján általában Egyed fiának szokás tartani, legkorábban 1205-ben bukkan fel iratanyagunkban: akkor viszont már országbíróként és szolnoki ispánként említik, egy évvel később pedig ő az erdélyi vajda.⁷² Az Egyed és Smaragd comesek nevéhez fűződő zsámbéki alapítást mindezek alapján a 12–13. század fordulójára keltezhetjük.⁷³ Gazdag adományaikat – többek közt Szerdahely falut Pilis, Pátka falut Győr és Répás falut Veszprém megyében, két házat az Esztergom melletti Szentkirályiban, azon kívül földbirtokrészeket, szőlőket és malmokat több helyen – részletesen ismerteti IV. Béla király már idézett megerősítő levele,⁷⁴ melyből egyben az is kiderül, hogy a monostor védőszentje Keresztelő Szent János volt, és hogy az alapító Egyed comes felesége, Pena úrasszony éppen ebbe az egyházba temetkezett.⁷⁵

A zsámbéki prépostságot a rendi katalógusokat és az 1258-i királyi privilegialist leszámítva az egész Árpád-korban is csupán egyetlen irat említi: IX. Gergely pápa 1236-i oklevele, melyből az is kiderül, hogy a monostorban ez idő tájt húsz szerzetes élt.⁷⁶ A prépostság templomának romjai ma is láthatók. Ezt az épületet vélhetően a 13. század második negyedében emelték, ám falai közt sikerült feltárni egy lényegesen kisebb és valamivel korábbi egyház maradványait is: alighanem ez utóbbi lehetett a monostortemplom első fázisa.⁷⁷

Rövid összegzés

A premontrei szerzetesrend magyarországi történetének legkorábbi szakaszát utoljára Oszvald Ferenc negyvennégy évvel ezelőtt megjelent, alapvető fontosságú tanulmánya foglalta össze. Azóta nemcsak a régészeti kutatás, de az írott források összehasonlító vizsgálata is fontos új adatokkal gazdagította ismeretanya-

gunkat. A legkorábbi monostoralapítások keltezése egyelőre megoldhatatlan feladat – sőt a rossz hazai forrásadottságok következtében talán örökre az is marad. A csornai és a hatvani rendházak 1180. ill. 1170 körüli *fundatiójának* széles körben elterjedt teóriája mindenesetre okleveles bizonyítékok híján tarthatatlan, s a szaktudomány a váradhegyfoki monostor kezdeteit illetően is sötétben tapogatózik. Arra, hogy az épületrégészeti kutatás milyen harmonikusan egészítheti ki az írásos források használatára összpontosító medievisztika hagyományos eszköztárát, szép példa a jánoshidai rendház korai történetének régészek és művészettörténészek által végzett rekonstrukciója. A relatíve gazdagabb okleveles anyaggal rendelkező almási, bozói és meszesi monostorok eredetileg kétséget kizáró módon bencés szerzeteseknek adtak otthont, de

nem vethetjük el a Benedek-rendi előzmény lehetőségét a bényi és a nyúl-szigeti rendházak esetében sem. Ám a premontrei szerzetesrend hazai kezdeteinek vizsgálata, az egyes monostorok legkorábbi történetének rekonstrukciója a rendkívül gyér forrásanyag hiányosságainak következtében csakis akkor lehet sikeres, ha a kutatás a rendelkezésre álló adatok teljességét vonja görcső alá, függetlenül azok eltérő jellegétől.

Körmendi Tamás*

*Itt szeretnék köszönetet mondani Emődi Tamásnak, a Nagyvárad Körösvideki Múzeum régészének, amiért Hozzászólásában a jelenleg is folyó érábrányi templomfeltárásnak eddig még publikálatlan eredményeit közölve gazdagította a dolgozatomban bemutatott adatbázist.

JEGYZETEK

¹ Vö. *Rupp Jakob*: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézkedésekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyéek szerint rendezve I/2. Pest, 1870. 707. és *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp., 1890. 29. – utóbbi egy 1426-i keltű oklevélre hivatkozva

² Az egyhajós, két oldalkápolnával épült monostortemplom kőfaragványai, valamint a két oldalkápolna és a főapszis hispániai és francia hatásról árulkodó alaprajzi elrendezése három magyarországi épülettel mutatnak rokonságot: a stefántiak esztergomszentkirályi ispotályos templomával, amelyről tudjuk, hogy II. Géza király alapította (*Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Ed.: Ferdinandus Knauz. I. Strigonium, 1874. 132–133.), továbbá a közeléből keltezetlen, de éppen régészeti párhuzamaik alapján egyaránt 12. század végének mondott bényi prépostsági templommal és győri székegyházzal. (*Kozák Károly*: A jánoshidai r. k. templom [volt premontrei prépostság] feltárása. *Jászkunság* 18 [1972] 2. sz. 88–89., *Uő.*: A jánoshidai r. k. templom, volt premontrei prépostság régészeti feltárása. In: *A Jász Múzeum jubileumi évkönyve*. Jászberény, 1974. 277–294. és *Uő.*: Jánoshida. Plébániatemplom. Veszprém, 1985. 4–7.)

³ Jászó ma Szlovákia területén fekszik, szlovák neve: Jasov.

⁴ *Antonius Horváth*: De fundatione praepositurae Grabensis. *Analecta Praemonstratensia* 4 (1928) (a továbbiakban: Horváth 1928.) 85. – Tehát Oszvald Ferenc teóriája, mely szerint a jászói prépostság alapításának lehető legpontosabb *terminus ante quem*-jét a garábi monostor 1171-i első említése adná meg (*Oszvald Ferenc*: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 6 [1957] [a továbbiakban: Oszvald 1957.] 243.), nem tartható.

⁵ *Albertus praepositus et Conventus de Iazou ad nostram presenciam accedentes nobis conquerendo significaverunt, quod privilegia et instrumenta, quibus vigorem et fortitudinem terrarum Ecclesie, et populorum suorum libertatem obtinebant, in fornacis fervore furor supradictorum impiorum [sc. Tartarorum – K. T.] succendisset; supplicantes nobis humiliter et devote, ut summe retributionis*

intuitu omnes facultates Ecclesie, tam a nostris antecessoribus, quam a karissimo fratre nostro Colomano illustri duce collatas literis nostris renovare ... dignemur.” (A szepesti káptalan 1392. február 17-i átírásában: Dl. 425. – Másolatai: Dl. 437., Dl. 16.087. és Dl. 25.751. Kiadása: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Buda, 1829–1844. [a továbbiakban: Fejér CD.] IV/2. 300–309.)

⁶ „... terras videlicet Pochym et Pochey, Moneykeddy, Neste, Pereche et Jeche a Colomano fratre nostro karissimo eidem Ecclesie collatas ... et terram Andree emticiam, quam Dux Colomanus eidem Ecclesie contulerat confirmamus.” (Dl. 425.)

⁷ „... ipsum monasterium a Colomano fratre nostro karissimo nondum erat consummatum.” (Dl. 425.)

⁸ A prépostság szerzetesházát a 14. század közepén gótikus stílusúra építették át, majd 1421–1436 között várrá alakították, ez azonban a 16. században elpusztult. Utolsó romjait a 18. században, az új monostor építése során bontották el. A régészeti kutatás csupán az egykori templom főapszisének maradványait találta meg a ma is álló, rokokó stílusú egyház szentélyében. (Süpis pamiatok na Slovensku. I–III. Bratislava, 1967–1969. [a továbbiakban: Süpis] I. 516–518.)

⁹ *Spilka Lőrinc Tibor*: A Jászóvári Prépostság hiteleshelyi leltárának „B” jelzetű protocolluma. Pécs, 1938. 3.

¹⁰ Hazai okmánytár. *Codex diplomaticus patrius*. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghegy Dezső. I–VIII. Győr–Pest (majd Bp.), 1865–1891. (a továbbiakban: HOkm.) VI. 51.

¹¹ Horváth 1928. 85. p.

¹² Oszvald szerint a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelték (Oszvald 1957. 245.). Backmund szerint pedig talán Szent Miklósra (Norbertus Backmund: *Monasticon Praemonstratense*, id est historia circariorum atque canoniatarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis. I/2. Berlin–New York, 1983. 543.), de okleveles adat egyikük véleményét sem támasztja alá.

¹³ A középkori templomból mindössze az egyenes záródású szentély csekély romjai maradtak fenn. Kozák Károly az alaprajzi

elrendezéséből kiindulva a tatárjárás utánra keltezi ezt az építési fázist. (Magyarország műemlékei topográfiája. Szerk.: Deresényi Dezső. I–IX. köt. Bp., 1948–1978. [a továbbiakban: MMT.] IX/3. 451.) ám tipológiai módszerét a régészeti szakma ma már általában elveti, mivel Kozáknak nem sikerült bizonyítania, hogy az egyenes szentélyzáródás csak tatárjárás utáni templomainkon figyelhető meg. Nagykökenyesről ezen kívül néhány igen jó minőségű 13. századi kőfaragványt is számon tart a régészeti kutatás. Ezek pontos provenienciája ismeretlen, de mivel a faluban más jelentős Árpád-kori épületről nem tudunk, feltételezhetően a prépostság anyagából valók (F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. [Bp.], 2000. [a továbbiakban: F. Romhányi 2000.] 38.).

¹⁴ Lelesz ma Szlovákiához tartozik, szlovák neve: Leles.

¹⁵ Fejér CD. VIII/3. 734. – Regesztázva: Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. I–III. Bp., 1923–1961. (a továbbiakban: RegArp.) 295. sz.

¹⁶ „... ius patronatus monasterii S. Crucis, quod quidem ius in ipso monasterio nobis cesserat venerabilis pater Bogyslaus, quondam episcopus Vacienensis, qui ipsum monasterium in predicta terra Lelez, que fuerat castrum de Zemlin, ex concessione felicitis recordationis Andree regis, carissimi patris nostri fundaverat.” (Fejér CD. IV/2. 140. – Regesztázva: RegArp. 980. sz.)

¹⁷ Kumorovitz Lajos Bernát: A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig. In: Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára. (1134–1934). Fejezetek a magyar premontreiek nyolcszáz éves múltjából. Gödöllő, 1934. 26.

¹⁸ A napjainkban is látható, egyhajós templomot eredetileg a 14. század közepén emelheték, hiszen a torony építésére 1362-ben azok a Baksák kötöttek szerződést a budai János mesterrel, akik csak 1329 óta bírták a kegyúri jogokat. (Sűpis II. 180–181.)

¹⁹ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: Györffy ÁMTF.) II. 394. – Tudjuk, hogy a Csák nem beneés monostort alapított Vértesszentkereszten, sőt azt is, hogy ez a rendház már 1146-ban is állt, hiszen Fulco hospes a mondott éven az évben „monasterio Ugrii comitis quod monti Wirthis adiacet” adta korábban négy márkáért vásárolt szántóföldjét (A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi László–Sörös Pongrácz. I–XII/B. köt. Bp., 1902–1916. [a továbbiakban: PRT.] I. 599.). Csák nb. Miklós comes 1228-i és 1231-i végrendeletei szerint a Vértes-erdőbéli földet a nemzetség közösen bírta, a Vértéstől északra, az Altal-ér bal partján elterülő Bokod falu pedig az örökhagyó személyes tulajdona volt (Györffy ÁMTF. II. 352. és Fejér CD. III/2. 227–228.). A Majkot környező többi falu, Gesztes, Csetke, Dad, Környe, Oroszlánkő és Semjénföld birtokosaira az első adatunk 1326-ból való, amikor Csák nb. István fia, István és Péter elcsérelték a mondott földeket Károly Róbert királlyal (Györffy ÁMTF. II. 356., 359., 386., 392., 398. és 417.). A Vértes északi részén – Majkot leszámítva – csupán a vitányi várról nem tudjuk bizonyítani, hogy a 13. században a Csák nem birtoka lett volna, hiszen első említésekor, 1324-ben már a király castellanusa ült benne (Tadeusz Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. IX. Zagabria, 1911. 173–176.). Tovább erősíti a Csákok majki kegyuraságának tételét egy 1269-ből való oklevél adata, mely szerint „pruepositus de Moyk” Csák nb. Pous fia Ugrinnal együtt birtokolt a Komárom megyei Szomódon (Fejér CD. VII/2. 357.).

²⁰ A majki premontrei monostortemplom háromhajós, kereszttház nélküli bazilika volt, nyugati toronypárral. Az egyházat a déli mellékszentély előterében feltárt sírban talált pénzlelet, II. András dénárja keltezi. Az egyszárnyas kolostorépület délről csatlakozott a hosszához, és eredetileg minden bizonnyal kétszintes volt. (Csengel Péter: A majki premontrei prépostság feltárása. In: Műemlékvédelmi Szemle 2 [1991] 2. sz. 44–46.)

²¹ A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő és Lukács Pál. I. Pest, 1871. 2.

²² Orbán Imre: Miért éppen Margit? Álmos herceg kolostor-alapításairól. Aetas (1997) 2–3. sz. 47.

²³ Erdélyi okmánytár. Codex diplomaticus Transsylvanicae. Szerk.: Jakó Zsigmond. I. Bp., 1997. (a továbbiakban: Jakó CD.) I. 11. sz. – 1264–1270 közt készült átírását teljes egészében közli: Fejér CD. V/3. 94.

²⁴ Jakó CD. I. 114. sz. – Az oklevelet Jakó Zsigmond diplomatikai megfontolások alapján mondja a fentebb jelzett évközből valónak. Való igaz: az írat keresetten egyszerű szerkezete annak az irányzatnak a hatását jelzi, amely Szentpétery szerint az 1220-as években hódított tért a királyi kancellárián, s később II. András halálával teljesen eltűnt onnan (Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. 109.). Az viszont, hogy a szövegben a király egyes számban beszél magáról, igazi diplomatikai érdekesség: ilyenre a 13. századi kancelláriai gyakorlatban alig-alig van példa.

²⁵ Fejér CD. V/3. 94. és Jakó CD. I. 253. és 389. sz.

²⁶ Bunyitay tévesen azonosította az egykor a Cikói-szoros közelében álló, ám napjainkra elpusztult templomromot a meszesi monostor egyházával. (Bunyitay Vince: Szilágy megye középkori műemlékei. Bp., 1887. 5–10.)

²⁷ Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL.) 454.

²⁸ Sörös Pongrácz pl. azt feltételezte, hogy Nagyolasziban kezdettől fogva beneés apátság állt. (PRT. XII/B. 431.) – Nagyolaszi ma Jugoszláviához tartozik, szerb neve: Mandelos.

²⁹ Horváth Antal: Melyik rendhez tartozott a szentkereszt apátság Szerémszékben? Századok 66 (1927) 460–461. (Ugyanez latinul: De abbatia Francavillensi in Hungaria. Analecta Praemonstratensia 6 [1930] 363–366.)

³⁰ Regesta Pontificum Romanorum ab ecclesia condita usque ad annum post Christum natum MCMCVIII. Ed.: Philippus Jaffé. Editio 2-a. Correcta et aucta auspiciis G. Wattenbach, curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. I–II. Lipsia, 1885–1888. (a továbbiakban: RegPont.) II. 13.494. sz.

³¹ RegPont. II. 14.580. sz.

³² Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzé teszi: Wenzel Gusztáv. XI. Bp., 1872. 218–227.

³³ Hervay Ferenc Levente A beneés és apátságok története a középkori Magyarországon. In: Paradisum plantavit. Beneés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk.: Takács Imre. Pannonthalma, 2001. 439.

³⁴ Karl Reinert: Ein bisher unbeachtet gebliebenes Verzeichnis der Klöster des Prämonstratensens Ordens in Ungarn und Siebenbürgen aus der Zeit vor dem Mongolensturm. Zeitschrift für Kirchengeschichte 15 (1966) 177–178.

³⁵ KMTL. 478.

³⁶ Fejér CD. III/2. 11. és VII/5. 234.

³⁷ Fejér CD. III/2. 117. és VII/5. 231. – utóbbi 1220-i keltezéssel.

³⁸ A hamisító minden bizonnyal IV. Béla egy hiteles oklevele alapján dolgozott, de nagyon ügyetlen munkát végzett. Azt, hogy a budai ispánnak tilos a barátokat a malom birtokában háborgatni, a megerősítő záradék közzé középre írta be, és hogy a szöveg elférjen a hártán, a kancelláriai oklevelekre kivétel nélkül jellemző hitelesítést egyszerűen le hagyta. Végül a malom helyének pontos topográfiai meghatározását a dátum után szúrta be. (Nagy Tibor–Györffy György–Gerevich László: Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Bp., 1973. 281. – a szóbanforgó rész Györffy György munkája.)

³⁹ A középkori prépostsági templomot az 1930-as évek elején építették újjá Lux Kálmán rekonstrukciója alapján. Az egyhajós épületet a feltáró 12. századnak mondja. Szentélyét félköríves apszis zárta. Két kápolnája közül az egyik valószínűleg már a 13. században is fennállt. A templomhajó közepe táján, az eredeti padozat alatt egy még régebbi, valószínűleg 11. századi kápolna maradványaira bukkant az ásató. A premontrei templomhoz csatlakozó kolostor maradványai legnagyobb részét ma is feltártlanok. (*Kiss Kolos–Lux Kálmán: A margitszigeti Szent Mihályról nevezett premontrei prépostság története.* Bp., 1931. 5–14.)

⁴⁰ A háromhajós, kereszthajós bazilika nyugati toronypárral épült. Mindhárom szentélye a nyolcszög három oldalával zárul. A főszentélyben és a szentélynegyzet falának egy részén középkori freskókra bukkantak, ezek anyaga azonban, mint azt Nagy Emese megállapította, már „a 13. század második felének stílusát tükrözi”. (MMT. V/1. 575–83. és *Lukács Zsuzsa–Juan Cabello–Csengel Péter: Az ócsai premontrei prépostság kutatása. Műemlékvédelmi Szemle* 2 [1991] 1. sz. 16–19.)

⁴¹ A Kozák Károly és Mody György által vezetett herpályi ásások az egykori falu határában emelkedő román stílusú rom, az ún. Csonka-torony kutatása során egy ahhoz csatlakozó háromhajós templom alapozását tárták fel. A két régész a tipológiai párhuzamok alapján a 12–13. század fordulójára keltezte ezt az épület. (*Mody György–Kozák Károly: A herpályi templomromnál végzett régészeti kutatás és helyreállítás [1972–1975].* In: A Bihari Múzeum Évkönyve 1 [1976] 49–103., *Kozák Károly: A herpályi apátsági templomrom építéstörténete.* In: Berettyóújfalu története. Szerk.: Varga Gyula. Berettyóújfalu, 1981. 121–139., *Mody György: Berettyóújfalu és környéke a XIII. századtól a török hódoltság koráig.* In: Uo. 83–119. és *Uő: Berettyóújfalu. A herpályi Csonkatorony.* Bp., 1993.)

⁴² „... possessiones ... Moyspaulia et Ernefastephanpaulia vocatas in comitatu de Byhor existentes ecclesiam in se in honore Beati Johannis Baptiste continentes.” (Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. II. Bp., 1880. 45.)

⁴³ A Váradi Regestrumban ugyan van egy korábbi, 1222-ből való bejegyzés, amely szerint az aradi prépostság egyik szolgáját a pályi egyház ajkai birtokán ölték meg (Az időrendbe szedett váradi tüzevaspróba-lajstrom az 1550-i kiadás híjához hasonlóan együtt. Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum descripta effligie editionis a. 1550 illustratum sumptibusque capituli Varadiensis lat. rit. Curis et laboribus Ioannis Karácsonyi et Samuelis Borowszky editum. Bp., 1903. [a továbbiakban: VR.] 279–280.), de további adatok híján nem tudjuk eldönteni, hogy ebben az esetben melyik pályi monostorának javairól van szó.

⁴⁴ *Rácz Zoltán: Szempontok Monostorpályi Árpád-kori templomának értékeléséhez.* In: A Bihari Múzeum Évkönyve 3 (1982) 69–77.

⁴⁵ Dl. 287. Ennek 1270-ben készült – a monostor birtokait felsoroló passzusában hamisított szövegű – átirását kiadta: Fejér CD. IV/3. 276–282. Regesztázva: RegArp. 818. sz. – Ság modern magyar neve Ipolyság. A település napjainkban Szlovákiához tartozik, szlovák neve: Šahy.

⁴⁶ Oszvald 1957. 248., Györffy ÁMTF. II. 238., *Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt.* Bp., 1971. 385. és KMTL. 590.

⁴⁷ Az erről tudósító, 1268-i keltezésű oklevelet, amely csak 1270-ben készült átirásában (Fejér IV/3. 433–434.) maradt ránk. Györffy „gyanús” nevezi. Koszta László pedig hamisnak tartja (Györffy ÁMTF. II. 239. és KMTL. 590.).

⁴⁸ Fejér CD. IV/3. 276–282. – Az oklevél leírja Ság határait, közli, hogy a monostornak Szöllősen, Almáson, Dalmadon, Egegen, Palójtán és Nyéken voltak birtokai Hont megyében, Dobán, Iván és Hacakon Heves megyében, Hosszúajon, Pogányon és Gényen Bars megyében, és a Tobold-szigeten Esztergom megyében.

⁴⁹ „... privilegium quod... tempore persecutionis Tartarorum fuisset amissum” (Fejér CD. IV/3. 277.)

⁵⁰ Egyetlen eredeti maradványa a esücsíves, oszlophéletes nyugati főkapu, melynek legközelebbi párhuzama a csehországi Hradiště nad Jizerou ciszterci templomának észak felé néző portálja. (*Ernö Marosi: Die Anfänge der Gotik in Ungarn.* Bp., 1984. [a továbbiakban: Marosi 1984.] 124.)

⁵¹ Mállyó irrécáisan korai időpontra, 1184-re keltezi az alapítást, mégpedig valószínűleg egy 1548-i vagyonösszeírás 1719-i másolatából kiindulva (*Kovács Imre: A türjei Premontrei Prépostság története.* Zalaegerszeg, 1991. [a továbbiakban: Kovács I. 1991.] 6.). Am a mondott évben nemhogy a türjei monostor nem állhatott, de valószínűleg még anyaháza, a csornai sem. Valter Ilona Türje nb. Miklós végrendeletének 1230-i keltét tekinti a türjei alapítás terminus ante quemjének (*Ilona Valter: Romanische Sakralbauten Westpannoniens.* Eisenstadt, 1985. [a továbbiakban: Valter 1985.] 260.), csakhogy az általa idézett oklevél (Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: Nagy Imre, Véghely Dezső és Nagy Gyula. I. Bp., 1886. 4.) keltezése hamis: Karácsonyi szerint a dátumot más kéz, más tintával vezette rá az eredeti pergamenre, még hozzá valószínűleg 1266–69 között (*Karácsonyi János: A hamis, hibáskeltő és keltezett oklevelek jegyzéke 1400-ig.* Bp., 1902. 33. sz.).

⁵² „... nobilis vir. Dionisius comes Sancti Geraldii ... monasterium vestrum in fundo suo de bonis propriis construxit pariter et dotavit ac procuravit monachos Premonstratensis ordinis in dicto monasterio introduci.” (HÖkm. VII. 81.) – Kovács Imre kételkedik abban, hogy a pápai oklevél közlése egyértelmű bizonyíték lenne a Türje nb. Dénes által történt alapítás mellett (Kovács I. 1991. 7.). A türjei prépostság történetéről szóló kiváló monográfia szerzője a jászói konvent 1297-i oklevelére hivatkozik, amely szerint a monostorukat „olim clare memorie Bela rex et quidam Colomanus dux Sclavonie ... fundaverunt” (Fejér CD. VI/2. 64.), holott korábban maga IV. Béla jelentette ki 1255-i privilegiálásában, hogy a jászói egyházat már elődei is gazdagon megajándékozták (Dl. 425.). Kovács Imre feltevését azonban nemesak a pápai oklevél rendkívül körültekintő és egyértelmű megfogalmazása cáfolja, amennyiben még külön is kitér arra, hogy Dénes comes volt, aki „procuravit monachos Premonstratensis ordinis in dicto monasterio introduci”, hanem az a régészeti tény is ellene szól, hogy a 13. század második negyedére keltezett, átépített formában ma is álló monostortemplom környékén semmiféle olyan nyomot nem találtak, amely korábbi templomépületre, és így korábbi alapításra utalna. – A nádori címet 1245-től 1246-ig és 1248-ban is viselő Türje nb. Dénes hi-

vatali pályafutására ld. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1900–1901. (a továbbiakban: *Karácsonyi 1900–1901.*) III/1. 221–222.

⁵³ A türjei prépostság háromhajós, keresztház nélküli, nyugati toronypárral épült temploma alaprajzi elrendezését tekintve leginkább a jáki bazilikára hasonlít, ám annál jóval kisebb, és mivel fő építőanyaga a téglá, sokkal kevésbé díszített. Hosszházát két pár nyolcszögletű pillér tagolja, melyeknek fejezetzőnáját a kőfaragók himbós levelekkel, ill. apró karéjos levelek és indák szövevényével díszítették. Hasonló motívumokat figyelhetünk meg a gyulaíráti kolostorépület, az óbudai vár és a veszprémi Gizella-kápolna kőanyagában. (Marosi 1984. 126., Valtér 1985. 260. és *D. Mezey Alice*: Türje. Plébániatemplom. Bp., 1997. 6–8.)

⁵⁴ *Carolus Ludovicus Hugo*: Sacri Ordinis Praemonstratensis annales. II. Nanceii, 1736. 751.

⁵⁵ Ebben az évben a monostor udvarispánja, Bothsa egy bizonyos Lőrinc két jobbágját perli ökrök miatt. (VR. 162.), míg 1216-ban Pousa feleségének két szolgáját követeli a kanonokoktól. (VR. 212.)

⁵⁶ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp., 1899. 665–666.

⁵⁷ *Antoniüs Horváth*: Ad bibliographiam monasteriorum ex Hungaria. *Analecta Praemonstratensia* 8 (1931) 183–201.

⁵⁸ „*Kal. Febr. dom. Tobias abb. S. Stephani in Hung. – VI. Kal. Martii dom. Batae abb. S. Stephani in Hungaria – V. Kal. Martii fr. Petri sac. can. S. Stephani Prothomartyris in Hung. – II. Kal. Martii domini Ioniae abb. S. Stephani prothomartyris in Hung. – X. Kal. Maii domini Warini abb. S. Stephani in Hungaria – VI. Idus Iulii piaie memoriae domini Andreae abb. S. Stephani in Hungaria – IX. Kal. Dec. ... et domini Drogonis abbatis Sancti Stephani in Hungaria – VIII. Kal. Jan. domini Petri abb. Sancti Stephani in Hungaria.*” (*Raphael van Waefelghem*: L’Obituaire de l’abbaye de Prémontré. Louvain, 1913. 54.)

⁵⁹ Oszvald 1957. 234.

⁶⁰ KMTL. 293.

⁶¹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. I–II. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 445.

⁶² Szent István az általa alapított székesfehérvári Nagyboldogasszony-bazilikába temetkezett. Orseolo Péter az ő idejében felépült pécsi székesegyházba, I. András a nevéhez fűződő tihanyi apátság altemplomába, I. Béla hasonlóképpen Szekszárdra, I. Géza az uralkodása alatt befejezett váci székesegyházba, Szent László pedig szintén saját monostorába, Somogyvárra (bár ez utóbbi első sírhelyét a Krónikakompozíció szöveg hagyománya nem őrizte meg) (SRH. I. 332., 343., 357., 360., 403. és 420.).

⁶³ *Thoroczkay Gábor*: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-Legenda datálásának kérdéseihez. In: „Magyaroknak eleiről.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szerkesztőtárs: Szabados György. Szeged, 2000. 580–581. 45. jegyz.

⁶⁴ A bulla teljes szövegét közli: *Carolus Ludovicus Hugo*: *Sacrae Antiquitatis Monumenta*. I. Stivagii, 1725. 5–9. és ennek alapján Oszvald 1957. 236. – Jónás Prémontré érintésével utazott Rómába. Gervasius, a rend főapátja a következő szavakkal ajánlotta be a váradergyfoki szerzetest a pápánál: „*Specialiter latorem presentium Jonam canonicum Sancti Stephani Varadiensis in Hungaria Sanctitati Vestre commendo, supplicans humiliter et devote, quatenus in suis iustis petitionibus obtineat exaudiri, sed in hoc precipue, ut ad sue et altorum ecclesiarum Praemonstratensis ordinis,*

que sunt in Hungaria, defensionem generale privilegium dudum a Tobis concessum ordini habeat innovatum.” (Oszvald 1957. 234–235.)

⁶⁵ *Norbertus Backmund*: *Monasticon Praemonstratense. id est historia circariorum atque canoniarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis*. I–III. Straubing, 1949–1956. (a továbbiakban: *Backmund 1949–1956.*) III. 397. ill. ennek alapján Jakó C.D. I. 176. sz.

⁶⁶ *Necrologium Cuissaciense. Bibliothèque Municipale, Nancy, MS 995/III.B.*

⁶⁷ F. Romhányi 2000. 7.

⁶⁸ Oszvald 1957. 237–238.

⁶⁹ *Backmund 1949–1956.* 412–413.

⁷⁰ Oszvald 1957. 238.

⁷¹ A budafelhévi konvent 1342-i hiányos átírásának Rozgonyi György pozsonyi ispán által készítettett 1436-i átírása Horváth Antal Tibor és Kumorovitz Lajos Bernát olvasatában: *Győrffy György*: Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 5 (1956) (a továbbiakban: *Győrffy 1956.*) 280–281. – Kivonatolva: Oszvald 1957. 252. Az 1258-i eredeti 1520 körül készített tartalmi átírásának kivonata: *Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai*. Kézirat. Gyűjtötte: Gyéressy Béla. Szerk.: Tóth Melinda. I–III. Bp., 1970–1978. (a továbbiakban: DAP.) III. 300–301.

⁷² *Győrffy 1956.* 281.

⁷³ Oszvald 1957. 252.

⁷⁴ Rozgonyi György pozsonyi ispán 1436-ban a zsámbéki prépostságnak csupán egyes meghatározott birtokaira vonatkozó részeket írt át az 1342-i oklevélből: „...videlicet comes Eynardus duo predia, unum Zerdahel [= Szerdahely], quod aliter Kenezrekegy vocatur, et alius nomine Potka [= Pátka, Győr vármegye] sita circa Hodholm, cum servis et ancillis ac libertinis, que domina Pena uxor eius, cum eadem nuptiis traderetur, secum attulerat, donavit ecclesie Beati Johannis Baptiste iamdudum ipsas terras cum omnibus utilitatibus suis et pertinentiis ... Item Smaragdus comes bone memorie contuli sepedicto monasterio Johannis Baptiste villam Repas [= Répás, Veszprém vm.] cum libertinis.” (*Győrffy 1956.* 280–281.) Az Egyetemi Könyvtár „*Copiae Bullarum et privilegiorum ordini Heremitarum S. Pauli concessorum*” c. kódexének 85. lapján olvasható, 1520 körül készített tartalmi kivonat ezt a következőkkel egészíti ki: „...item donavit [sc. Smaragdus – K. T.] terram Zewren [= Szörény] cum silvis, pratis et feneto ac servis ... item dedit terciam partem totius terre Zambok et medietatem silve eiusdem cum vineis, quarum una vocatur Rodws, aliam fratres fecerunt propriis manibus. Item cultores vinearum narratur ibidem, similiter piscatores. Preterea in terra Perbar [= Pərbál] duo aratra terrarum cum prato. Item medietatem totius terre Moroth [= Marót] cum libertinis, servis et ancillis. Item medietatem terre Saagh [= Ság]. Item medietatem terre Seregnehs [= Seregélyes] cum prato et duobus libertinis. Item is Strigonio duos situs curie iuxta domum cruciferorum [értsd.: Esztergom-Szentkirályiban, mivel csak ott székelt keresztes konvent. – K.T.]. Item in Crisio [= Körös (?)] comes Egidius partem, quam habuit in terris donavit eidem, preter locum curie sue et locum unius molendini in fluvio Crisy. Item in fluvio Peyth [valószínűleg a Veszprém vm.-i Pét falu környékén] duo molendina.” (DAP III. 300–301. – A helynevek azonosítását *Győrffy AMTF.* IV. 714. alapján végeztem. A Pest vármegyében fekvő falvaknál a megyét külön nem jelöltem.)

⁷⁵ „...domina Pena ... in quaquidem ecclesia eiusdem domine corpus requiescit.” (*Győrffy 1956.* 280.)

⁷⁶ Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita. Ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner. I. Roma, 1859. 149. és Monumenta Romana episcopatus Vespri-miensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. III. Bp., 1904. 260. – Oszvald szerint a húsz szerzetesből álló közösség már „tekintélyesebb monostort” sejtet (Oszvald 1957. 252.). Azonban arról, hogy ezt a 13. századi Prémontréban korántsem így gondolták, mindennél éke-sebben tanúskodik a rend 1234–1238 közt összeállított statútuma: „Nec ullum locum accipiemus ad abbatiam faciendam, nisi habeamus quadraginta clericos [sc. in ecclesia maternali – K.T.]” (Frédéric Lefèvre: Les statuts de Prémontré sur les ordres de Grégoire IX et d’Innocent IV à XIIIe siècle. Louvain, 1946. 92.)

⁷⁷ A zsámbéki bazilika körül az 1980-as évek végén egy 11. századi keresztény temetőt találtak, s előkerültek egy korai templom igen csekély maradványai is (Valter Ilona: Újabb régészeti kutatások a zsámbéki premontréi prépostsági romban. 1986–1991. Műemlékvédelmi Szemle 2 [1991] 2. sz. 24–28.). Ezt válthatta fel a 12. század végén az egyhajós, félköríves szentélyű, nyugati karzat-

tal épült egyház, amely talán a premontréi monostor első temploma lehetett. A romjaiban ma is látható bazilikát, a IV. Béla kori magyar építőművészet talán legismertebb emlékét a 13. század második negyedében emelhették. A monostortemplom e második fázisának első-sorban ausztriai párhuzamai ismertek: a szentélyfejt alaprajzi elrendezése és ablakai a kremsmünsteri bazilikának a 13. század második negyedében épült főapsziséval mutatnak rokonságot, míg a zsámbéki főhajó ablakaihoz hasonlókat Kremsmünsteren kívül az 1230–1263 közt épült lilienfeldi templom és az 1259-ben felszentelt bécsújhelyi székes-egyház hosszházán láthatunk. A nyugati karzat elrendezése a bécsi és a bécsújhelyi dómban köszön vissza. A keleti és az északi kolostorszárny valamivel később, de még a 13. században épülhetett a templom északi oldalához. A régészeti nyomok tanúsága szerint a kolostor-négyszöget nyugat felől az Árpád-korban még csak egy kerítésfal zárta le. (MMT. II. 480–516., Magyarország régészeti topográfiája. Főszerk.: Gerevich László. VII. Pest megye régészeti topográfiája. A Budai és Szentendrei járás. Bp., 1986. 358–360. és 363–366., *Deresényi Dezso*: Zsámbék. Templomrom. Bp., 1982. és *Buzás György*: IV. Béla és udvarának építkezései a tatárjárás előtt. Előadás. Elhangzott: ELTE BTK Régészettudományi Intézete, 1999. december 10.)

HOZZÁSZÓLÁS

Az alábbi szöveget a Turul 74. kötetében (2001. 3–4 füzet) megjelent rendtörténeti tanulmány (Kör-mendi Tamás: A premontréi rend meglepedése az Árpád-kori Magyarországon I.) Ábrány címszavának kiegészítéseként mellékeljük, tekintettel arra, hogy a szerző által is hangsúlyozott módon a szóbanforgó kolostorokat megcélzó régészeti kutatások eredményei jelentős mértékben egészítik ki a reájuk vonatkozó történeti forrásokat.

Érábrány, (korábban Monostorosábrány, vagy Felsőábrány, Bihar megye, rom. Abram – nem összetévesztendő Vedresábránnyal/rom. Abrămut-) **premontréi kolostortemplom**

Az először a premontréi rend Catalogus Niniven-sisében (1234) említett ábrányi kolostor alapításának időpontja és kegyurai ismeretlenek, hasonlóképpen megszűnésének körülményei és momentum is.

Az egyhajós, poligonális szentélyzáródású, jelenleg romos állapotú kolostortemplom helyett a 20. század harmincas éveiben új épületet emeltek. Még ezt megelőzően bontották le az egykor két nyugati tornyosra tervezett homlokzatnak a hajótól különálló délnyugati párját (a korábbi állapotról ismertek a

Rómer Flóris és Bunyitai Vince által készített raj-zok: Storno Ferenc rajzát az OMVH kézirattárában őrzik, utóbbi A váradi püspökség története II. köteté-nek 406. oldalán található). 1999-től kezdve a Nagy-váradi Körösvidéki Múzeum és a Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Ókor és Régészet Tanszé-ke – utóbbi magyar csoportjának hallgatóival – foly-tat feltárást s ennek során a műemlék építéstörté-nek számos részletét sikerült tisztázni. A 12. szá-zadban épült félköríves szentélyzáródású legelső templomhoz északról egy keskeny emeletes, bolto-zott kolostorszárny simult, amelyet keleten egy szin-tén félköríves záródású kápolna zárt le. Az egyhajós templomot nyugat felé több fázisban bővítették, ezek egyikét egy friesachi dénárlélet keltezi a tatárjárás előttre. A tatárjárást túlélő kolostor, megszűnése előtti állapotban a nyugati karzatos keskeny hajót egy háromszakasnyi szélességű térrész kötötte össze a kéttornyos homlokzattal, ennek tengelyében állt a fő-kapu. Az alaprajzi elrendezés Bényel, részben Jáno-si és Kána templomával függ össze.

Emődi Tamás (Nagyvárad)

KÖNYVISMERTETÉS

MOLNÁR ANDRÁS szerk.: ZALA MEGYE ARCHONTOLÓGIÁJA 1138–2000.

Zala megye tisztviselőinek cím és névtárát összeállította: BILKEI IRÉN (1138–1596),

TURBULY ÉVA (1597–1750), KAPILLER IMRE (1750–1810), MOLNAR ANDRÁS (1810–1849),

HALÁSZ IMRE (1849–1861), FOKI IBOLYA (1861–1909), KÁLI CSABA (1910–2000).

Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2000. Zalai Gyűjtemény 50.

Terj.: 524 o., 11 db fekete-fehér térképmelléklet.

ISBN 963 7226 397

A maga nemében egyedülálló kézikönyvet üdvözölhetünk a Zala Megyei Levéltár által a már eddig is számos jelentős művet magában foglaló Zalai Gyűjtemény 50. köteteként megjelentetett megyei archontológiában. Egyedülálló mind a feldolgozott korszak, az archontológia feltünteteti a 2000. július 31-én, a kézirat lezárásakor hivatalban lévő tisztviselőket is (!), mind a feldolgozás módja tekintetében.

Az egységes koncepciót jól tükrözi, hogy a bevezető tanulmányok, amelyekben a témában jártas szerzők saját korábbi kutatásaikra is támaszkodhattak, majdnem azonos felépítésűek. Közös elemek: a megye feladatai, a megye tisztségviselői, a megyei közigazgatási beosztása, a címtár forrásai és a közlés módja, kiegészülve a korszakonként eltérő sajátosságokkal. Ilyenek például az első korszak, a kezdetektől 1541-ig, szükségszerű fogalmi tisztázásai, várispánság és királyi vármegye, nemesi vármegye, a későbbiekben például a területi változások, Mária Terézia és II. József reformjai illetve reformkísérletei, a tisztújítások végrehajtása a reformkorban, a neoabszolutizmus igen sajátos közigazgatási rendszere (1849–1860), az 1870 és 1886. évi törvényhatósági törvény, a polgári közigazgatás bevezetése, vagy akár a tanácsrendszer (1950–1990) korában az addigitól sokban eltérő új hivatalszervezet bemutatásával.

A nemegyszer igen bonyolult és változó igazgatási szervezet könnyebb áttekinthetőségét jól szolgálják a

különféle ábrák (az igazgatási struktúra a Bach-korszak elején 95., megyei igazgatás a Bach-korszakban 99–101) táblázatok (97.) a megyegyűlés különféle típusainak generális, particuláris congregáció elkülönítése (49.).

Remélhetőleg a fenti, jellemzőként kiragadott példák is kellőképpen meggyőznek afelől, hogy a szemre is tetszetős kötet módszertanilag is igen sokrétű, a történettudomány jelenlegi fegyvertárának, a klasszikus segédtudományoktól az oral history-ig, szinte teljes felhasználásával készült, tekintettel a különböző korszakok egymástól eltérő forrásadottságaira, feldolgozottságára és feldolgozhatóságára.

A tulajdonképpeni archontológia első része a címtár, amely az archontológiai anyagot közigazgatás-történeti korszakokra bontva: 1138–1849, 1849–1861, 1861–1872, 1872–1950, 1950–1990, 1990–2000, tárgyalja. Ezek a határok természetesen nemegyszer egybeesnek az ország történelmének köztörténeti fordulópontjaival, ám a bevezető tanulmányok korszakolásától szükségképpen eltérnek. Az egyes korszakokon belül a főbb tisztségek (például a segéd, kezelő, szolga már nem tartozik ide) rendjében haladunk, a rangsorban fentről lefelé. A tisztségek neve csak magyarul szerepel, amelyeknek korabeli latin, német megnevezését a bevezető tanulmányok (leginkább Bilkei Irén, Turbuly Éva, Halász Imre) szövegéből vehetjük ki. A névegységesítési problémákat

megoldandó a személyneveket egységes helyesírással, latinból is magyarra fordítva, ma is használatos alakban adják meg.

Igen hasznos és jól használható a Névtár 1138–2000., amely A Címtár teljes anyagát egyesítve, az egy személyre vonatkozó adatokat összevonva, az összes korszak tisztségviselői szoros betűrendjében közli a szolgálati időt, és a tisztség megnevezését. A mű célkitűzéseiből következően a Címtárhoz hasonlóan csak a megyei tisztségeket hozza, akkor is, ha az illető többi, például országos, tisztsége is ismert.

Éppen a munka színvonala teszi kötelezővé számomra, hogy néhány vélt vagy valós hiányosságra rámutassak.

Bár megértem, mégis hiányolom, az intézmény iránti nem is titkolt elfogultsággal, hogy a hivatkozások tanúsága szerint a szerzők a Magyar Országos Levéltár, e tekintetben is meglehetősen gazdag, anyagában rendszeres kutatást nem folytattak, hiányolom annak ellenére, hogy köztudott, az archontológia,

természetéből fakadóan, bármikor bővíthető, kiegészíthető néhány újabb fontos vagy kevésbé fontos adattal, így lezártak sohasem tekinthető.

A térképmelléleteket tartalmazó rész kezdetét címlap nem jelöli így az a Névtárral egybefolyik, a melléletek számozatlanok, leginkább zavaró azonban a nyomtatott térképek némelyikének gyenge minősége, sőt olvashatatlansága („Zala megye a reformkorban” (505).

Mindent egybevetve, a több mint egy évtizedes munka eredményeként született művet nyugodt szívvel nevezhetjük úttörő, követendő, mi több műfajteremtő vállalkozásnak, amely a történettudomány szinte valamennyi ága és a Zala megye múltja iránt érdeklődők számára egyaránt nélkülözhetetlen kútforrás, és csak remélhetjük, hogy a történeti Magyarország egyre több megyéjéről készül hasonló feldolgozás.

Sunkó Attila

PITI FERENC szerk.: *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387. (1340) Budapest–Szeged, 2001.*
ISBN 963 482 526 6. 478.

Az 1990-ben megindított sorozat előtt két nagyobb forráskiadvány volt, amelyekből a korszakra vonatkozó forrásokról tájékozódni lehetett. Fejér György Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis címmel adta ki okmánytárát, melynek jó néhány kötetében találunk Anjou-kori okleveleket. Az Anjou-kori Okmánytár hét kötetében addig ki nem adott forrásokat is találunk, de csak 1359-ig.

Az Anjou-kori oklevéltár célja minden 1301. január 1. és 1387. március 30. közötti, a királyi Magyarország területére vonatkozó forrás összegyűjtése és kiadása, attól függetlenül, hogy kiadták-e már. Munkájuk során felhasználták a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai levéltárában (DI) és Diplomatikai fényképgyűjteményben (Df) található okleveleket, valamint a csak nyomtatásban megjelent okmányokat is. Nem tartalmazza az Anjou-kori oklevéltár a dalmát tengerparti városok belügyeivel foglalkozó iratokat és a magyar pénzek külföldi előfordulásait sem.

Az okmánytár XXIV. kötetének elején a rövidítések jegyzéke (index abbreviationum) található, amely nem teljes. Az itt nem szereplő rövidítések feloldásáért az okmánytár korábbi kötetéhez kell fordulni. A jelekről az I. kötet (Anjou-kori okmánytár I. Buda-

pest–Szeged, 1990. Szerk.: Kristó Gyula), 39. oldalán a Signa (Jelek) című részben kapunk tájékoztatást. A köz- és tulajdonnevek rövidítéseit ugyanezen kötet 36–38. Oldalán találjuk meg.

A XXIV. kötetben az 1340-re keltezett oklevelek kapnak helyet kronológiai rendben, összesen 777 darab. A 746. számú dokumentumtól kezdve szerepelnek a csak éves keltezésű források. Az okleveleket regeszta formájában közlik, magyar nyelven. Latinul csak a keltezésre vonatkozó részt és bizonyos szakki-fejezéseket közölnek. A formulás részeket elhagyták, az arrena meglétére a regeszta végén található A. utal. A személy- és földrajzi neveket eredeti és modern formájukban egyaránt szerepelnek, így pl. Drugeth Vilmos neve Vylermus Drugeter alakban is szerepel. A regeszta előtt a sorszám, az oklevél dátuma és a kiadás helye olvasható. Alatta kapott helyet az apparátus, ahol tájékozódhatunk az oklevél esetleges átiratairól (A), tartalmi átirásairól (Ta), másolatairól (Ma), modern kiadásáról (K), a róla készült regesztákról (R), regisztrumokról (Reg), fényképfelvételekről (Fk), modern fordításokról (F), valamint a dokumentum esetleges említéseiről (Eml). A megjegyzések rovatban (M) a pecsétani leírásokról, a

másolatok kiadásáról és az oklevélen található későbbi jelzésekről tájékozódhatunk. Az eredeti oklevél őrési helyét is közlik (E). A Magyar Országos Levéltár Középkori Gyűjteményében őrzött dokumentumok esetében a D1 és Df számot, valamint a régi jelzeteket is megadják. Részletes pecsétlani leírásokat is ebben az esetben kapunk. Az oklevéltár kiadói az oklevelek hátlapján található jelzésekre is figyelmet fordítottak.

Az okmánytár 351 és 475 oldala között igen részletes névmutatót (index nominum) találunk, mely hi-

vatkozik az okmányban tételesen nem jelölt nevekre is. Például Anjou István herceg nevére több olyan helyet is hoz, ahol a regesza szövegében a királyi hercegek kitétel szerepel. A névmutatóban is eredeti és modern alakban szerepelnek a nevek, például Besztercebánya Byztricia alakban is megtalálható. A kötetet a 477. oldalon tartalomjegyzék zárja.

Az Anjou-kori Okmánytár teljességre törekvő, hiánypótló munka. Egyetemi hallgatók és kutatók egyaránt nagy haszonnal forgathatják.

Halász Éva

ZACHAR JÓZSEF szerk.: *A magyar huszár. Corvina kiadása Budapest (2000) (A képanyagot Ságvári György állította össze) 129 oldal, nagyszámú színes és fekete-fehér illusztrációval.*

ISBN 963 13 4453 3

A kötethez Fodor Lajos vezérezredes, a Magyar Honvédség parancsnoka, vezérkari főnök írt „Ajánlás”-t. /5–6./

Az egyes részek különböző szerzők munkái. Kelemen József „A magyar csapatnem.” /9–25./, Zachar József „Habsburg-hadakban.” /28–59./, „Idegen zászlók alatt.” /62–85./, Szabó Péter „Útban a mulandóság felé.” /62–85./, Ságvári György „Mozaikok.” /26–27., 60–61., 86–87., 128–129./

A címmel ellentétben kissé túlzott a magyar vonatkozásokon túli, idegen témák taglalása.

A kötet többféle, történelmi segédtudományi aspektusból (is) használható, illetve ajánlható az érdeklődőknek. Így árnyalt képet kapunk, a különböző időszakokban felállított (magyar, illetve magyar vonatkozású) huszáralakulatok vezetőiről, jelentősebb személyiségeiről. Mindez a genealógia-, archontológia szempontjai alapján jól hasznosítható anyag. Részletesebb bemutatást kap a fegyverzet-, egyenruházat fejlődése, változása, esetenként erőteljesebb heraldikai vonatkozásokkal. A szerzők érintik egyes huszáralakulatok zászlóinak kérdését is.

Nagy problémát jelent viszont (és ez a mű tudományos felhasználhatóságát gyakorlatilag lehetetlenné teszi), hogy az olvasó semminemű apparátust nem talál benne. Pedig a szerzők több helyen közölnek érdekes forrásrészleteket. A szövegek azonban ellenőrizhetetlenek, nem kereshetők vissza. Nyilvánvaló, hogy a művet szélesebb olvasóközönségnek szánták,

mint ahogy az is, hogy nem tartozik az ún. „látványkönyvek” körébe. Mindez tehát nem indokolná a hivatkozások (valamilyen formájának) az elmaradását.

Fontos lett volna (ugyancsak valamilyen formában) a közzétett – igen gazdag – illusztrációsanyag őrési helyének, és minimális alapinformációkat tartalmazó jegyzékének közlése. Megítélésem szerint nem elegendő csupán annak megjegyzése, hogy a „A képek eredetije zömmel a Hadtörténeli Múzeumban található. Ezenkívül felhasználtunk illusztrációkat a Magyar Nemzeti Múzeum, a Heeresgeschichtliches Museum, Wien, a Wallraf-Richartz Museum, Köln, és magángyűjtemények anyagából.”

Sajnos az illusztrációk aláírásai nem egységesek, ismert darabok esetében sem olvashatjuk a szerző nevét. Pl. 102. ill. „Huszárok hegymenetben.” c. kép szerzője Ginzer Sándor, s az érdekes színes fénykép eredetileg a Rózsás József és Béry László stb. által szerkesztett, 1941-ben megjelent „Erdélyünk és Honvédségünk.” című kötetben látott napvilágot. /56. utáni lapon/

Egyes képaláírások pontatlanok, pl. a szatmárnémeti bevonulás 1940-ben volt, s nem 1939-ben. /105. ill./ A 9. és 10. kép aláírásai felcserélődtek. A 61. oldalon látható „Tiszti dolmány és tölténytáska” ábrázolása (sajnos) megfordult.

Pandula Attila

HEGEDŰS ANDRÁS szerk.: *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból.* (Mudrák Attila fényképfelvételeivel) *Prímási Levéltár kiadása Esztergom 2000. 181 oldal, nagyszámú színes- és fekete-fehér illusztrációval.*
ISBN 963 00 4739 X

A nagysikerű (azonos című) esztergomi szakmai kiállítás kísérőkötetek-katalógusa.

A mű két fő részre tagolódik. Az első két szfragisztikai tanulmány: Hegedűs András „A tornagallér használata I. Károly király pecsétjén.” /6–10./ és Veszprémy László „Lovaspecsétek Magyarországon.” /11–17./.

A második rész, tudományos katalógus /18–175./.

Hegedűs András, Lővei Pál, Takás Imre, Wehli Tünde által írt pecsétleírások.

A kötetben /hasznos történelmi-szfragisztikai bibliográfiaként is használható/ rövidítésjegyzék /176–180./ és képjegyzék /181./ is olvasható.

A műben, az ország második legnagyobb középkori oklevélgyűjteményét őrző Prímási Levéltár és az Esztergomi Főkáptalani Levéltár anyagából 138 pecsétet közölnek a szerzők. A bemutatott anyagban 32 /+ 1/ pecsét mindeztideig közöletlen volt. A XII. és a XVI. századok között keletkezett pecsétlenyomatok (pecsétek) túlnyomó része (egyes fontos, korai daraboktól eltekintve), igen jó állapotban maradt korunkra. A közölt pecsétek (néhány fém példány kivételével) viaszpecsétek (természetes viasz, vörös viasz, zöld viasz).

Az egyes pecséteknél a szerzők részletes leírást (amennyiben van a hátlapét is), elemzést közölnek, a vonatkozó részletes szakirodalommal.

A matériát kilenc fejezetre bontva mutatja be a munka.

I./ Uralkodói pecsétek. (Magyar királyi-, királynéi-, kormányzói pecsétek.) /1–48. szám/ 48 db (Közülük 2 arany, 1 ólom/. (Az 1158–1524. közötti időszakból.)

II./ Pápai pecsétek. /49–51. szám/ 3 db (mind ólom) – valamennyi külföldi – (Az 1188–1465. közötti időszakból.)

III./ Bírói pecsétek. /52–86. szám/ 34 db (Az 1237–1527. közötti időszakból.)

IV./ Főpapi pecsétek. /87–106. szám/ 19 db – közülük 4 külföldi – (Az 1335–1510. közötti időszakból.)

V./ Kisebb egyházi személyek pecsétjei. /107–117. szám/ 10 db – közülük 1 külföldi – (Az 1365–1459. közötti időszakból.)

VI./ Káptalani és konventi pecsétek. /118–126. szám/ 8 db (Az 1332–1420. közötti időszakból.)

VII./ Városi pecsétek. /127–131. szám/ 4 db (Az 1299–1357. közötti időszakból.)

VIII./ Intézmények és méltóságviselők pecsétjei. /132–135. szám/ 4 db – közülük 3 külföldi – Közülük 2 ólom. (Az 1345–1522. közötti időszakból.)

IX./ Pecsétnyomók. /136–138. szám/ 3 db (A XIV–1462. közötti időszakból.)

A közölt darabok nagyon sokrétű megközelítésből használhatók fel, pl. heraldikai-, epigráfiai-, paleográfiai-, ikonográfiai-, inszigniológiai-, viselet- és fegyvertörténeti-, egyháztörténeti-, művészettörténeti stb. szempontokból.

Fontos hangsúlyozni, hogy lényegében ez az első olyan magyar nyelven kiadott könyv, ahol kvalitásos, viszonylag nagy méretű, színes fényképeken, nagyszámú történelmi pecsét tanulmányozható.

Pandula Attila

SPIRA GYÖRGY: *Vad tűzzel. Osiris Kiadó kiadása Bp., 2000. 628 oldal, 31 illusztrációval.*
ISBN 963 379 6768.

A jeles szerző 50 – 1989. után keletkezett – tanulmányát foglalták kötetbe. Ebből 7 ún. első közlés. A többi – esetenként valamilyen változatban – magyarul, illetve idegen nyelveken már napvilágot látott. Az anyag egy része korábban újságokban (így „Beszélő”, „Budapest”, „Kritika”, „Magyar Ifjúság”, „Múlt és Jövő”, „Népszava”, „Világosság”), más ré-

sze szakfolyóiratokban (így „Budapesti Könyvszemle”, „Századok”, „Történelmi Szemle” jelent meg).

A legkülönbébb 1848–1849-es vonatkozásokról, illetve esetenként a tárgykör utóéletéről olvashatunk a műben. Pl. „Kéjhölgyek a negyvennyolcas forradalom hónapjaiban.” (1996) 44–57./: „Egy hajdani fegyver szállítási botrány.” (1991) /137–143./

Az egyik tanulmány elolvasása mindenképpen ajánlandó olvasóinknak. tekintettel heraldikai témájára. „Az úgynevezett Kossuth-címerről.” (1990) /538–551./

A szerző Püspöki Nagy Péternek, 1989-ben, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságban, „A Kossuth-címer sohasem létezett, nem más puszta legendánál” címen elhangzott előadásával kapcsolatosan fogalmazta meg ellenvéleményét. Áttekinti az ún. korona nélküli kis címer előzményeit, változatait, s (természetesen) részletesen bemutatja annak 1848–1849-es történetét – több a tárgykört érintő – illusztráció kiegészítésével megtoldva.

Az egykori előadó, illetve a későbbi szerző is egyaránt tárgyalták a magyar államcímer (különösen) 1849. április 14. (trónfosztás utáni) változatait. („kosszorús”, „kardos”, „pennás”, „Kossuth-kalapos”). Kitértek azok használatára nyomtatványokon, egyenruházati-, szfragsztikai-, vexillológiai emlékeken egyaránt. Így pl. Spira György bemutatja a „Magyar külügyminister” pecsétjét 1849-ből, a korona nélküli címerrel, illetve utal arra, hogy hasonló (címeres) pecsétnyomókat használtak a Honvédség egyes tábornokai is.

Részletesebben szól ennek a címerváltozatnak 1848-ban használatos alakjairól. Az előzményeknél bemutat pl. (19. századi) sokszorosított grafikai anyagot („Magyarország Geniusza” – Aurora /1824/, mel-lén a címer korona nélküli variánsával), illetve numizmatikai példákat. Sőt ismerteti a legkorábbi olyan

pecséten megjelenő címet, amelyen a magyar állam-címer két alapmotívumát először ábrázolták egy pajzsban. (I. Ulászló – 1444.) Ez is korona nélküli ábrázolás.

A recenzius megjegyzése ezzel kapcsolatban anynyi, hogy – saját tapasztalatai alapján is – a tanulmányban felvetett példákon túl is, nagy számban találkozott, különböző időpontokban készített korona nélküli államecímerváltozatokkal. Ezek „a magyar államcímer történetének fő áramlatába” be nem sorolt címerek további kutatásokat, megfelelő rendszerezést érdemelnének. Vizsgálatuknál – lényegében – a koronás címerrel párhuzamos használatuk figyelhető meg.

Azonban mindezzel kapcsolatosan megemlítendő, mind ahogy azt Bertényi Iván (a szerző által is hivatkozott) 1999-es, részletesebb tanulmányában („A ún. Kossuth-címer 1848/49-ben”) írja, az adott állam-címer-változat, korabeli „Kossuth-címerként” való következetes használata abszolút nem egyértelmű.

Ez az elnevezés, a második világháborút követően, az 1946-os köztársasági címer körüli tárgyalások, viták során (az 1848-as centenáriumra való lázas készüldés hangulatában) vált „Kossuth-címerré”. A modern időkben meghonosodó elnevezés pedig az 1956-os forradalom során vált általánosan népszerűvé. 1956. felkelői nevezték így ezt a címerváltozatot.

Pandula Attila

MARIO KRAMP (kiadó) – ANETTE FUESING (szerk.):

Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos. (Katalog der Ausstellung in zwei Bänder).

I–II. Verlag Philipp von Zabern Mainz 2000.; Band I. – XXIX., 458 oldal,

174 színes- és 86 fekete-fehér illusztrációval; Band II. – 463. oldal /459–921./, 213 színes- és 170 fekete-fehér illusztrációval.

ISBN 3 8053 – 2617 – 3.

A Nagy Károly császárrá koronázása 1200. évfordulójára rendezett – nagyszabású – kiállítás kísérőkö-tete, illetve katalógusa.

A jeles évfordulón, az aacheni Városháza, az aache-ni Dómkincstár-, illetve Dóm történelmi falai között az aacheni Vereins Aachener Krönungsgeschichte írányításával, számos közreműködővel pazar kiállítást rendeztek. Az európai összefogással, 2000. június 11. és október 3. között nyitvatartott kiállítás, az „év kiállít-ásának” számított. Európaszerte igyekeztek a tárgykörre, s annak szélesebb összefüggéseire, utóéletére

stb. vonatkozóan is mindent felkutatni, bemutatni. A kiállítók között szerepeltek a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum, illetve a Szépművészeti Múzeum is. Sok anyag szerepelt Ausztriából, Belgiumból, Csehországból, Franciaországból, Olaszországból.

936. (I. Ottó) és 1531. (I. Ferdinánd) időszakában koronáztak német-római császárokat Aachenben.

A kötetben, különböző bevezetések, előszók, mutatók, jegyzékek mellett, egyes főbb témakörök köré csoportosítva jelennek meg a tanulmányok, ezeket – a kiállítás vonatkozó részének részletes, tárgyankénti

tudományos katalógusa követi. Összesen 65 tanulmány került publikálásra.

A kötetben szereplő főbb témacsoportok a következők: Bevezető rész; Korona és koronázás; Nagy Károly és Aachen, Renovatio Imperii és a beiktatási viszályok, Sacrum Imperium, a Stauferek Birodalma és I. Barbarossa Frigyes; Kettős választások, európai konfliktusok; Bajor Lajos és IV. Károly. A XIV. század; A Habsburgok Aachenben; Tradíció és örökség; Királygilkosság és császárkultusz. Francia forradalom és Napoleon; A nacionalizmus kora; Függelék.

A nagyszámú, igen érdekes anyag a legkülönbözőbb történelmi segédtudományi területeket (illetve rokon ágazatokat), illetve más tudományterületeket érint. Így inszigniológia, történelmi ikonográfia, numizmatika, diplomatika, szfragisztika, genealógia, heraldika, vexillológia, viselettörténet, fegyvertörténet, művészettörténet, könyvtörténet, stb.

A tanulmányok sokszínűségét érzékeltetve, kiemelnék néhányat: Kramp, Mario „Koronázások és királyok Nagy Károlyt követően.” /2–28./; Werner, Ferdinand Karl „Charlemagne – Nagy Károly egy francia–német hagyomány.” /25–33./; Müller, Silvius „Aacheni koronázások” /49–58./; Mikenberg, Georg „Az aacheni dómkincs és az ún. koronázási ajándékok.” /59–68./; Militzer, Klaus „A kölni érsekek és a német királyok koronázása.” /122–130./; Dierkens, Alain „Koronázás, felkenés és uralkodói hatalom a karoling államban és az azt követő államokban.” /131–139./; Fillitz, Hermann „A birodalmi jelvények.” /141–149./; Petersohn, Jürgen „A birodalmi jelvények a koronázási gyakorlatban és uralkodói ceremóniák a középkorban.” /151–160./; Schieffer, Rudolf „Az európai világ 800 körül: Bizánc – Róma – iszlám és a római császárkoronázás.” /185–193./; Schütte, Sven „Az aacheni trón.” /213–222./; Fried, Johannes „Az Ottók politikája a koronázási ordók tükrében.” /252–264./; Nilgen, Ursula „A Staufer-időszak uralkodóképe és uralkodói genealógiája.” /357–367./; Schenkluhn, Wolfgang „A királyság monumentális reprezentációja Franciaország és Németországban.” /369–378./; Groten, Manfred „Richard von Cornwall /1257–1272/.” /433–439./; Marksches, Alexander „IV. Lajos, a bajor /1314–1347/, korona és koronázások.” /469–476./; Kavka, František „IV. Károly /1349–1378/ és Aachen.” /477–484./; Fajt, Jiří „IV. Károly – Uralkodó Prága és Aachen között.” /489–500./; Rothhoff-Kraus, Claudia „A római–német királyok koronázási díszbeédei.” /573–582./; Holländer, Hans „Emlékezet és reprezentáció a korai újkorban.” /583–591./; Duchhart, Heinz „Koronázások Aachenen kívül: A Habsburgok 1806-ig.” /636–

642./; Gundermann, Iselin „Via Regia – Poroszország útja a koronához.” /643–648./; Leniaud, Jean Michel „A francia királyok második halála, vagy a damnatio memoriae.” /690–698./; Kraus, R. Thomas „Napoleon – Aachen – Nagy Károly – Vizsgálódások a napoleoni uralmi legitimitáció körül.” /699–707./; Cortjaens, Wolfgang „Franz Bock kanonok és a „Kleinodien des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation” /1864/.” /765–773./; Bringmann, Michael „Az Új Német Birodalom és a császári korona – realitás és mítosz.” /795–808./; Thamer, Hans-Ulrich „Középkori birodalmi és királyi hagyományok a nemzetiszocialista-időszak történelemképében.” /829–837./.

A mű igen sokrétű megközelítésben foglalkozik középkori – s esetenként későbbi – császári-, uralkodói koronákkal, jelvényekkel, jelvényegyüttesekkel, a koronázási szertartásokkal, ezek jog- és egyháztörténeti vonatkozásaival.

A kötetben nagy számban közölnek igen jó minőségű fényképeket a témakörösorral kapcsolatos anyagokról. Az egyébként csak nagyon szétszórtan fellelhető matéria, így egybegyűjtve igen szemléletesé teszi a kötetben írtakat.

Megjegyzendő, hogy a kötetben (természetesen ezt külön megjelölve), nagyobb számban szerepelnek – különleges eredeti darabok helyett – ún. nemesmásolatok (pl. az aacheni Városházán látható sorozat a német-római inszigniákról, illetve a wuppertáli, Abeler Korona- és inszigniagyűjtemény másolataiból).

E mellett több, igen érdekes, eredeti koronát, inszigniát, illetve koronázásnál használt tárgyat mutat be a kötet. Pl. III. Henrik halotti inszigniái (1056 után) – Speyer; Cornwalli Richard jogara (1220 körül) – Aachen; Přemysl Ottokár halotti inszigniái (†1278) – Prága; gótikus koronarészlet (13. sz.), – Párizs, I. Rudolf ausztriai és stájer herceg halotti inszigniái (1307) – Prága; V. Károly (francia) király jogara (1380 előtt) – Párizs; Luxemburgi Zsigmond halotti inszigniái (1437) – Budapest; Yorki Margit koronája (1461) – Aachen; ún. Nagy Károly jogar (15. sz. vége) – Berlin; választófejedelmi kard (15. sz.) – Köln; cseh koronázási ornátus (16–17. sz.) – Prága.

Végezetül nem érdektelen utalni a kötetben közölt rendkívül sokrétű anyag esetleges magyar vonatkozásaira, párhuzamaira. Pontosabban arra, hogy a kötet elolvasása után, esetleg a magyar koronázási inszigniák, a koronázási szertartás, s más kapcsolódó kérdések is (helyenként) újragondolhatóak lehetnének.

Pandula Attila

THOMAS W. BREYETTE – ROGER JAMES BENDER: *Tank Killers. History of The Tank Destruction Badge. R. James Bender Publishing kiadása San Jose 2000. 144 oldal, igen gazdag (kisebb részt színes) illusztrációval.*
ISBN No. 0-912138-83-1.

A kötethez Spranz Bodo (egykori százados) a Német Vaskereszt lovagkeresztje tölgyfalombbal, illetve 4 Harckocsimegsemmisítő Jelvény tulajdonosa írt előszót.

1942. március 9-én alapították a német Harckocsimegsemmisítő Jelvényt. (Panzervernichtungsabzeichen). Olyan katonák kaphatták meg, akik 1941. június 20. után – rendkívül veszélyes feladatként – ún. közelharcos fegyverekkel, illetve eszközökkel semmisítettek meg, vagy tettek harcképtelenné ellenséges harckocsit. A sajátos, karpaszományon elhelyezett ezüstsínű harckocsijelvény járt egy ellenséges harckocsi elpusztításáért. Aranyszínű jelvényt öt ellenséges harckocsi kilövéséért adományoztak.

A történelmi előzmények – I. világháborús harcokcsielhárítás – áttekintése /6–9./ után a szerzők ismertetik a Harckocsimegsemmisítő Jelvény történetét /12–15./.

Részletes bemutatást kap a jelvény (alakváltozataival egyetemben) /16–21./, annak hímezett változata /22–23./, tábori körülmények között készített szükségpéldányai /24–25./, a hamisítványok, másolatok /26–28./, illetve az 1957-től kezdődően a Német Szövetségi Köztársaságban viselhető variánsok /33–35./.

A kötetben szerepelnek a különböző jelvényviselési módok, lehetőségek /29–32./.

Részletesen bemutatják a Harckocsimegsemmisítő Jelvény adományozási okmányait, változatok témakörét, /36–42./, illetve az adományozásoknak a katonák zsoldkönyvébe, katonakönyvébe való bevezetésének gyakorlatát /43–46./.

Röviden kitérnek – a háború legvégén – a Haditengerészet tagjainak /47–49./, illetve a Hitler Jugend tagjainak /50–52./ történő adományozásokra is.

A kötet gerincét 74 életrajz alkotja. Ez a Harckocsimegsemmisítő Jelvény jellegzetes tulajdonosairól szól. Az 1 jelvényt elnyert Ludwigh Barht Stabsfeldwebeltől, a 21 harckocsimegsemmisítésért jutalmazott Günther Viezenz főhadnagyi.

A jelvény tulajdonosai között nagyobb számban szerepelnek tisztsek, tiszthelyettesek, tisztjelöltek, illetve alacsonyabb rendfokozatú tisztok, akiknek módjuk, és lehetőségük volt – közelharcban – a Jelvény megszerzésére. Hans Siegler vadásztól (3 kilövés) Ernst-Günther czredesig (aki a háború utolsó

napján vezérőrnagyként halt meg sebesüléseibe) (1 kilövés) terjed „a rendfokozati skála”.

Megjegyzendő, hogy a feldolgozott jelvény tulajdonosai között nagy számban voltak más magas, akár a legmagasabb katonai elismerések birtokosai is. Pl. Joachim Peiper, SS-Standartenführer (1 kilövés) megkapta a Német Vaskereszt lovagkeresztjét tölgyfalombokkal és kardokkal, Christian Gottlieb Braun tisztjelölt (4 kilövés) a Vaskereszt lovagkeresztje tölgyfalombokkal, továbbá Friedrich Anding főhadnagy (18 kilövés) a Vaskereszt lovagkeresztjét birtokolta. Az Arany Német Kereszt tulajdonosa volt pl. Hans Georg Borek főhadnagy (4 kilövés).

A váltakozó részletességű életrajzokban leírják a Harckocsimegsemmisítő Jelvény elnyerését lehetővé tevő hőstettet. Az adott személy katonai tevékenységével kapcsolatos legfontosabb adatokat – így rendfokozat, beosztás, további kitüntetései – lehetőleg adományozási időpontokkal, stb.

A szerzők végül bemutatják az adott korban, a német oldalon használt harcokcsielhárítási fegyvereket, eszközöket, módszereket. /112–143./ Az anyagot, rövidebb bibliográfia zárja. /144./

A kötetben a közölt személyi életrajzok kapcsán majdnem mindenkiről nagy számú, kvalitásos, nagobbrészt korabeli illusztráció került közlésre. Az illusztrációkon tanulmányozni lehet, a Jelvény, sajátos viselési gyakorlatát. De találhatók a kötetben páncél-elhárítási felvételek is. Az adott jelvényekről, azok elő- és hátlapjáról, felerősítéséről stb. kvalitásos képanyag került bemutatásra.

A kötet jellegzetes „Bender minőségben” került kiadásra. Ez több évtized alatt – nemzetközi összehasonlításban is – megszokott, vezető szint a hadtörténelem – különösképpen a XX. századi hadtörténelem – történelmi segédtudományi vonatkozású (pl. falerisztikai, egyenruhatörténeti, inszigniológiai) szakirodalmában.

Az ismertetett mű, egy – sajátos –, rövid ideig adományozott kitüntetés, mintaszerű feldolgozása.

Pandula Attila

MAKAI ÁGNES: „*Hű vitézségért...*” Osiris Kiadó. Budapest. 2001. 224, illusztráció.

A gyéren megjelenő magyar falerisztikai szakirodalom minden tekintetben kiemelkedő alkotása a magyar és nemzetközi tekintetben egyaránt méltán elismert szerző, Makai Ágnes „*Hű vitézségért...*” című könyve, amelyet „Az 1848–1849-es magyar szabadságharc hőseinek emlékére” írt.

A kilenc fejezetből álló könyv minden olyan adatot tartalmaz a szabadságharc kitüntetéseiről és kitüntetettjeiről, amely a több évtizede folyó kutatás során vált ismertté, sőt újabb érdekességekkel is szolgál.

Nem tudom, hogy jelenik-e meg újabb falerisztikai kiadvány a 2001-es millenniumi évben, de ha igen, akkor is bátran állíthatom, hogy az Osiris Kiadó által megjelentetett könyv méltó a magyar történelem ezen embert próbáló nagy eseményéhez, és annak nagy becsben tartott relikviáihoz az ideiglenes érdemrendekhez. E könyv egyben összegzése az 1848–49-es magyar szabadságharc falerisztikai anyagát több mint két évtizede kutató szerző munkásságának, Makai Ágnesnek a Magyar Hadtörténeti Múzeum ny. igazgató-helyettesének.

Az első fejezet a magyar katonai kitüntetések terveiről, Mészáros Lázár hadügyminiszter ilyen irányú kezdeményezéseiről, majd az 1849 tavaszán megvalósult ideiglenes érdemrendekről szól.

A következő részben olvashatjuk az ideiglenes érdemrendek alapszabályát és az első adományozását, majd tudósít „a katonai érdemjelekkel feldíszített egyének” vitézségéről, melyért megkapták e kivitelükben szerény, de becsében jelentős relikviákat. Végül e fejezet a kitüntetések gyártásával ismerteti meg az olvasót, bemutatva benne a Jósika Miklós szerepét, megemlítve a Laky nevű ötvöst, akinek debreceni műhelyében készült a kitüntetések többsége, kivéve a III. osztály különböző változatainak egyes darabjait.

Vannak e dicső napoknak olyan falerisztikai emlékei is, amelyekről keveset tudunk. Ilyen a Szenttamási Emlékérem, melyből maradtak fenn példányok, és ilyen a perlaszi ütközet (1848. szeptember 2.) emlékeresztje, amelyet csak Woroniecki Micislaw, a halálra ítélt és kivégzett lengyel herceg, szabadsághős, haditörvényszék előtt tett vallomásának jegyzőkönyvéből ismerünk, melyet Palóczy Edgár publikált először. Említhetnénk itt, a csak terv szintjén fennmardt Erdélyi Hadsereg Kitüntető Jelvényének tervét, amely a Magyar Országos Levéltárban található, vagy

a csak Vécsey Károlynak adományozott, egyetlen példányban fennmaradt Általános (Hadi-Polgári) érdemrendet. A könyv harmadik fejezete részletesen tárgyalja a felsorolt emlékeket.

A negyedik fejezetben Titokzatos aranykeresztek címszó alatt a szabadságharc kitüntetéseinek utóéletét ismerteti a szerző. Az 1860-es évek elején, többnyire külföldön készített, s talán amiatt sokszor durva helyesírási hibával a feliratában, kitüntetéseket veszi számba. E falerisztikai és történelmi érdekességet képviselő relikviák Kossuth Lajos leírása alapján készültek, s az eredeti érdemrendek tervei szerint kerültek megvalósításra.

Az ötödik fejezet adattár, amely tartalmazza az érdemrenddel kitüntetett személyek és alakulatok jegyzékét több történész eddigi kutatásaira építve, de megtalálhatjuk itt a kitüntetésre felterjesztettek listáját is, akik minden bizonnyal a fegyverletétel miatt nem kapták meg kitüntetésüket. Itt az adattárban olvashatjuk a Magyar Katonai Érdemrend közgyűjteményekben őrzött példányainak jegyzékét is. A szerző 83 jelvényt sorol fel, amely a közgyűjteményekben megtalálható, de megjegyzi, hogy tudomása szerint a szépsiszentgyörgyi Városi Múzeum (Románia) és a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum (Románia) gyűjteményében e relikviák további példányait őrzik.

A következő fejezet Források címszó alatt az irodalomjegyzéket tartalmazza, amely ugyan lényegretörő, de néhány munka még talán megérdemelte volna, hogy felkerüljön a listára.

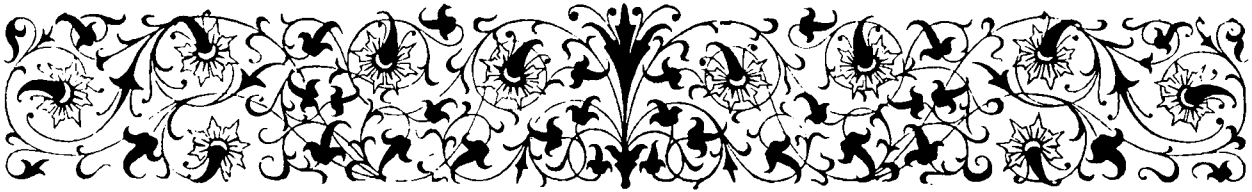
A Mutatók című fejezet életrajzi adatokat tartalmaz, de a csaták és ütközetek is szerepelnek abc sorrendben, majd névmutató zárja a sort.

A nyolcadik fejezet angol és német nyelvű összefoglalót tartalmaz, amely lehetővé teszi a könyv nemzetközi szinten való megjelenését is.

A képmelléklet a kilencedik, utolsó fejezetbe került. Huszonkét színes és fekete-fehér kép egészíti ki a könyvet és teszi teljessé. A kitüntetések fényképein túl adományozási okiratok és a kitüntetéseket viselő, a szabadságharcban jelentős szerepet játszó személyek is helyet kaptak.

A könyv a Historia Militaris sorozat 2. darabjaként látott napvilágot, mely valószínű, hogy meghatározta a könyv borítójának anyagát, mert e minden tekintetben értékes könyvet más (nem puha fedéllel) borítóval is el tudtam volna képzelni, ízléses kivitele ellenére.

Hadobás Pál

HÍREK, TUDÓSÍTÁSOK

Megjelent

BERTÉNYI IVÁN szerkesztésében

A történelem segédtudományai.

A történettudomány kézikönyve. I.

Budapest, 2001. 320,

ISBN 963 389 145 0, ISSN 1218-9855

A kiadvány címében jelzi, hogy egy sorozat első kötetét vehetjük a kezükbe. A Magyar Történelmi Társulatnál 1920-ban körvonalazódott egy olyan kiadványsorozat terve, amelynek első kötete a történettudomány elméletét és forrásait, a második a történet segédtudományait, a harmadik a magyar történelem résztudományait tárgyalta volna. A tervezet munka eredeti formájában nem valósult meg, mindössze egy-egy fejezet jelent önálló füzetekben. A jelen kiadvány módosított koncepció alapján, szintén három kötetre tervezett. A második kötet az iratok őrzésével foglalkozó társtudományokat, a harmadik a történelem rokontudományait kívánja ismertetni. A

kiadvány az azonos címen 1998-ben megjelent munka újra szerkesztett változata.

SZLUHA MÁRTON:

Bács-Bodrog vármegye nemes családai.

Heraldika Kiadó, Budapest, 2002., 460,

ISBN 963 85645 7 1.

6 színes táblával, fekete-fehér szövegek közötti képekkel és genealógiai táblákkal.

A szerző e tárgykörben harmadikként megjelent kötetében (korábbi művek: *BALOGH GYULA-SZLUHA MÁRTON: Vas vármegye nemes családjai. Heraldika Kiadó, Budapest, 1999.; SZLUHA MÁRTON: Liptó vármegye nemes családjai. Heraldika Kiadó, Budapest, 2000.*) ismét jelentős mennyiségű genealógiai táblával egészítette ki a korábban megjelent, azonos tematikájú szakkönyvet, jelentős forrásbázist biztosítva ezzel a család és társadalomtörténészek részére.